

Л. ХАЛИЛОВ

ФОРС ТИЛИ

МУАЛЛИМЛАР ОЛИЙ БИЛИМГОҲИ ЎЗБЕК ТИЛИ ВА
АДАБИЕТИ ҚУЛЛИЕТИ УЧУН САБОҚЛИК

*Қайта ишланган ва тўлдирилган
иккинчи наشري*

Ўзбекистон Халқ таълими вазирлиги тасдиқлаган

ТОШКЕНТ «ЎҚИТУВЧИ» 1992

Масъул муҳаррир **Алибек Рустамов**, филология фанлари
доктори, профессор

Хаттот Тўхтамурод Зуфаров

X $\frac{4602020500 - 63}{353 (04) - 90} 152-90$

ISBN 5 — 645 — 00721 — 2

© «Ўқитувчи» нашриёти, 1992

СУЗ БОШИ

Қўлингиздаги сабоқлик муаллимлар олий билимгоҳлари ўзбек тили ва адабиёти куллийётларининг ўқув режаси ва форс тили барномасига мувофиқ қайта кўриб чиқилди.

Сабоқликнинг мақсади талабаларни форс тилининг грамматик қурилиши, луғат фонди билан таништириш ва форсча матнларни ўқиш, ёзишни ўргатишдан иборат.

Сабоқлик кириш ва тўрт қисмдан иборатдир.

Кириш қисмида форс тилининг эрон тиллари гуруҳида тутган ўрни ҳамда тараққиёт босқичлари ҳақида қисқача маълумот берилади.

Биринчи қисмда форс тилининг фонетик хусусиятлари, форс ёзуви ва унинг қисқача тарихи билан таништирилади ҳамда араб-форс алифбоси ўргатилади.

Иккинчи қисм 30 сабоқдан иборат. Ҳар бир сабоқ бир мавзуга бағишланган. Сабоқларда дастлаб грамматик маълумот берилади. Сўнг шу мавзунини мустақамлаш мақсадида ўқиш учун матн, матнда янги учраган сўзларнинг форсча-ўзбекча луғати ва машқлар бериб борилади.

Учинчи қисмда ўқиш учун матнлар илова қилинган. Матнлар форс-тожик мумтоз адабиёти, халқ оғзаки ижоди ҳамда ҳозирги эрон тараққийпарвар ёзувчилари асарларидан танлаб олинган намуналардан иборат.

Маълумки, ҳозирга қадар нашр этилган сабоқлик ва қўлланмаларда келтирилган матнлар босмахонада терилган. Бундай ёзувни ўқишга ўрганган киши қўлёзма асарларни ўқишга қийналади ёки ўқий олмайди. Шунини ҳисобга олиб матнларнинг бир қисмини қўлёзма шаклида беришни маъқул кўрдик. Берилган матнлар ўқитувчи раҳбарлигида ўқитилиши, таржима қилирилиши, баъзилари ўқиб ва таржима қилиб келиш учун уй вазифаси сифатида топширилиши мумкин.

Тўртинчи қисмда сабоқликда учраган сўзларнинг форсча-ўзбекча луғати берилган.

Сабоқликнинг қайта нашрини тайёрлашда рус, озарбайжон,

тожик тилларида яратилган сабоқлик ва қўлланмалардан, шунингдек В. С. Расторгуева Б. В. Миллернинг «Форсча-русча луғат»ига илова қилган «Форс тилининг қисқача грамматик очерки»дан фойдаланилади.

Сабоқликда форсча сўзларнинг ўқилиши (транскрипция)ни кўрсатишда ҳозирги ўзбек алифбосига суянилди. Бунинг учун қўшимча белгилар қабул қилиш зарурати бўлгани йўқ. Фақат сирғалувчи ж ундошини портловчи ж ундошидан фарқлаш учун унинг устига . (нуқта) белгисини қўйдик.

Ўзбек тили таркибида арабча, форсча сўзлар *кўп, Мактаб, китоб, дарс, дафтар, қалам, тахта* сўзларининг эслатишнинг ўзи етарлидир. Бу сўзларнинг барчаси ўзбек тили луғатида мустаҳкам ўрин олган. Шунинг учун ўзбек тили ва адабиёти, тарих фанларидан ихтисос олувчилар форс тилини, шунингдек, араб алифбоси асосида қабул қилинган ўзбек ёзувини билишлари тақозо этилади.

Форс тилига доир мукамал сабоқлик ва қўлланмаларга эҳтиёж сезилиб турган ҳозирги пайтда мазкур сабоқлик бу эҳтиёжни маълум даражада қондириб турар деган умиддамиз.

Муаллиф ушбу сабоқлик ҳақида билдирилган танқидий мулоҳазалар, фойдали маслаҳатларни мамнуният билан қабул қилади ва навбатдаги нашрда ҳисобга олади.

Қ И Р И Ш

Ҳозирги форс тили ҳинд-европа тиллари оиласига мансуб бўлган эрон тилларининг жануби-ғарбий гуруҳига киради.

Ҳозирги форс тили Эроннинг давлат ва адабий тили сифатида мамлакатнинг барча қисмларига тарқалган. Лекин бу тил Эрон аҳолисининг фақат ярмини ташкил этувчи форслар учунгина она тили ҳисобланади.

Ҳозирги форс тили билан тожик тилининг грамматик қурилиши ва луғат таркибининг асосий қисми бир-бирига шундай яқинки, бу иккала тилда сўзлашувчилар бир-бирларининг гапларини тушунадилар. Лекин тожик ва форс тиллари тарихан умумийлиги, грамматик томондан яқин бўлишига қарамасдан, сўнгги вақтда тамомила бошқа-бошқа йўналишда ривожланмоқдалар.

Тожик тилида пайдо бўлаётган янги унсурлар форс тилида, форс тилидаги ўзгаришлар эса тожик тилида пайдо бўлаётгани йўқ.

Форс тили жаҳоннинг энг қадимги ёзув тилларидандир. Бу тилда жуда бой ва ранг-баранг адабиёт яратилган.

Форс тили узоқ асрлар давомида Афғонистон, Ўрта Осиё, Ҳиндистон, Озарбайжонда ҳам қисман адабий ва давлат тили сифатида қўлланиб келган. Аммо бу ҳудудларда миллий тилларнинг ривожланиши, давлат тилига айланиши натижасида форс тили ўз мавқеини йўқотган.

Форс тили ўзининг узоқ даврли тарихи давомида уч тараққиёт босқичини ўтган. Булар форс тилининг қадимги, ўрта ва янги давр тараққиёт босқичларидир.

Форс тилининг қадимги давр тараққиёт босқичи (эрамингача бўлган VI—III асрлар). Бу даврдаги форс тилининг ёзма ёдгорликлари жуда кам сақланиб қолган бўлиб, улар ҳозиргача Аҳмоний подшоҳларининг саройлари пештоқларига, қабр тошларига ўйиб ёзилган ёзувлар шаклида етиб келган, холос. Бу ёзувларда подшоҳларнинг тахтга ўтириши, уларнинг қилган

ишлари ҳамда ўша даврнинг муҳим воқеалари ҳақида қимматли маълумотлар бор. Бу ёзув ёдгорликлари тилининг услуби бир-бирига жуда яқиндир. Қадимги форс тили ёдгорликларининг илмий қиммати шундаки, бу ёдгорликлар бизгача ҳеч қандай ўзгаришларга учрамай, асл ҳолида етиб келган.

Қадимги форс тили ўзининг грамматик қурилиши жиҳатидан зароастризмнинг муқаддас китоби «Авесто»га яқиндир. Қадимги форс тили ёдгорликларини ўқиб ўрганиш уларни «Авесто» билан таққослаш орқалигина мумкин бўлди.

Форс тилининг ўрта давр тараққиёт босқичи (эрамининг III—VII асрлари). Бу даврдаги форс тилининг ёдгорликлари жуда кўп ва турли-тумандир. Булар сосонийлар сулоласи ҳукмдорларининг турли диний мазмундаги ёзувлари, «Авесто»нинг таржимаси, танга, муҳр ва ҳар хил металл буюмларга ўйилган ёзувлардир.

Ўрта давр форс тили сосонийлар давлати ва зароастризмнинг расмий тили бўлиб хизмат қилган. Бу даврдаги форс тилининг ёзуви арамей ёзувига асосланган. Ўрта давр форс тили грамматик қурилишининг соддалиги ва фонетик жиҳатдан ривожланганлиги билан қадимги форс тилидан фарқ қилади.

Манбаларда форс тилининг бу даврга оид турли ёдгорликлари билан бирга, сўғд, сак ва хоразм тилларига доир маълумотлар бор.

Эронда араб халифалари ҳукмронлиги даврида (VII—IX асрларда) давлат тили ва адабий тил араб тили эди. Шунинг учун ҳам бу даврда форс тилида ёзилган бирорта ҳужжатнинг борлиги ҳанузгача маълум эмас. Бу ҳол форсларнинг фақат араб ёзуви ва араб тилида ёзганликларини кўрсатади.

Маълумки, араблар ҳукмронлиги даврида ўрта осиелик машҳур олимлар Ал-Хоразмий, Абунаср Форобий, Абу Алл ибн Сино, Абурайҳон Беруний ҳам ўз асарларини араб тилида ёзган эдилар.

Форс тилининг янги давр тараққиёт босқичи (IX асрдан ҳозиргача бўлган давр). Янги форс тили форс-тожик халқларининг ўз мустақил давлатларини барпо қилиш ва ўз она тилларида адабиёт яратиш учун араб халифалигига қарши олиб борган курашлари натижасида сомонийлар даврида (IX—X аср) вужудга келди.

Форс-тожик тили грамматик қурилишининг барқарорлиги туфайли араблар ҳукмронлиги даврида ассимиляцияга учрама-

ди, ўзининг грамматик қурилишини тўла-тўқис сақлаб қолиб, араб тилининг лексик унсурлари ҳисобига луғат таркибини янада бойитди.

Форс тилининг янги давр тараққиёт босқичида жуда кўп бой ёзма асарлар яратилди. Булар асосан форс-тожик адабиётининг йирик вакиллари томонидан яратилган адабий-бадий асарлар ва машҳур тарихшунослар томонидан ёзилган тарихий-илмий ёдгорликлардан иборат.

Бу даврда турли марказларда бу тилда ёзилган бадий ва илмий асарларни тил нуқтаи назаридан бир-бирига қиёс қилсак, баъзи бир лексик хусусиятларини назарга олмаганда, бу ёдгорликлар тилининг умумий бўлганлигини кўрамиз.

Бу давр форс-тожик тилида яратилган адабиёт Урта денгиздан тортиб Ҳиндистонга қадар бўлган кенг ҳудудни ўз ичига олади ва бу адабиёт эрон, афғон, тожик, озарбайжон, ҳинд ва ўзбек халқлари томонидан яратилгандир.

Форс тили тарихини бундай даврларга—тараққиёт босқичларига бўлиш бирмунча шартлидир. Тил жуда секинлик билан ўзгариб боради. У тўсатдан жиддий ўзгаришларга учрамайди, акс ҳолда, омма учун тушунарли бўлмай қолади, ўзининг алоқа қуроли бўлишдек улкан ролини йўқотиб қўяди. Шунинг учун тилнинг тараққиёт даврларини бир-биридан қатъий чегаралар билан ажратиш қўйиб бўлмайди.

IX асрда адабий тил сифатида расмийлашган форс тили ўзининг ҳозирга қадар бўлган минг йиллик тараққиёти даврида анча ўзгаришларга учради. Бу ўзгаришлар асосан унинг луғат таркибида пайдо бўлди. Яъни қадимги адабий ёдгорликлар тилида учраган жуда кўп сўзлар ҳозирги замон форс тилида учрамайди ва, аксинча, форс тили араб, турк-мўғул, ҳамда Ғарбий Оврупо тилларидан келиб кирган жуда кўп сўзлар ҳисобига луғат таркибини бойитди.

XX аср бошларига келиб, Эронда форс адабий тилини жонли тилга яқинлаштириш ҳаракати бошланди. Кўп ёзувчилар ўз асарларида жонли тилга хос бўлган сўз ва ибораларни ишлатишга ҳаракат қилдилар. Шундай бўлишига қарамай, форс адабий тили билан жонли тил ўртасида анча тафовут сақланиб келмоқда.

Ҳозирги Эронда жуда кўп тиллар, шевалар ва диалектлар бор. Бу шева ва диалектлар адабий тилдан анча фарқ қилади. Форс тили шевалари деярли ўрганилмагандир.

ФОНЕТИКА

Фонетика тилнинг товуш системасини, урғу, бўғин ва бўғин тузилиши, тилдаги товушларнинг алмашилиши, ўзгариши ҳамда талаффуз меъёрларини ўргатади. Ҳар бир тил ўзига хос фонетик хусусиятга эгадир. Форс тилининг ҳам ўзига хос қатор фонетик хусусиятлари бордир.

Унлилар

Форс тилида олтига унли бўлиб, улар қуйидагилардир: **а, и, э, у, ў, о, эи, ўу**. Унлилар тилнинг горизонтал ҳаракатига кўра, тилнинг кўтарилиш даражасига кўра, лабларнинг иштирокига кўра тасниф қилинади. Тилнинг горизонтал ҳаракатига кўра унлилар икки гуруҳга бўлинади: 1) тил олди ёки олдинги қатор унлилари: **и, э, а**; 2) тил орқа ёки орқа қатор унлилари: **у, ў, о** (форс тилида тил ўрта унлилари йўқ).

Унлилар тилнинг танглайга томон кўтарилиш даражасига кўра: юқори кўтарилиш, ўрта кўтарилиш ва қуйи кўтарилиш унлиларига бўлинади.

и, у юқори кўтарилиш, **э, ў** ўрта кўтарилиш, **а, о** қуйи кўтарилиш унлиларидир.

Барча унлилар лаб иштирокига кўра лабланган ва лабланмаган унлиларга бўлинади.

и, э, а оунлилари лабланмаган, **у, ў** унлилари эса лабланган унлилардир.

Форс тилида **и, у** ва **о** унлилари ўзбек тилидагига нисбатан чўзиқ талаффуз қилинади: **дивор** — девор, **дир** — кеч, **зуд** — тез, **дур** — узоқ, **доно** — билимдон, **бози** — ўйин. **а, э, ў** унлилари эса қисқа талаффуз қилинади:

پدر пэдар — ота
کتاب кўтўб — китоблар
سافر сафар — сафар
شتر шўтўр — туя.

Чўзиқ унлилар ҳар қандай вазиятда ҳам ёнидаги товушлар таъсирига берилмайди, фонетик ўзгаришга учрамайди; қисқа унлилар эса, аксинча, турли фонетик шароитларда турлича талаффуз этилади.

о унлиси. Бу товуш тил орқа қуйи кўтарилиш, лабланмаган чўзиқ унлидир. Бу товуш ўзбек тилидаги **о** товушига тўғри келади. **о** ҳар қандай вазиятда ҳам редукцияга учрамайди, чўзиқ талаффуз этилади. Масалан:

آب **об** — сув
آدم **одам** — одам
كارد **корд** — пичоқ
آرد **орд** — ун
آسمان **осмон** — осмон, кўк
آفتاب **офтоб** — офтоб
سرما **сармо** — совуқ.

б у унлиси. Бу товуш тил орқа, юқори кўтарилиш, лабланган, чўзиқ унли товушдир. Бу товуш ўзбек тилидаги **у** га нисбатан чўзиқ талаффуз қилинади. Масалан;

نور **нур** — нур
دوست **дуст** — дўст
سرود **сўруд** — куй, ашула
فروختن **фўрухтан** — сотмоқ.

и унлиси. Бу товуш тил олди, юқори кўтарилиш, лабланмаган, чўзиқ унли товушдир. Бу товуш ҳам ўзбек тилидаги **и** унлисига нисбатан чўзиқ талаффуз этилади. Масалан:

كبير **кабир** — улуғ, буюк
تير **тир** — ўқ
ايران **Ирон** — Эрон
تيز **тиз** — ўткир
بيبار **бибор** — мевасиз
بيني **бини** — бурун.

а унлиси. Бу товуш тил олди, қуйи кўтарилиш, лабланмаган, қисқа унли товушдир. Бу товуш талаффузида тилнинг

учи пастки тишларга тиралади, тилнинг ўртаси бир оз кўтарилади. Бу товуш урғу олмаган бўғинларда қисқаради, айниқса, жарангсиз ундошлар ёнида келганда редукцияга учрайди. Масалан:

مکتب мактаб — мактаб
در дар — эшик
دست даст — қўл
دست رنج дастранж — меҳнат, қўл меҳнати
مشروطه маршрутэ — асосий қонун, конституция.

э унлиси. Бу товуш тил олди, ўрта кўтарилиш, лабланмаган, қисқа унлидир. Бу товуш сўз бошида сўз ўртаси ва сўз охиридагига нисбатан анча очиқ талаффуз этилади, урғу олмаган бўғинларда ва жарангсиз ундошлар олдида келганда анча кучсизланади, редукцияга учрайди. Масалан:

اسم эсм — исм
پدر пэдар — ота
خانه хонэ — уй
کتاب кэтоб — китоб
سینه синэ — сийна, кўкрак
روزنامه рузномэ — газета, рўзнома
امروز эмруз — бугун.

ў унлиси. Бу товуш тил орқа, ўрта кўтарилиш, лабланган, қисқа унлидир. Бу товуш ўзбек тилидаги ў товушига мос келади. Ў товуши ўрнига кўра турлича талаффуз этилади. Урғу олмаган бўғинларда анча қисқаради ва талаффузда у га мойилроқ айтилади. Масалан:

مبارزه мўборазэ — кураш
بلبل бўлбўл — булбул
گل гўл — гул
کتاب кўтўб — китоблар
دم дўм — дум
در дўрр — дур (қимматли тош)
اطاق ўтоғ — хона

Ундошлар

Форс тилида ундош товушлар 23 та. Бу ундош товушлар қуйидаги хусусиятларга эга:

1. *п, т, к* жарангсиз ундошлари унлилар ва сонор товушлар олдида, шунингдек, сўз охирида аниқ талаффуз этилади:

پنبه памбэ — пахта

پاك пок — пок, тоза

كارگر коргар — ишчи

توده тудэ — омма.

2. Жарангли ундошлар сўз охирида ўзининг жаранглилигини қисман йўқотади, лекин ҳеч қачон ўзбек тилидаги каби жарангсиз эшитилмайди:

دزد дўзд — ўғри

تود тез

بلند бўланд — баланд

امروز эмруз — бугун

روز руз — кун.

3. Жарансиз ундошлар жарангли ундош олдида келганда ҳам жарангли ундошнинг таъсирига берилмайди ва жарангли эшитилмайди:

افزودن афзудан — кўпаймоқ, ортмоқ

پاسبان посбон — посбон, қоровул

پاسگاه посгоҳ — қоровулхона.

4. *к, г* — тил ўрта, портловчи ундошлар, булардан *к* жарангсиз ва *г* жарангли ундошлардир. Бу товушлар тил ўрта қисмининг қаттиқ танглайга тегиши орқали ҳосил бўлади ва юмшоқ талаффуз этилади. Бу юмшоқлик, айниқса, сўз охирида аниқ сезилади:

يك йэк — бир

كوداك кудак — бола

كوزون қозон.

к, г ундошлари тил орқа унлилари олдида тил орқа ундош-

лари сифатида талаффуз қилинади ва тилнинг орқа қисми юмшоқ танглайга тегиши орқали ҳосил бўлади:

كار	кор — иш
آگاه	огоҳ — огоҳ
گاو	гов — сигир
گام	ком — мақсад, орзу
گام	гом — қадам
گوسفند	гусфанд — қўй.

5. *л* ундоши ўзбек тилидаги каби талаффуз этилади. Талаффузда тилнинг учи юқори танглайнинг олд қисмига бориб тақалади, тил бир оз пастга томон букилади, ҳаво тилнинг икки ёнidan ўтади:

لب	лаб — лаб
بۇلبۇل	бўлбўл — булбул
گەل	гэл — лой
گەلاب	гэлоб — ботқоқлик.

6. *п, б* товушлари лаб-лаб, портловчи ундошлардир. Буларнинг биринчиси жарангсиз, иккинчиси жаранглидир: *п* ундоши ўзбек тилидаги *п* дан фарқ қилмайди:

پا	по — оёқ
پاسخ	посўх — жавоб
پيروان	пироҳан — кўйлак
پير	пир — қари, устоз.

б товуши ўзбек тилидаги *б* товушига қарама-қарши ўлароқ, сўз охирида жарангсиз ундошлардан ва унлилардан сўнг келганда ҳам ўзининг жаранглилигини йўқотмайди:

آب	об — сув
کتاب	кэтоб — китоб
چوب	чуб — ёғоқ
مرتب	мўраттаб — тартибли.

7. *т, д* товушлари тил олди, портловчи ундошлардир. Булардан *т* жарангсиз, *д* жаранглидир. Форсча *т* ўзбек тилидаги *т* дан фарқ қилмайди:

تخت	тахт — тахт
бахт	бахт — бахт
تلخ	талх — аччиқ
گوشت	гушт — гўшт.

8. **д** жарангли ундоши сўз охирида жаранглилигини қисман йўқотса ҳам, **т** га яқинлашмайди:

اولاد	ўвлод — авлод	سرود	сўруд — куй, ашула
دل	дэл — дил, юрак	قند	ғанд — қанд
دلدار	дэлдор — дилдор	سمرقند	Самарғанд — Самарқанд.

8. **ғ** товуши жарангли, лаклук ундошидир. Бу товуш лак-лукнинг юмшоқ танглайга жипслашиши, баъзан яқинлашиши натижасида ҳосил бўлади:

نقش	нағш — нақш	غالب	ғолэб — ғолиб
نقاش	нағшош — наққош	اقدام	эғдом — тадбир, чора
وقت	вағт — вақт	چاقو	чоғу — пичоқ
غلط	ғалат — хато	غوطه	ғутэ — сувга шўнғиш.

Э с л а т м а. Форс тилида қ товуши йўқдир. Форс тилидаги қ **ق** ҳарфи билан ёзиладиган сўзлар араб тилидан ёки туркий тиллардан киргандир. **ق** товуши форс тилига ёт бўлгани учун, форслар унинг ўрнида ҳам **ғ** талаффуз этадилар.

9. **з** товуши портловчи бўғиз товушидир. Бу товуш эроний ва туркий тиллар учун ёт бўлиб, фақат араб тилидан келиб кирган сўзлардагина учрайди.

تأسيس	таъсис — таъсис
منع	манъ — тақиқлаш
مربع	мураббаъ — квадрат
سرعت	сўръат — тезлик.

Форс тилидаги бошқа ундош товушлар ўзбек тилидаги сингари бўлгани учун, ҳар бири устида алоҳида тўхтаб ўтирмадик. Фақат форс тилининг ўзига хос бўлган ундошларнинг қисқача тавсифи билан чегараландик.

Сўз урғуси

Форс тилида сўз урғуси динамик урғудир. Бунда сўзларнинг маълум бир бўғинидаги унли товуш бошқа бўғинидаги унлиларга қараганда кучлироқ ва бошқа унлилардан алоҳида ажратиб талаффуз этилади. Кучлироқ талаффуз қилинган унли урғули ҳисобланади.

Форс тилида урғу эркин бўлмай, боғлиқ урғудир; урғу, асосан, сўзнинг сўнгги бўғинига тушади. Масалан:

ديروز дируз — кеча

روزنامه рузномэ — газета

مادر модар — она

خواهر хоҳар — опа-сингил.

Бу қоида форс тилига чет тиллардан кириб келган сўзларга ҳам тааллуқлидир:

ماشين мошин — машина

استبداد эстэбдод — зулм, деспотизм

مهندس мўхандэс — инженер

مختلف мўхталэф — ҳар хил.

Баъзан урғу бир неча саноқли сўзлардагина сўзнинг сўнгги бўғинига тушмайди:

بلى бали — ҳа چرا чэро — нега, нима учун?

ولى вали — лекин چگونه чэгуне — қандай?

يعنى яъни — яъни چطور чэтўвр — қандай қилиб?

Бундай сўзларда урғу биринчи бўғинга тушса, **اولا аввалан**—

биринчидан, **تقریباً тағрибан** — тахминан каби арабчадан келиб кирган равишларда урғу сўзнинг иккинчи бўғинига тушади.

Қуйидагилар урғусиз талаффуз этилади:

1. Изофа кўрсаткичи э:

کتاب خوب кэтобэ хуб — яхши китоб

جمهوری ازبکستان жўмҳурийэ ўзбакестон — Ўзбекистон республикаси

2. Ноаниқликни билдирувчи ёйи ваҳдат (бирлик ё си) — **и** ى

کسی каси — бир киши
کتابی кэтоби — бир китоб.

3. Тушум келишиги кўрсаткичи **را-ро** кўмакчиси:

این دفتررا خریدم ин дафтарро харидам — Бу дафтарни сотиб олдим.

کتابرا خواندم кэтобро хондам — Китобни ўқидим.

4. Боғламнинг қисқа шакли **ام-ам, ای-и, است-аст,**

اند-анд:
یم-им, ید-ид, ید-ид:

من دانشیارم ман донэшіёрам — Мен ўқитувчиман.

تو دانشیاری تў донэшіёри — Сен ўқитувчисан.

او دانشیار است ў донэшіёраст — У ўқитувчидир.

ما دانشیاریم мо донэшіёрим — Биз ўқитувчимиз.

شما دانشیارید шўмо донэшіёрид — Сиз ўқитувчисиз.

آنها دانشیارند онҳо донэшіёранд — Улар ўқитувчидирлар.

5. Бириктирувчи боғловчи **و** — ва, эргаштирувчи боғловчи **که** — ки:

من و برادرم ман ў бэродарам — мен ва акам

پدر و مادرم пэдар ў модарам — ота ва онам

دانشیار گفت که... донэшіёр гўфт кэ... — ўқитувчи айтдики...

6. Эгалик қўшимчалари:

کتابم кэтобам — менинг китобим

کتابت кэтобат — сенинг китобинг

کتابش кэтобаш — унинг китоби.

می-ёки **به-бэ** - олд қўшимчалари билан бошланадиган бўлишли феъл шаклларида сўз урғуси икки ўринга — олд қўшимчага ва шахс-сон қўшимчасига тушади. Ҳар икки урғу ўзининг кучи нуқтаи назаридан бир- бирига тенг келади. Маса-лан:

میرفتم	мирафтам — борар эдим
میگفتم	мигўфтам — айтар эдим
میخوانم	михонам — ўқийман
مینویسم	минависам — ёзаман
بروید	бэравид — боринг
بگوئید	бэгўйид — айтинг, гапиринг.

Урни билан гапнинг қандай оҳанг билан талаффуз этилишига қараб, бир урғу иккинчи урғунинг ҳисобига кучлироқ талаффуз этилиши ҳам мумкин. Фейлнинг бўлишсиз шаклларида биринчи кучли урғу инкор юкламаси **на-** устига, иккинчи кучсизроқ урғу эса шахс-сон қўшимчаси устига тушади. Масалан:

نمیروم	намиравам -- бормайман
نمیدانم	намидонам — билмайман
ندیدم	надидам -- кўрмадим
نمیخواندم	намихондам — ўқимас эдим.

Форс ёзуви ҳақида

VIII асрда араблар Эронни истило қилдилар. Эроний халқларнинг араб алифбосини қабул қилишлари мамлакатда ислом динининг тарқалиши ва халқларнинг мусулмонликни қабул қилишлари билан боғлиқдир. Шунинг учун ҳам янги давр форс тили ёдгорликларининг деярли ҳаммаси араб ёзувида ёзилгандир. Араб алифбеси 28 ҳарфдан иборат. Форслар ўз тилларига хос бўлган товушларни ифода этиш учун араб алифбосига қуйидаги 4 ҳарфни қўшганлар:

پ **пэ** — п, چ **чэ** — ч, ژ **жэ** — ж, گ **гоф** — г.

Шундай қилиб, форс алифбосидаги ҳарфларнинг сони 32 тага етган. Араб-форс алифбосидаги ҳарфларнинг хусусияти шундан иборатки, ҳарфлар сўзнинг қаерида келишига қараб (яъни ҳарфлар ёлғиз ҳолда турганда, сўз бошида, сўз ўртасида, сўз охирида) бошқа-бошқа шаклларда бўладилар (форс алифбоси жадвалига қаранг).

Форс ёзуви ўнг томондан чап томонга қараб ёзилади ва шундай ўқилади.

АРАБ-ФОРС АЛИФБОСИ

Ҳарфнинг номи	Ҳарф ифода этган товуш	Ҳарфларнинг ёзилиши				№
		сўз охирида	сўз ўртасида	сўз бошида	Ўлғиз ҳолда	
алиф	о, а	ا	ا	ا	ا	1
бэ	б	ب	ب	ب	ب	2
пэ	п	پ	پ	پ	پ	3
тэ	т	ت	ت	ت	ت	4
сэ	с	ث	ث	ث	ث	5
жим	ж	ج	ج	ج	ج	6
че, чим	ч	چ	چ	چ	چ	7
ҳэ, ҳойэ	ҳ	ح	ح	ح	ح	8
хўтти						
хэ	х	خ	خ	خ	خ	9
дол	д	د	د	د	د	10
зол	з	ذ	ذ	ذ	ذ	11
рэ	р	ر	ر	ر	ر	12
зэ	з	ز	ز	ز	ز	13
жэ	ж	ژ	ژ	ژ	ژ	14
син	с	س	س	س	س	15
шин	ш	ش	ش	ش	ش	16
сод	с	ص	ص	ص	ص	17
зод	з	ض	ض	ض	ض	18
то	т	ط	ط	ط	ط	19
зо	з	ظ	ظ	ظ	ظ	20
эйн, айн	—	ء	ء	ء	ء	21
ғэйн, ғайн	ғ	غ	غ	غ	غ	22
фэ	ф	ف	ف	ف	ف	23
ғоф	қ	ق	ق	ق	ق	24
коф	к	ك	ك	ك	ك	25
гоф	г	گ	گ	گ	گ	26
лом	л	ل	ل	ل	ل	27
ним	м	م	م	م	م	28

Ҳарфнинг номи	Ҳарф ифода этган товуш	Ҳарфларнинг ёзилиши				№
		сўз охирида	сўз ўртасида	сўз бошида	ёлғиз ҳолда	
нун	н	ن	ن	ن	ن	29
вов	в, у	و	و	و	و	30
ҳэ, ҳойэ	ҳ	ح	ح	ح	ح	31
ҳаввоз						
йэ, э	и, й	ي	ي	ي	ي	32

Араб-форс алифбосидаги ҳарфлар ёзувда ўзидан сўнгги ҳарфлар билан қўшилиш-қўшилмаслиги жиҳатидан икки гуруҳга бўлинади:

1) ўзидан олдинги ҳарфга қўшилиб, ўзидан сўнгги ҳарфга қўшилмайдиган ҳарфлар;

2) ўзидан олдинги ва сўнгги ҳарфларга қўшилиб ёзиладиган ҳарфлар.

Ўзидан кейинги ҳарфга қўшилмайдиган ҳарфлар еттитадир. Бу ҳарфлар ёзувда 2 хил шаклда: ёлғиз ҳолда ва сўз бошида бир хил шаклда, сўз ўртасида ва сўз охирида бошқа бир хил шаклда бўладилар. Бунни қуйидаги жадвалда аниқ кўришимиз мумкин:

Ҳарфнинг номи	Ҳарф ифода этган товуш	Сўз охирида	Сўз ўртасида	Сўз бошида	Ёлғиз ҳолда	№
алиф	о	ا	ا	ا	ا	1
дол	д	د	د	د	د	2
зол	з	ذ	ذ	ذ	ذ	3
рэ	р	ر	ر	ر	ر	4
зэ	з	ز	ز	ز	ز	5
жэ	ж	ج	ج	ج	ج	6
вов	в, у	و	و	و	و	7

Юқорида кўрсатилган 7 ҳарфдан бошқа, 25 ҳарф ҳар икки томондаги ҳарфларга қўшилиб ёзилади. Бу ҳарфларнинг кўпчилик қисми шакл жиҳатдан бир-бирига ўхшаш бўлиб, улар фақат ост ва устларига қўйиладиган нуқталарга қараб бир-бирларидан фарқланадилар:

1. ب (б), پ (п), ت (т), ث (с) ҳарфлари шаклан бир хил бўлиб, бир-бирларидан нуқталарнинг сони ва ўрнига қараб фарқланадилар.

2. ج (ж), چ (ч), ح (х), خ (х) ҳарфлари шаклан бир хил бўлиб, нуқталар, уларнинг сони ва ўрнига қараб фарқ этадилар.

3. س (с), ش (ш) ҳарфлари шаклан бир хил бўлиб, бир-биридан устида уч нуқтанинг борлиги ёки йўқлиги билан фарқланади.

4. ص (с), ض (з) ҳарфлари шаклан бир хил бўлиб, бир-биридан устида бир нуқта бор-йўқлиги билан фарқланади.

5. ط (т), ظ (з) ҳарфлари шаклан бир хил бўлиб, бир-биридан устидаги нуқтанинг бор-йўқлиги билан фарқланади.

6. ع (айн), غ (ғ) ҳарфлари шаклан бир хил бўлиб, бир-биридан устидаги нуқта билан фарқланади.

7. ك (к), گ (г) ҳарфлари шаклан бир хил бўлиб, бир-бирларидан устига қўйилган чизиқча билан фарқланадилар.

Форс алфавитидаги 8 та ҳарф форс тилига хос бўлмаган товушни ифода этади. Бу ҳарфлар араб тилидан форс тилига келиб кирган сўзлардагина учрайди. Булар қуйидагилардан иборат:

ث (с), ح (х), ذ (з), ص (с), ض (з), ط (т), ظ (з), ع (айн).

Келтирилган ҳарфлар фақат араб тилида ўзига хос товушларни ифода этиб, бу товушлар форс тили учун ётдир. Шунга кўра, орадан минг йилдан кўп давр ўтган бўлишига қарамай, форслар бу товушларни ўзлаштирмадилар, уларни ўз тилларида мос бўлган бошқа товушлар билан алмаштирдилар. Араб алфавитидаги ص ث ҳарфлари ҳам форс тилида с каби, ح ҳарфлари х каби, ذ ز ض ва ظ ҳарфлари з каби, ط, ظ ҳарфлари т каби талаффуз қилинади. Араб сўзларининг ёзилиши форсчада сақлангани учун, ҳозирги форс алифбосида бир товушни ифодалаш учун ўрни билан бир неча ҳарф ишлатилади:

ث س ص } c	د ز ض ظ } z	ح ه } x	ت ط } m
-----------------	----------------------	------------	------------

Юқоридаги келтирилган бир турдаги ундошлар араб тилида турлича талаффуз этилишига ва айрим товуш саналишига қарамай, форс тилида фарқсиз ҳолда бир хил талаффуз этилади.

Ҳаракатлар

Форс алифбосида ундош товушлар ва узун унлиларгина айрим ҳарфлар билан ифодаланадилар. Қисқа унлилар — *a, э, у* ларни ифодалаш учун эса ҳарфларнинг ост ва устларига қўйиладиган ҳаракатлардан фойдаланилади. Одатда, бу белгилар ҳам ёзувда ҳар доим қўйилавермайди, дарслик ва қўлланмаларда, луғатларда, шунингдек форс тилига араб тилидан кирган сўзларни қандай талаффуз этилишини кўрсатиш учун ишлатилади.

Қуйида келтирилган бу белгилар ундошларнинг ост ва устларига қўйилади:

1. — белгиси *забар* деб номланади. Бу белги ҳарф устига қўйилиб, *a* унли товушини билдиради.

در	дар — эшик
پنجره	панжарэ — дераза
پدر	пэдар — ота
سابو	сабу — кўза.

2. — белгиси *зир* дейилади. Бу белги ҳарф остига қўйилиб, *эу*нли товушини билдиради.

مالك	молэк — молик, эга
گل	гэл — лой
کتاب	кэтоб — китоб
شركت	шэркат — шеркат, қатнашиш.

3. — белгиси *ниш* деб номланади. Бу белги ҳарф устига қўйилиб, *у* унли товушини билдиради.

گل	гўл — гул
بزرگ	бўзўрг — катта, улуғ, буюк

کتاب кўтўб — китоблар

ظلم зўлм — зулм

ملك мўлк — мулк

4. ۛ белгиси *сукун* дейилади. Бу белги ундош устига қўйилиб, шу ундошдан сўнг унлининг йўқлигини, яъни бўғиннинг ёпиқлигини билдиради:

عالم олэм — олим

دفتر дафтар — дафтар

اظهار эзҳор — изҳор

5. ۞ белгиси *ташдид* дейилади. Бу белги ундошлар устига қўйилиб, шу ундошнинг икки мартаба талаффуз этилиши лозимлигини кўрсатади:

حد ҳадд — чегара

دز дўрр — дур

مكار маккор — маккор

مرتب мўраттаб — тартибли, тартибга келтирилган

مربع мўраббаъ — квадрат, тўрт бурчакли

معلم мўаллэм — муаллим, ўқитувчи

6. ۟ белгиси *кўпинча* сўз бошида *о* ни ифодалаш учун алиф устига қўйилади:

آب об — сув

آزاد озод — озод

آدم одам — одам

آداب одоб — одоб.

7. ۠ белгиси араб тилидан форс тилига кириб келган равишларни (аслида араб тилида тушум келишигининг белгисидир) ифодалаш учун сўз охиридаги алиф устига қўйилиб, *ан* тарзида ўқилади:

اولا аввалан — биринчидан

شكلا шаклан — шаклан

مثلا масалан — масалан

تقریباً тағрибан — тахминан.

8. ۡ белгиси *ҳамза* дейилади. Бу белги:

а) **џ** ни ифодалайди ва бўғин ажратиш учун ишлатилади:

تأسيس таъсис — таъсис

تاكيد таъкид — таъкид;

б) аниқланмиш унли товуш билан тугаган форс изофий бирикмаларида изофа кўрсаткичи сифатида қўлланади:

خانه من хонэйэ ман — менинг уйим
روزنامه جديد рузномэйэ жадид — янги рўзнома
عائلة ما оилайэ мо — бизнинг оила.

Унлиларнинг ёзилиши

Чўзиқ унли товушлар **ا** (алиф), **و** (во), **ى** (ёй) ҳарфлари орқали ифодаланади. Қисқа унлилар эса, сўз бошида (алиф)-нинг уст ва остига тегишли ҳаракатлар (диакритик белгилар) қўйиш орқали ифодаланади:

اسب асб — от

اميد ўмид — умид, орзу

اسم эсм — исм

ابتدا эбтэдо — ибтидо, бошланиш

اسرار асрор — сирлар

ازبکستان Ўзбакэстон — Ўзбекистон.

и, у узун унли товушлари сўз бошида шу ҳарфларнинг олдига **ا** (алиф) келтирилиши орқали ифодаланади, яъни

اى - ى + ا ни, **او - و + ا** у ни ифодалайди:

اين ин — бу, шу

اينجا инжо — шу ерда, бу ерда

اينچىن инчўнин — шундай, худди шундай

اولوس улус — халқ, омма

او у — у (кишилик олмоши)

اوت ут — август.

Сўз ўртасида ва сўз охирида **ا** (алиф) устига — мадд белгиси қўйилмаса ҳам, узун унли вазифасини ўтайверади:

برادر	бэродар — биродар, ака-ука
دانا	доно — доно, билимдон
اوز	овоз — овоз
ظالم	золэм — золим.

و (вов) ҳарфи сўз ўртасида у узун унлисини билдиради.

دود	дуд — тутун
رود	руд — дарё
سرود	сўруд — куй, ашула.

ى ёй ҳарфи сўз ўртасида ва сўз охирида и чўзиқ унли товушини билдиради.

دير	дир — кеч
ديروز	дируз — кеча
ديگر	дигар — бошқа
ديگ	диг — қозон
بينى	бини — бурун.

Араб тилидан форс тилига кириб келган баъзи сўзларда сўз охирида гарчи ى — и ёзилган бўлса ҳам, о тарзида ўқилади:

معنى	маъно — маъно
فتوى	фатво — фатво
معمی	муаммо — муаммо
موسی	Мусо — Мусо.

Шунингдек, сўз бошида келадиган خوا (хво) бирикмаси хо хуи (хви) хи тарзида ўқилади:

خواب	хоб — уйқу
خوابیدن	хобидан — ухламоқ
خواستن	хостан — хоҳламоқ
خوارزم	Хоразм — Хоразм
خویش	хиш — ўз, ўзига тегишли
خويشتن بين	хиштан бин — эгоист, худбин.

Форс алифбосидаги ҳар бир ҳарфнинг
график хусусиятлари

1. **ا** (алиф) ҳарфи ишлатилиш ўрнига қараб икки хил шаклда бўлади: **ا ا**

آباد	обод — обод
ابريشم	абришўм — ипак
ابلاغ	эблоғ — етказиш
دانا	доно — доно.

2. **ب** ҳарфи 4 хил шаклда бўлади: **ب ب ب ب**

باغ	боғ — боғ
باران	борон — ёмғир
زبان	забон — тил
سبب	сабаб — сабаб
لب	лаб — лаб
شب	шаб — тун, кечаси.

3. **ت** ҳарфи 4 хил шаклда бўлади: **ت ت ت ت**

تو	тў — сен
آتش	оташ — олов
کتاب	кэтоб — китоб
دست	даст — қўл.

4. **پ** ҳарфи 4 хил шаклда бўлади: **پ پ پ پ**

پا	по — оёқ
پسر	пэсар — ўғил
سپردن	сэпўрдан — топширмақ
سپاه	сэпоҳ — аскар, армия, қўшин
اسب	асп — (اسب) асб) — от.

5. **ث** ҳарфи 4 хил шаклда бўлади: **ث ث ث ث**

ثبت	сабт — рўйхатга олиш, регистрация
ثروت	сарват — бойлик

نثر	наср — наср, проза, сочма
مثل	мэсл — мисли
عثمان	Усмон — Усмон
بحث	баҳс — баҳс, мунозара
ميراث	мирос — мерос.

6. ج ҳарфининг 4 шакли бор: ج ج ج ج

جنگ	жанг — жанг, уруш
جارختی	жорахти — гардероб, кийим шкафи
جالب	жолэб — жалб қилувчи, қизиқ, тортувчи
پنجره	панжарэ — дераза
کجا	кўжо — қаерда?, қаерга?
گنج	ганж — ганж, хазина
رنج	ранж — ранж, алам.

7. چ ҳарфининг 4 шакли бор: چ چ چ چ

چاپ	чоп — нашр
چابک	чобўк — чаққон, ёнгил
همچنان	ҳамчэнон — худди шундай, шундай
همچشم	ҳамчашм — рақиб
هیچ	ҳич — ҳеч
هیچ کدام	ҳич кўдом — ҳеч ким.

8. ح ҳарфи 4 хил шаклда бўлади: ح ح ح ح

حال	ҳол — ҳол
حامی	ҳоми — ҳомий, ҳимоячи
محل	маҳалл — жой
محو	маҳв — йўқотиш, тугатиш, қириш
صلح	сўлҳ — тинчлик.

9. خ ҳарфи 4 хил шаклда бўлади: خ خ خ خ

خار	хор — тикан
خارجی	хорэжи — чет эллик, чет элга тегишли

مخبّر	мўхбәр — мухбир
مختلف	мўхталәф — ҳар хил
تلخ	талх — аччиқ
ميخ	мих — мих
سرخ	сўрх — қизил.

10. د d ҳарфининг 2 хил шакли бор: د د

دل	дәл — қалб, юрак, дил
دانش	донәш — билим
دانشجو	донәшжу — студент, талаба
دانشمند	донәшманд — донишманд, билимли
بلند	бўланд — баланд, юқори.

11. ذ z ҳарфи 2 хил шаклда бўлади: ذ ذ

Бу ҳарф фақат форс тилига араб тилидан кириб келган сўзлардагина учрайди:

ذكر	зәкр — зикр
ذلت	зәллат — пасткашлик
لذّة	лазиз — лазиз, лаззатли
ذمه	зәмма — зимма, мажбурият.

12. ر r ҳарфининг 2 шакли бор: ر ر

راه	роҳ — йўл
بار	бор — юк, мева
رافتن	рафтан — бормоқ, кетмоқ
راز	роз — сир
ديروز	дируз — кеча
دير	дир — кеч
دور	дур — узоқ.

13. ز z ҳарфи 2 хил шаклда бўлади: ز ز

زبان	забон — тил
------	-------------

باز	боз — яна
بازی	бози — ўйин
دراز	дэроз — узун
دزد	дўзд — ўғри
بز	бўз — эчки.

14. ژ ж ҳарфи 2 хил шаклда бўлади: ژ ژ

ژاندارم	жондарм — жандарм
ژانویه	жонвйэ — январь
مژگان	мўжгон — киприк
اژدر	аждар — аждар.

15. س с ҳарфи 4 хил шаклда бўлади: س س س س

سابو	сабу — кўза
سرخ	сўрх — қизил
سفید	сафид — оқ
مسندس	мўсаддас — мусаддас, олтилик
مسرور	масрур — хурсанд, шод, қувонч
درس	дарс — дарс, сабоқ
کس	кас — киши.

16. ش ш ҳарфи 4 хил шаклда бўлади: ش ش ش ش

شاه	шоҳ — шоҳ
شهر	шаҳр — шаҳар
شهرت	шўҳрат — шуҳрат
مشروطه	машрутэ — конституция, асосий қонун
شمشير	шамшир — қилич
شش	шэш — олти
خویش	хиш — қариндош-уруғ, ўз.

17. ص с ҳарфи араб тилига хос бўлган товушни ифода этиб, кўпинча араб тилидан кириб келган сўзларда ишлатилади. Бу ҳарфнинг 4 шакли бордир: ص ص ص ص

صابر	собёр — Собир, сабрли, сабр қилувчи, тоқатли
صبح	сўбҳ — эрта, тонг
مصرع	мэсраъ — мисра, шеърнинг бир йўли
مصدر	масдар — масдар, феълнинг ноаниқ шакли
شخص	шахс — шахс, киши.

18. 3 ҳарфи араб тилига хос бўлган товушни ифода этиб, кўпинча, араб тилидан кириб келган сўзларда ишлатилади. Бу ҳарфнинг 4 шакли бор: **ض ض ض ض**

ضد	зэдд — зид, қарама-қарши
ضرورتاً	заруратан — заруратдан
ضمير	замир — олмош (грамм.)
مريض	мариз — касал, бемор
مضمون	мазмун — мазмун, мундарижа
قرض	қарз — қарз
قاضى	қози — қози.

19. *m* ҳарфи араб тилига хос бўлган товушни ифода этиб, форс тилида асосан араб тилидан кириб келган сўзларда учрайди. Бу ҳарфнинг 4 шакли бордир: **ط ط ط ط**

طالب	толэб — талаб қилувчи, изловчи
طوطى	тути — тўти
اطاق	ўтоғ — уй, хона
لطف	лўтф — лутф, яхшилик
نطق	нўтғ — нутқ
بسيط	басит — оддий, содда
غلط	ғалат — хато.

20. 3 ҳарфи араб тилига хос бўлган товушни ифода этади. Бу ҳарф ҳам арабча сўзларда ишлатилади. Бу ҳарфнинг 4 шакли бор: **ظ ظ ظ ظ**

ظالم	золэм — золим, зулм қилувчи
ظلم	зўлм — зулм, эзиш

ظاهراً	зоҳэран — кўринишда, ташқи тамони, менингча
وظيفه	вазифэ — вазифа
مظلوم	мазлум — мазлум, эзилган
لفظ	лафз — лафз, сўз, ибора
حافظ	ҳофэз — сақловчи
حافظه	ҳофэза — хотира

21. **ع** айн ҳарфи араб тили учун хос бўлган портловчи чуқур бўғиз товушидир. **ع** кучли тутуқ билан айтилади. Бу ҳарф форс тилига араб тилидан кириб келган сўзларда ишлатилади. Бу ҳарфнинг 4 шакли бордир: **ع ع ع ع**

علم	элм — илм
عادل	одэл — одил, адолатли
عافيت	офийат — соғлиқ, саломатлик
عاق	оғ — итоатсиз, исёнкор
معاش	маош — тирикчилик
معالجه	мўолаже — даво, даволаш
دفع	дафъ — даф, қайтариш
ممنوع	мамнуъ — тақиқлаш.

22. **غ** ҳарфининг 4 шакли бор: **غ غ غ غ**

غالب	ғолэб — ғолиб
غذا	ғазо — овқат
غذائوری	ғазохўри — овқатланиш
مشغول	машғул — машғул, шуғулланиш
مغلوب	мағлуб — мағлуб, енгилган
دریغ	дариг — ачиниш, афсусланиш
تیغ	тиғ — тиг.

23. **ف** ҳарфининг 4 шакли бор: **ف ف ف ف**

فارسی	форси — форсча
فربه	фарбэҳ — семиз
فرخ	фаррўх — чиройли, бахтли

نفس	нафас — нафас, дам
نقیس	нафис — нафис, нозик, гўзал
کیف	киф — портфель
شرف	шараф — шараф.

24. ق ق ҳарфининг 4 хил шакли бор: ق ق ق ق

قلم	ғалам — қалам
قاتل	Ғотэл — қотил
ناقش	нағш — наққош
ناقش	нағғош — наққош
خلق	халғ — халқ, омма
خلقت	хэлғат — яратиш, вужудга келтириш
دقیقه	дағиғэ — дақиқа, минут
دقیق	дағиғ — нозик.

25. ك ك ҳарфининг 4 хил шакли бор: ك ك ك ك

کتاب	кэтоб — китоб
مکتوب	мактуб — мактуб, хат
مکر	макр — макр, алдаш
کبک	кабк — каклик
سبک	сабўк — енгил.

26. گ گ ҳарфининг 4 шакли бордир: گ گ گ گ

گارد	гөрд — гвардия
گام	гом — қадам
جگر	жэгар — жигар, бағир
گوساله	гусолэ — бузоқ
انگوز	ангур — узум
رنگ	ранг — ранг, тус
جنگ	жанг — жанг, уруш
برگ	барг — барг, япроқ.

27. ل ل ҳарфининг 4 шакли бордир: ل ل ل ل

لازم	лозэм — лозим, зарур
لاله	лолэ — лола
لاب	лаб — лаб
لباس	лэбос — либос, кийим
كلاس	келос — класс, синф
میل	мэйл — майл, ихтиёр
دلیل	далил — далил, исбот
دل	дэл — дил, юрак, қалб.

28. م م ҳарфининг 4 шакли бордир: م م م م

ما	мо — биз (кишилик олмоши)
مادر	модар — она
ممتاز	мўмтоз — олий, энг яхши, сара
ممنون	мамнун — хурсанд, рози
معلم	мўалләм — муаллим, ўқитувчи
سيم	сим — 1) сим; 2) кумуш
دام	дом — тузоқ, қафас.

29. ن ن ҳарфининг 4 шакли бор: ن ن ن ن

نان	нон — нон
نام	ном — ном, исм, от
ناحية	ноҳийэ — округ, район, ноҳия
آنها	онҳо — улар (кишилик олмоши)
مانند	монанд — монанд, ўхшаш, каби
دامن	доман — этак
گلشن	гўлшан — гулшан, гўлзор, чаман.

30. وов ҳарфининг 2 шакли бордир: و و. Бу ҳарф в ундоши, **و** узун унли товуши ва **و**у дифтонгини ифодалаш учун қўлланади.

وقت	вағт — вақт, пайт
ولى	валэ — лекин, аммо, бироқ
وزير	вазир — вазир, министр

دوست	дуст — дўст
انگور	ангур — узум
موش	муш — сичқон
روز	руз — кун
توصيف	тўусиф — тавсиф, таъриф
راهرو	роҳрӯу — коридор, йўлак
برو	бэрӯу — кет, жўна, йўқол.

31. **ه** ҳарфининг 4 шакли бордир: **ه ه ه ه**

هفت	ҳафт — етти
هزار	ҳазор — минг
شهر	шаҳр — шаҳар
شهرت	шўҳрат — шуҳрат
بهار	баҳор — баҳор
سپاه	сэпоҳ — солдат, армия, қўшин
پادشاه	подшоҳ — подшоҳ.

Элатма: **ҳ** ҳарфи сўз охирида унли товушлардан **сўнг ундош**, яъни **ҳ** тарзида ўқилади. Ундошлардан сўнг эса э товушини ифода этади:

لاله	лолэ — лола
توده	тудэ — халқ, омма
ساده	содэ — тўғри, оддий, соф
گفته	гўфтэ — айтиб, айтган (равишдош ва сифатдош шакли)
روزنامه	рузномэ — рўзнома

32. **ي** ҳарфининг 4 шакли бор: **ي ي ي ي**. Бу ҳарф:
а) **и** товушини ифода этади:

اين	ин — бу
اينجا	инжо — бу ерда, шу ерда (га)
دير	дир — кеч
ديدن	дидан — кўрмоқ
سى	си — ўттиз;

б) **й** ундошини ифода этади:

يك	йэк — бир
ياقوت	йоғут — ёқут, қимматли тош
ياقتن	йофтан — топмоқ
سياست	сийосат — снѣсат
سياه	сийоҳ — қора;

в) *эй* дифтонг товушини ифода этади:

ايوان	эйвон — айвон
سيل	сэйл — сел, сув тошқини.

Абжад ҳисоби

Араб алифбоси 28 ҳарфдан иборатдир. Бу ҳарфлар маънодан холи бўлган, яъни ҳеч қандай маъноси бўлмаган қуйидаги 8 сўзга жамланган бўлиб, ҳар бир ҳарф сон қийматига ҳам эгадир:

كلمن	حطى	هوز	ابجد
каламан	хутти	ҳавваз	абжад
ضظغ	ثخذ	قرشت	سعفس
зазағ	саххаз	қарашат	саъуфас

Ҳарфларнинг сон қиймати қуйидагича:

ا алиф — 1	ى ё — 10	ق қоф — 100
ب бе — 2	ك коф — 20	ر ре — 200
ج жим — 3	ل лом — 30	ش шин — 300
د дол — 4	م мим — 40	ت те — 400
ه ҳойё ҳавваз — 5	ن нун — 50	ث се — 500
و вов — 6	س снн — 60	خ хе — 600
ز зе — 7	ع айн — 70	ذ зол — 700
ح ҳойе хутти — 8	ف фе — 80	ض зод — 800
ط то — 9	ص сод — 90	ظ зо — 900
		غ гайн — 1000

Эроний ва туркий халқлар араб алифбосини қабул қилган вақтларида унга ўз тиллари учун хос бўлган говушларни акс эттириш учун پ пэ — п, چ чэ — ч, ژ жэ — ж, گ гоф — г ҳарфларини ҳам илова қилдилар. Қўшимча суратда қабул қилинган бу тўрт ҳарф араб алифбосидаги ب бэ—б, ج жим—ж,

ز зе — з, ك коф — к ҳарфларига қўшимча нуқта ва белгилар қўйиш орқали қабул қилингандир. Шунинг учун мазкур ҳарфларнинг сон қиймати кўрсатилган араб ҳарфлари сон қийматига тенг бўлади. Яъни: پ — 2, چ — 3, ژ — 7, ك — 20 га тенгдир.

Форс-тожик ва ўзбек классик адабиётида ҳарфларнинг сон қийматларидан фойдаланиб, муҳим тарихий воқеалар, машҳур кишиларнинг таваллуд ёки вафоти саналарини ҳарфлар воситасида баён қилиш анъана бўлган. Бундай ҳарфлар йиғиндиси бир мисра, бир неча сўз ва баъзан бир сўзнинг ўзидангина иборат бўлиб, шунинг ўзи маълум санани билдирган. Бундай ҳисоб усулини юқорида келтирилган саккиз сўзнинг биринчиси номи билан абжад ҳисоби дейилади. Шунинг билан бирга бундай ҳисоб бўлиб ўтган воқеанинг вақтини англатгани учун «тарих» ҳам дейилади («тарих» сўзи арабча бўлиб, бўлиб ўтган, содир бўлган деган маънони билдиради).

Абжад ҳисоби билан ёзилган «тарих»ларга бир неча мисоллар келтирамиз.

Форс-тожик адабиёти классикларидан ўз маснавийлари билан машҳур бўлган Жалололдин Румийнинг таваллуд йили қуйидаги тарихда ёзилган:

سال مولود آن خدا آگاه
شد رقم «آفتاب عالیجاه».

Мазмуни: У худобохабарнинг таваллуд йили «офтоби олижоҳ» деб ёзилди.

Мазкур байт охирида келтирилган «офтоби олижоҳ» бирикмасидаги ҳарфларнинг сон қийматларини жамласак, 604 рақами ҳосил бўлиб, бу ҳижрий сана ҳисобида Жалололдин Румийнинг таваллуд топган йилидир.

Машҳур тарихчи Хондамир ўзининг «Мақоримул—ахлоқ» асарида Алишер Навоий вафот этганда, Ҳиротнинг шоирлари унинг вафотига бағишлаб марсиялар, тарихлар ёзганлиги ҳақида хабар беради, бир нечта тарихларни келтиради.

Навоийнинг тенгқурларидан табиб мавлоно Дарвишали мазкур санага атаб қуйидаги назми айтган экан:

در ماتم آن قدوه ارباب وسول
ابنای زمان شاه و گدا کشته ملول.
هجرت برسول کرد آن سیند قوم
تاریخ وفات اوست هجرت برسول.

Мазмуни: У ҳаққа етишганлар пешвоси мотамида шоҳдан гадогача — барча замон аҳли хафаланди. У қавм сардори пайғамбар ёнига ҳижрат қилди. (Шунинг учун ҳам) унинг вафоти тарихи «Ҳижрат ба расул»дир.

Мазкур бирикмадаги ҳарфларнинг сон қийматларини жамласак, 906 ҳосил бўлади. Бу ҳижрий йил ҳисобида Алишер Навоий вафот этган йилдир.

Юқорида келтирилган абжад ҳисобидаги тарихлар ҳижрий сана ҳосил бўлишига мосланиб ёзилгандир. Ҳижрий сўзи араб-

ча бўлиб, кўчиш демакдир. Бу сана Муҳаммад пайғамбарнинг Маккадан Мадинага кўчган йилидан бошлангани учун ҳижрий йили деб номланади. Ҳижрий йили милодий йилнинг 622 йилидан бошланган.

Милод сўзи арабча бўлиб, туғилиш деган маънони билдиради. Милодий йил Исо пайғамбарнинг туғилган йилидан бошлангани учун шундай ном билан аталади.

Ҳижрий йилни милодий йилга айлантириш учун уни 33 га бўлинади, ҳосилани ҳижрий йилдан айириб, ортиб қолган сонга 622 сони қўшилади.

Масалан, юқорида айтилган тартибда 1385 ҳижрий йилни милодийга айлантириб кўрайлик:

$$1385 : 33 = 41 \quad (\text{қолдиқ } 32 \text{ ҳисобга олинмайди})$$

$$1385 - 41 = 1344$$

$$1344 + 622 = 1966$$

Демак, ҳижрийнинг 1385 йили милодийнинг 1966 йилига тўғри келар экан.

درس اول

Икки таркиб от кесимли гап

Форс тилида гапнинг энг содда тури икки таркибли от кесимли гапдир. Бундай гаплар икки қисмдан — эга ва кесимдан иборат бўлади. От кесим от, сифат, равиш, сон, олмошлар билан ифодаланиб, ўзидан сўнг **است** *аст* боғламасини олиб келади. Боғлама кесимни шакллантиради. **است** боғламаси ўзбек тилидаги кесимлик қўшимчаси **-дир** га тўғри келади. Боғлама бирикманинг гап бўлганлигини ойдинлаштиради.

Форс тилида боғлама от кесимларни шакллантирувчи белги бўлганлиги учун, гапда тушиб қолиши мумкин эмас, акс ҳолда гап аниқловчили сўз бирикмасига айланиб қолади:

این کتاب است   ин кэтоб аст — Бу китобдир.

این میز است   ин миз аст — Бу столдир.

Ўзбек тилида кесимлик қўшимчаси **-дир** тушириб қолдирилиши мумкин, бу ҳолда кесимлик пауза билан ифодаланади. Қиёс қилинг:

Бу китобдир.   *Бу—китоб.*

От кесимли гапларда сўз тартиби қуйидагича бўлади: биринчи ўринда эга, иккинчи ўринда кесим, гап охирида — учинчи ўринда боғлама келади.

3	2	1
است	کتاب	این

Талаффузда бундай гаплар пауза билан икки қисмга ажратилади; биринчи қисмга эга, иккинчи қисмга кесим киради.

است боғламаси олдидаги сўз билан биргаликда, ундан ажратилмай талаффуз этилади ва урғу олмайди, урғу эгага ёки кесимнинг от қисмига тушади:

این دیوار است   ин дивор аст — Бу девордир.

این میز است   ин миз аст — Бу столдир.

است *нист* **нист** аст боғламасининг бўлишсиз шакли **нист** дир.

این کتاب نیست **ин кэтоб нист** — Бу китоб эмас.

آن در نیست **он дар нист** — У эшик эмас.

Эслатма: *Нист* мустақил сўз сифатида йўқ маъносида ҳам ишлатилади.

است боғламасининг ёзилиши

است боғламаси **о**, **у**, **и** унлилари билан тугаган сўзлардан сўнг келганда, ўзидан олдинги сўзга қўшилиб ҳам, ажратиб ҳам ёзилиши мумкин. Боғлама ўзидан олдинги сўзга қўшилиб ёзилган пайтда боғламадаги ¹ (алиф) тушиб қолади:

а) این صندلی است } **ин сандалист** — Бу стулдир.
این صندلیست }

این پا است } **ин пост** — Бу оёқдир.
این پاست }

این دانشجو است } **ин донэшжуст** — Бу талабадир.
این دانشجوست }

б) **че** — нима? **ки** — ким? сўроқ олмошларига қўшилганда **чиест** ва **киест** шаклида ёзилади:

چه + است = **чиест** **чист** — нимадир?

کی + است = **киест** **кист** — кимдир?

в) **аст** боғламаси ундош билан тугаган сўзлардан сўнг келганда ҳам қўшилиб ёзилиши мумкин:

این دیوار است-این دیوار است **ин дивораст** — Бу девордир.

این کتاب است-این کتاب است **ин кэтобаст** — Бу китобдир.

کلاس

این کلاس است. این میز است. آن صندلی است. میز
بزرگ است. صندلی بزرگ نیست. صندلی کوچک است. آن در

است . در بلند است . این خشک کن است . آن گچ است . آن پنجره است . پنجره زیباست . کلاس روشن است .

КЭЛОС

Ин кэлос аст. Ин миз аст. Он сандали аст. Миз бӯзӯрг аст. Сандали бӯзӯрг нист. Сандали кӯчак аст. Он дар аст. Дар бӯланд аст. Ин хӯшккӯн аст. Он гач аст. Он панжарэ аст. Панжарэ зибост. Қэлос рӯвшан аст.

Луғат

клас	кэлос — класс, синф	хӯшккӯн	— босма (сиёҳ шимадиган қоғоз)
миз	— стол	гач	— бӯр
сандали	— стул	панжарэ	— дераза
бӯзӯрг	— катта	зибо	— чиройли, гӯзал
кӯчак	— кичик	рӯвшан	— равшан, ёруғ
дар	— эшик		
бӯланд	— баланд		

В а з и ф а . Қуйидаги гапларни аввал транскрипция билан ёзинг, сўнг ўзбек тилига таржима қилинг:

این دانشجو است . دانشجو خوب است . آن کیف است . کیف بزرگ است . این چیست ؟ این مداد است .

Сўроқ гаплар

Сўроқ гап қуйидаги воситалар ёрдами билан тузилади:

1. Форс тилида сўроқ гап ўзбек тилидаги каби дарак ва ундов гаплардан оҳангнинг тури билан фарқланади. Агар дарак гапларда оҳанг гап бошида кўтарилиб, гап охирида пасайса, сўроқ гапларда, аксинча, гап бошида оҳанг паст бўлиб, гап охирида кўтарилади:

این کتاب است? ин кэтоб аст? — Бу китобми?

این دفتر نیست? ин дафтар нист? — Бу дафтар эмасми?

2. Сўроқ гап сўроқ маъносини англатадиган мустақил сўроқ сўзлар (كى ки — ким? چه чэ — нима?, کدام кўдом — қайси?, کجا кўжо — қаерда?, қаерга?, چطور чэтўвр — қандай?, چگونه чэгунэ — қандай? каби) ёрдами билан тузилади:

این چیست? ин чист? — Бу нима?

آن کیست? он кист? — У ким?

کتاب چطور است? кэтоб чэтўвраст? — Китоб қандай?

دفتر کجا است? дафтар кўжост? — Дафтар қаерда?

دفتر چگونه است? дафтар чэгунэ аст? — Дафтар қандай?

3. Сўроқ гаплар сўроқни билдирадиган белгилар — сўроқ юкламалари **ойо**, **магар** ёрдамида, аини бир вақтда оҳанг воситасида юзага келади.

магар юкламаси сўроқ гапда баён қилинган фикрга нисбатан шубҳа, ишончсизлик маъносини беради:

آیا این مداد است? ойо ин мэдод аст? — Бу қаламми?

آیا آن در است? ойо он дар аст? — У эшикми?

آیا این کتاب نیست? ойо ин кэтоб нист? — Бу китоб эмасми?

ماگر این میز است? магар ин мизаст? — Бу столми?
(Наҳотки бу стол бўлса?)

ماگر آن دفتر است? магар он дафтар аст? — У дафтарми?
(Наҳотки у дафтар бўлса?)

мگر ، آیا сўроқ юкламалари ҳар доим гап бошида келади ва кичик пауза билан ажратиб талаффуз этилади. Бундай сўроқ гапларнинг жавоби одатда **بلى** **бали**, **آرى** **ори**—ҳа ёки **ناخەير** **нахэйр**—йўқ сўзидан иборат дарак гап бўлиб, унинг сўнгидан яна тўлиқ жавоб бўлувчи гап келтирилади. Бу гап тасдиқ ёки инкор билдирувчи сўзлар англатган маънони тўлдирди, тасдиқлайди ёки инкор қилади. Инкор маъно англатувчи гап охирида **نیست** **нист** (эмас) сўзи келади:

آيا اين كيف است؟	ойо ин киф аст? — Бу портфелми?
بلى اين كيف است	} — Ҳа, бу портфелдир.
آرى اين كيف است	
آيا اين دفتر است؟	ойо ин дафтар аст? — Бу дафтарми?
ناخەير اين دفتر نيست.	нахэйр ин дафтар нист — Йўқ, бу дафтар эмас.

Вазифа. Қуйидаги гапларни ўқинг ва ўзбек тилига таржима қилинг.

این چیست؟ این دیوار است . آن چیست؟ آن در است . آیا این کتاب است ؟ بلى این کتاب است . مگر آن دفتر است؟ نخير آن دفتر نيست . آن کتاب است . این کیست؟ این کارگر است . آیا آن کس دانشیار است؟ بلى آن کس دانشیار است . كيف چگونه است؟ كيف خوب است . آیا این كيف نو است؟ نخير این كيف نو نيست ، این كيف كهنه است .

Лугат

كاس	кас	—	киши	نو	нўв	—	янги
كارگر	коргар	—	ишчи	كهنه	кўҳнэ	—	эски
خوب	хуб	—	яхши	دانشيار	донэшйор	—	ўқитувчи.

است *ast* боғламасининг тусланиши

От кесим таркибига кирадиган *است* боғламаси тусланади, яъни эганинг қайси шахс ва сонда бўлишига кўра шахс ва сонда ўзгаради. Унинг тусланиши қуйидагича:

Бўлишли

Шахс	مفرد <i>mufrad</i> — бирлик	جمع <i>jam'</i> жамъ — кўплик
I	ام — <i>ам</i>	ايم — <i>им</i>
II	اي — <i>и</i>	ايد — <i>ид</i>
III	است — <i>аст</i>	اند — <i>анд</i>

Бўлишсиз

Шахс	مفرد <i>mufrad</i> — бирлик	جمع <i>jam'</i> жамъ — кўплик
I	نستم — <i>нистам</i>	نستيم — <i>нистим</i>
II	نستي — <i>нисти</i>	نستيد — <i>нистид</i>
III	نست — <i>нист</i>	نستند — <i>нистанд</i>

Масалан:

Бирлик

- I. من شاعر *ман шоэрам* — Мен шоирман.
 II. تو شاعری *тў шоэри* — Сен шоирсан.
 III. او شاعر است *у шоэр аст* — У шоирдир.

Кўплик

- I. ما شاعریم *мо шоэрим* — Биз шоирмиз.
 II. شما شاعرید *шўмо шоэрид* — Сиз шоирсиз.
 III. ایشان (آنها) شاعرند *ишон (онҳо) шоэранд* — Улар шоирдирлар.

Инкор маъноли гапларда боғламанинг қисқа шакли *нист* сўзига қўшилади:

Б и р л и к

من شاعر نیستم   ман шоэр нистам — Мен шоир эмасман.
تو شاعر نیستی   тў шоэр нисти — Сен шоир эмассан.
او شاعر نیست   у шоэр нист — У шоир эмас.

К ў п л и к

ما شاعر نیستیم   мо шоэр нистим — Биз шоир эмасмиз.
شما شاعر نیستید   шўмо шоэр нистид — Сиз шоир эмассиз.
آنها شاعر نیستند   онҳо шоэр нистанд — Улар шоир эмасдирлар.

В а з и ф а. Қуйидаги гапларни ўқинг ва ўзбек тилига таржима қилинг:

من کارگرم . او هم کارگر است . آیا شما کارگرید ؟
نخیر من کارگر نیستم . من دانشیارم . آیا تو پزشکی ؟ بلی من
پزشکم . آنها پزشک نیستند . آنها نقاشند . شما کیستید ؟ من دانشیارم
نقاش نیستم . این چیست ؟ این روزنامه است ، آیا آن روزنامه
است ؟ نخیر آن روزنامه نیست مجله است .

Луғат

پزشک   пэээшк — врач
کارگر   коргар — ишчи
نقاش   нағғош — наққош, рассом
روزنامه   рузномэ — газета, рўзнома
مجله   мажаллэ — журнал

Боғлама ўзига мустақил урғу олмайди ва ўзидан олдинги сўзга қўшиб талаффуз этилади.

Боғламанинг I ва II шахс шакллари о унлиси билан тугаган сўзларга қўшилганда, сўз охиридаги унли билан боғлама бошидаги а унлиси орасига ўрта тил ундоши й орттирилади. Агар сўз э билан тугаса, й орттирилмайди. Масалан:

Б и р л и к

من دانایم   ман донойам — Мен дономан.
تو دانایی   тў донойи — Сен доносан.
او داناست   у доност — У донодир.

Кўплик

ما دونائيم	мо донойим — Биз доноимиз.
شما دونائيد	шўмо донойид — Сиз доносиз.
آنها دونائيد	онҳо донойанд — Улар донодирлар.

Бирлик

من نويسندهام	ман нависандэам — Мен ёзувчиман.
تو نويسنده	тў нависандэи — Сен ёзувчисан.
او نويسنده است	у нависандэ аст — У ёзувчидир.

Кўплик

ما نويسندهايم	мо нависандэим — Биз ёзувчимиз.
شما نويسندهايد	шўмо нависандэид — Сиз ёзувчисиз.
آنها نويسندهاند	онҳо нависандэанд — Улар ёзувчидирлар.

Боғламанинг тўлиқ шакли *هست* ҳаст сўзи ҳақида

Боғламанинг тўлиқ шакли ҳисобланган *هست* сўзи форс тилида *бор, мавжуд* деган маъноларни билдиради. Бироқ бу сўз боғлама вазифасида ҳам келади. Бунда учинчи шахснинг бирлигидан бошқа ҳамма ўринларда унинг охирига *ҳа* тининг тусланган шакллари қўшилади:

Бирлик

من کارگر هستم	ман коргар ҳастам — Мен ишчидирман.
تو کارگر هستی	тў коргар ҳасти — Сен ишчидирсан.
او کارگر است	у коргар аст — У ишчидир.

Кўплик

ما کارگر هستيم	мо коргар ҳастим — Биз ишчидирмиз.
شما کارگر هستيد	шўмо коргар ҳастид — Сиз ишчидирсиз.
آنها کارگر هستند	онҳо коргар ҳастанд — Улар ишчидирлар.

В а з и ф а. Қуйидаги гапларни дафтарингизга кўчириб ёзинг ва ўзбек тилига таржима қилинг:

این چیست؟ این مرکب است. صندلی کجاست؟ صندلی اینجا نیست. صندلی آنجاست. اینجا میز هست. تو کیستی؟ من دانشجوییم. شما دانشجو نیستید آیا آن کس مهندس است؟ بلی آن مهندس است. مگر آنها شاعر هستند؟ خیر آنها شاعر نیستند آنها نویسنده هستند. این کلاس است. کلاس بزرگ و روشن است. دیوار بلند و سفید است. آیا شما کارگر هستید؟ خیر ما کارگر نیستیم. ما دهقان هستیم.

Luғat

مرکب	мўраккаб — сиёҳ
مهندس	муҳандес — инженер, муҳандис
نویسنده	нависандэ — ёзувчи
سفید	сафид — оқ
دهقان	деҳқон — деҳқон

ت -ат
ش -аш

تان -этон
شان -эшон

Масалан:

Б и р л и к

کتابم кэтобам — китобим
کتابت кэтобат — китобинг
کتابش кэтобаш — китоби.

Қ ў п л и к

کتابمان кэтобэмон — китобимиз
کتابتان кэтобэтон — китобингиз
کتابشان кэтобэшон — китоблари.

Б и р л и к

دفترم дафтарам — дафтарим
دفترت дафтарат — дафтаринг
دفترش дафтараш — дафтари.

Қ ў п л и к

دفترمان дафтарэмон — дафтаримиз
دفترتان дафтарэтон — дафтарингиз
دفترشان дафтарэшон — дафтарлари.

Эгалик қўшимчаларининг ёзилиши

1. Эгалик қўшимчалари ундош билан тугаган отларга қўшилиб ёзилади ва бир сўз каби қўшиб талаффуз қилинади:

کتابم кэтобам — китобим
داستم дастам — қўлим
دفترش дафтараш — дафтари.

2. Агар отлар э унлиси билан тугаган бўлса, у ҳолда бирлик шаклида от билан эгалик қўшимчаси ўртасида 1 (алиф) ёзилади, кўпликда эса отларнинг охиридаги э устига ҳамза (°) белгиси қўйилади. От билан эгалик қўшимчаси ажратиб талаффуз қилинади:

Бирлик

I.	روزنامه‌ام	рузномэям	— газетам, рузномам
II.	روزنامه‌ات	рузномэят	— газетанг, рўзноманг
III	روزنامه‌اش	рузномэяш	— газетаси, рўзномаси.

Кўплик

I.	روزنامه‌مان	рузномэйэмон	— газетамиз, рўзномамиз
II.	روزنامه‌تان	рузномэйэшон	— газетангиз, рўзномангиз
III.	روزنامه‌شان	рузномэйэтон	— газеталари, рўзномалари

3. Агар отлар о, у, и унлилари билан тугаган бўлса, от билан эгалик қўшимчаси орасига й ундоши орттирилади ва қўшиб ёзилади. Масалан:

Бирлик

Кўплик

I.	پايم	пойам	— оёғим		
I.	پايت	пойат	— оёғинг	پايمان	пойэмон — оёғимиз
III.	پايش	пойаш	— оёғи	پايتان	пойэтон — оёғингиз
				پايشان	пойэшон — оёқлари.

Бирлик

Кўплик

II.	رويم	руйам	— юзим		
II.	رويت	руйат	— юзинг	رويمان	руйэмон — юзимиз
III.	رويش	руйаш	— юзи	رويتان	руйэтон — юзингиз
				رويشان	руйэшон — юзлари.

سوړوځ اولموشلارې замоэрэ эстефҳом—Сўроқ олмошлари

Сўроқ олмошлари нарса, сон ёки нарсанинг белгиси ҳақидаги сўроқни билдиради.

Фурс тилида сўроқ олмошларидан **كى** **ки** — ким? ўзбек тилидаги каби кишиларга қарата айтилади, **چه** **чэ**—нима? олмоши эса одамдан бошқа нарсалар, ходисаларга нисбатан қўлланади.

كى **ки** — ким?, **چه** **чэ**—нима? сўроқ олмошлари кўплик қўшимчасини олиб, **كىها** **киҳа** — кимлар? **چهها** **чэҳо** — нималар? шаклида ҳам ишлатилади. **چند** **чанд** — қанча?, неча? олмоши нарсанинг даража ва миқдорига тегишли сўроқни, **كدام** **қудом** — қайси? олмоши эса нарсалар ичидан ажратиб кўрсатадиган белгига хос сўроқни билдиради:

اینجا چند (تا) کتاب هست؟

ساعت چند است؟

کدام کتاب است؟

инжо чанд (то) кэтоб ҳаст? —
Бу ерда қанча китоб бор?

соат чан аст? — соат неча?

кӯдом кэтоб аст? — қайси китоб?

ضمائر اشاره замоэрэ эшорэ—Кўрсатиш олмошлари

Кишилик олмошлари шахс ўрнида қўлланса, кўрсатиш олмошлари ҳам шахс, ҳам нарса ўрнида қўлланаверади. Шунингдек, кишилик олмошлари гапда отлар бажарган грамматик вазифани бажарса, кўрсатиш олмошлари гапда сифатлар ўрнида келиб, аниқловчи вазифасини бажаради.

این ин—бу, шу олмошлари юқорида қайд этиб ўтганимиздек, яқиндаги нарсани кўрсатиш учун, آن он—у олмоши узоқдаги нарсани кўрсатиш учун қўлланилади.

این , آن олмошлари аниқланмишдан олдин келиб, у билан изофасиз боғланади:

این مرد ин мард — бу киши

ان دختر он дўхтар — у қиз.

چنين чўнин — шундай, бундай, چنان чўنون — ундай, ўшандай олмошлари این ва آن олмошларига چون сўзини қўшиш билан ҳосил бўлган. ممين ҳамин — худди шу, همچنان ҳамчўنون, همچنين ҳамчўнин — худди шундай, худди ўшандай олмошлари ҳам шу йўл билан ҳосил бўлган.

ضمير زاميرэ наф с—Ўзлик олмоши

Ўзлик олмоши خود хўд — ўз сўзидан иборат бўлиб, эгалик қўшимчаларини олиши ва ҳар учала шахс ўрнида ишлатилиши ҳам мумкин. Ўзлик олмоши эгалик қўшимчаларини олганда қуйидаги шаклларда бўлади:

Бирлик

Кўплик

I خودم хўдам — ўзим

خودمان хўдэмон — ўзимиз

II خودت хўдат — ўзинг

خودتان хўдэтон — ўзингиз

III خودش хўдаш — ўзи

خودشان хўдэшон — ўзлари.

Ҳозирги форс тилида خود хўд олмошига синоним бўлган خویش хиш, خویشتان хиштан олмошлари ҳам қўлланади, лекин бу ол-

мошларнинг маънолари чегараланган бўлиб, асосан қариндош-уруғ, яқин кишилар маъноларида ишлатилади.

1- в а з и ф а. Қуйидаги гапларни дафтарингизга кўчириб ёзинг ва ўзбек тилига таржима қилинг:

آن مرد کلخوزچی است . این دختر دانشیار است . تو نقاش هستی . من نقاش نیستم . شاعرم . پدرم پزشکیار است . رفیقم دانشجو است . شما کیستید؟ ما نویسنده ایم . آنها نویسنده نیستند . برادر بزرگم کارگر است . خواهرم هنوز کوچک است .
 اوبه کودکستان میرود .

Лугат

کلخوزچی	кўлхўзчи — колхозчи, жамоа хўжалиги аъзоси
پزشکیار	пэзэшкйор — фельдшер
خواهر	хоҳар — опа, сингил
برادر بزرگ	бэродарэ бўзўрг — ака
به	бэ — га (жўналиш келишиги қўшимчаси)
کودکستان	кудакестон — болалар боғчаси
میرود	миравад — боради.

2- в а з и ф а. Қуйидаги форсча сўзларга эгалик қўшимчаларини қўшиб турланг ва дафтарингизга кўчириб ёзинг:

دفتر	дафтар	چشم	чашм	ابرو	абру
کتاب	кэтоб	برادر	бэродар	خانه	хонэ
میز	миз	رو	ру	نامه	номэ

3- в а з и ф а. Қуйидаги гапларни форс тилига таржима қилинг:

Сиз кимсиз? Мен муҳандисман. Ўзингиз кимсиз, талаба эмасмишсиз? Йўқ, мен талаба эмасман, ишчиман. У киши ким? У киши менинг акам. У фельдшердир. Бу китобми? Ҳа, бу китобдир. Улар ўқитувчиларми? Йўқ, улар ўқитувчилар эмас, талабалардир. Ўзингиз ёзувчи эмасмишсиз? Йўқ, мен ёзувчи эмасман. Мен шоирман. Отангиз нима иш қиладилар? Отам ишчидир. У Тошкент тўқимачилик фабрикасининг ишчисидир. Онам уй ишлари билан шуғулланадилар. Отам муаллимлар олий билимгоҳининг талабасидир. Синглим ва укам ўрта мактабда ўқийдилар.

اضافه — Изофа

Форс тилида аниқланмиш билан аниқловчи ўртасидаги алоқа махсус бирикма — **изофа** йўли билан ифодаланади. Бунда сўз тартиби қуйидагича бўлади: биринчи ўринда аниқланмиш келиб, унинг кейинидан урғу олмаган морфологик кўрсаткич **э** қўшимчаси қўшилади, ундан кейин аниқловчи келади. Аниқланмиш охирига қўшилган **э** *изофа* дейилади. **اضافه** *изофа* арабча сўз бўлиб, қўшиш, орттириш деган маънони билдиради. Аниқловчилли бирикма бугун бир оҳанг билан талаффуз этилади, яъни аниқланмиш билан аниқловчи ўртасида пауза бўлмайди.

Форс тилида аниқланмиш **مضاف** *мўзоф*, аниқловчи **مضاف اليه** *мўзофўн* элэйҳ деб номланади. **زبان فارسی** *забонэ форсий* бирикмасидаги биринчи сўз **زبان** *забон* **مضاف** *мўзоф* — аниқланмиш, иккинчи сўз **فارسی** *форсий* **مضاف اليه** *мўзофўн* элэйҳ — аниқловчидир. Бу икки сўз биринчисининг охирига қўшилган **э** қўшимчаси орқали бир-бири билан боғлангандир.

Форс тилида гап ва сўз бирикмаларида сўз тартиби қатъийдир. Изофали бирикмаларда ҳам биринчи ўринда аниқланмишнинг, иккинчи ўринда аниқловчининг келиши қатъий. Бу тартибнинг бузилиши бирикма мазмунининг бузилишига олиб келади.

Ўзбек тилида аниқловчилли бирикмаларда сўз тартиби форс тилидаги аниқловчилли бирикмалардаги сўз тартибининг тескарсидир. Яъни ўзбек тилида аниқловчи биринчи ўринда, аниқланмиш иккинчи ўринда келади. Қиёс қилинг:

گل سرخ   гўлә сўрх — қизил гул
کتاب بردارم   кэтобэ бэродарам — акамнинг китоби.

Ўзбек тилида ҳам аниқловчи ва аниқланмиш тартибини ўзгартсак, аниқловчи ва аниқланмиш муносабати бўлмайди, эга ва кесим муносабати вужудга келади. Масалан:

қизил олма — *Олма—қизил*.

Изофали бирикма форс тилида энг кўп қўлланадиган аниқловчилли бирикмадир. Изофали бирикмада аниқланмишга

фақатгина сифат билан ифодаланган аниқловчигина боғланиб қолмасдан, от билан ифодаланган аниқловчи ҳам боғланиб, эгаллик, қарашлилик маъноларини билдиради. Масалан:

کتاب دانشجو кэтобэ донэшжу — талабанинг китоби
کیف دانشیار кифэ донэшйор — ўқитувчининг портфели.

Шунингдек, мансублик маъноларини ифодалашда аниқловчи вазифасида кишилик олмошлари ҳам қўлланиши мумкин:

دست من дастэ ман — менинг қўлим
دفتر تو дафтарэ тў — сенинг дафтаринг.

Изофанинг ёзилиши

Аниқланмиш ундош товуш билан тугаган изофали бирик-маларда изофа белгиси урғусиз э гарчи талаффуз қилинса ҳам, ёзувда махсус ҳарф билан ифода этилмайди. Баъзан изофа ўрнида = зир белгиси қўйилади. Масалан:

مملکت ایران мамлакатэ Ирон — Эрон мамлакати
اتحاد جوانان эттэходэ жавонон — ёшлар уюшмаси
کتاب درسی кэтобэ дарси — дарслик (китоб)
زبان فارسی забонэ форси — форс тили.

Агар аниқланмиш о,у унлилари билан тугаган бўлса, аниқланмиш билан э изофаси ўртасида й ундоши орттирилади ва ёзувда ى ҳарфи билан ифода этилади. Масалан:

شعراى ايران шўаройэ Ирон — Эрон шоирлари
شورای وزیران шуройэ вазирон — Вазирлар Кенгаши
دانشجوی خوب донэшжуйэ хуб — яхши талаба
روی زیبا руйэ зибо — чиройли юз.

Агар изофа таркибидаги сўзларнинг биринчиси э унлиси билан тугаган бўлса, изофа белгиси э аниқланмиш охиридаги унли э ҳарфи устига ҳамза шаклида қўйилади, талаффузда эса икки унли орасига й ундоши орттирилади. Масалан:

خانه ما хонэйэ мо — бизнинг уйимиз
مجلهء ادبی мажаллэйэ адаби — адабий журнал
دانشکدهء زبان و ادبیات донэшкадэйэ забон ва адабийот — тил ва адабиёт факультети.

Аниқланмиш узун ушли **ى** билан тугалланган бўлса ҳам, изофа **ى** ҳарфи устига ҳамза тарикасида қўйилади. Масалан:

ماهىء دريا моҳийэ дарйо — денгиз балиғи.

Изофали бирикма англатган маънолар

1. Изофали бирикмадаги аниқловчи от ва кишилик олмошлари билан ифодаланган бўлса, у ҳолда бирикма аниқланмиш билдирган нарсанинг маълум шахсга хослигини, мансублигини билдиради. Бу форс тилида **اضافه ملكى** *изофэйэ мўлки* дейилади. Масалан:

کتاب پدرم кэтобэ пэдарам — отамнинг китоби
ديوان لاهوتي дивонэ лохути — Лохутий девони
وطن ما ватанэ мо — бизнинг ватанимиз.

2. Агар аниқланмиш бирор жонсиз нарсанинг номини билдирса, у ҳолда изофали бирикма нарсанинг жинсини, турини билдиради. Бундай изофали бирикма **اضافه بيانى** *изофэйэ баёни* дейилади. Масалан:

ساعت طلا соатэ тэло — олтин соат
راه آهنين роҳэ оҳанин — темир йўл.

Агар аниқланмиш ўрин, пайт маъноларини билдирувчи сўзлар билан ифодаланган бўлса, у ҳолда изофали бирикма ўрин, пайт муносабатларини билдиради. Бу форс тилида **اضافه زمانى و مكانى** *эзофэйэ замони ва макони* дейилади:

هنگام صبح ҳангомэ сўбҳ — тонг пайти
بالای کوه болойэ куҳ — тоғ тепаси.

4. Аниқланмиш билан аниқловчи бирикмаси бир нарсанинг иккинчи бир нарсага ўхшашлигини билдиради. Бундай изофали бирикма **اضافه تشبیهی** *эзофэйэ ташбиҳи* дейилади. Масалан:

لب غنچه лабэ гўнчэ — гўнча лаб
قد سرو ғаддэ сарв — сарв қад.

5. Аниқловчи аслий ёки нисбий сифатлар билан ифодаланса, изофали бирикма нарсанинг қандайлигини билдиради. Бундай

Бирикма — ترکیب نسبی وصفی таркибэ нисбийэ васфи дейилади. Масалан:

دیوار بلند диворэ бўланд — баланд девор
روی زیبا руйэ зибо — чиройли юз
روزنامه ادبی рузномэйэ адаби — адабий рўзнома

6. Агар аниқловчи тартиб сон билан ифодаланган бўлса, изофали бирикма тартиб, даража маъноларини билдиради. Бундай изофали бирикма форс тилида ترکیب عددی таркибэ адади дейилади. Масалан:

کلاس چهارم кэлосэ чаҳорўм — тўртинчи синф
جلد دوم жэлдэ дўввўм — иккинчи жилд
کورس پنجم курсэ панжўм — бешинчи курс.

Изофа занжири

Изофали бирикмаларда бир аниқланмишнинг бир неча аниқловчиси бўлиши мумкин, яъни сўз бирикмаси таркибидаги уч ва ундан ортиқ сўз бир-бири билан изофа орқали боғланган бўлади.

Бундай бирикмаларда сўз тартиби қуйидагича бўлади: биринчи ўринда аниқланмиш туради, унинг кейинидан изофа қўшилади, сўнг аниқловчи келади, аниқловчи охирига изофа қўшилади, унинг охиридан иккинчи аниқловчи келади, унга яна изофа қўшилади, ниҳоят унинг кетидан учинчи аниқловчи келади. Бирикманинг энг охиридаги аниқловчига изофа қўшилмайди. Изофали бирикманинг бундай мураккаб тури изофа занжири дейилади. Изофа занжири бир бутун оҳангга эгадир, изофа занжири қанчалик узун бўлмасин, унинг орасида тўхташ (пауза) бўлиши мумкин эмас. Масалан:

کتاب خوب برادر بزرگ من кэтобэ хубэ бэродарэ
бўзўргэ ман — акамнинг яхши китоби.
شورای عالی جمهوری ازبکستان Шуройэ олийэ жўмхурийэ
Ўзбакэстон — Ўзбекистон Республ.касининг Олий Кенгаши.

Изофа занжирида ҳам қатъий сўз тартиби мавжуд. Бу тартибнинг бузилиши сўз бирикмасидаги мазмуннинг ўзгаришига сабаб бўлади.

1-вазифа. Қуйидаги гапларни ўқинг, кўчириб ёзинг ҳамда ўзбек тилига таржима қилинг ва изофали бирикмаларга эътибор беринг:

این کلاس بزرگ و روشن کلاس ما است. میز بزرگ زیبا در کلاس است. صندالی زیبا هم در کلاس است. پنجره کلاس خوب است. من دانشجوی کورس اولم. برادر بزرگ من کارگر است. او کارگر کارخانه بافندگی است. او دانشجوی کورس سوم دانشگاه دولتی مسکو است. علیشیر نوایی شاعر بزرگ است. صدر الدین عینی نویسنده مشهور است. او مؤلف چند کتاب ادبی و علمی است.

Луғат

بافندگی	бофандэги —	тўқимачилик
دانشگاه	донэшгоҳ —	институт, дорулфунун
مؤلف	مؤالف —	автор, муаллиф
چند	چанд —	бир қанча, бир нечта

2- вазифа. Қуйидаги гапларни ўзбек тилидан форс тилига таржима қилинг:

Бу китоб меникидир. Институтимиз кутубхонасида китоб кўп. Кутубхонада адабий, сиёсий журналлар ҳам бор. Бу катта, чиройли бино бизнинг институтимиздир. Институт аудиториялари катта ва ёруғ. Мен тўртинчи курс талабасиман. Акам Тошкент Давлат дорулфунунининг бешинчи курс талабасидир. Отам тўқимачилик фабрикасининг ишчисидир. Онам жамоа хўжалиги касалхонасининг фельдшеридир.

3- вазифа. Қуйидаги бирикмаларни форс тилига таржима қилинг:

1. Тил ва адабиёт факультети. 2. Техрон шаҳри. 3. Ўзбекистон хотин-қизлари. 4. Йирик ёзувчи. 5. Яхши талаба. 6. Ёруғ ва катта бино. 7. Демократик партия. 8. Партия тарихи. 9. Менинг уйим. 10. Унинг рўзнамаси.

Луғат

касалхона —	بیمارستان	биморэстон
фельдшер —	پزشکیار	пэзэшкйор
факультет —	دانشکده	донэшкадэ

Отнинг кўплиги

Форс тилида кўplik отларга **آن-он**, **ها-хо** қўшимчаларини қўшиш билан ҳосил қилинади.

آن-он қўшимчаси кишиларнинг номини билдирувчи сўзларга, **ها-хо** қўшимчаси эса, асосан, одамдан бошқа нарсаларнинг номини билдирувчи сўзларга қўшилади. Масалан:

کارگر	коргар — ишчи	کارگران	коргарон — ишчилар
پادشاه	подшоҳ — подшоҳ	پادشاهان	подшоҳон — подшоҳлар
مردم	мардўм — халқ	مردمان	мардўмон — халқлар
شاعر	шоэр — шоир	شاعران	шоэрон — шоирлар
کتاب	кэтоб — кнтоб	کتابها	кэтобҳо — китоблар
ماشین	мошин — машина	ماشینها	мошинҳо — машиналар
دریا	дарйо — денгиз	دریاهها	дарйоҳо — денгизлар
روز	руз — кун	روزها	рузҳо — кунлар.

Ҳозирги форс тилида **ها** қўшимчаси маълум даражада **آن** қўшимчасини истеъмолдан сиқиб чиқариб, инсонга тегишли сўзлардан ҳам, бошқа жонли, жонсиз нарсаларнинг номларини билдирувчи сўзлардан ҳам кўplik ҳосил қилишда қўлланмоқда. Масалан:

دختر	дўхтар — қиз	دخترها	дўхтарҳо — қизлар
پسر	пэсар — ўғил	پسرها	пэсарҳо — ўғиллар
دفتر	дафтар — дафтар	دفترها	дафтарҳо — дафтарлар.

Агар **آن-он** қўшимчаси қўшиладиган сўз унли билан тугаган бўлса, бу ҳолда баъзи бир фонетик ўзгаришлар юз беради:

1. **э** билан тугаган сўзлар билан кўplik қўшимчаси орасига **э** товуши орттирилади. Масалан:

نویسنده	нависандэ — ёзувчи	نویسندگان	нависандэгон — ёзувчилар
گوینده	гуйандэ — сўзловчи	گویندگان	гуйандэгон — сўзловчилар
تاشنه	ташнэ — ташна	تاشنگان	ташнэгон — ташналар.

2. **о, у, и** унлиси билан тугаган сўзларга **آن** -**он** қўшимчаси қўшилганда, сўз билан қўшимча орасига **й** ундоши орттирилади. Масалан:

دانشجو	донэшжу — талаба	دانشجویان	донэшжуйон — талабалар
شهری	шаҳри — шаҳарлик	شهریان	шаҳрийон — шаҳарликлар
دانا	доно — доно	دانایان	донойон — донолар
آقا	оғо — жаноб	آقایان	оғойон — жаноблар

3. Баъзи **у** унлиси билан тугаган сўзларга **آن** қўшимчаси қўшилганда, қўшимча билан сўз орасига **в** ундоши орттирилади. Масалан:

بازو	бозу — қўл	بازوان	бозувон — қўллар
بانو	бону — хоним	بانوان	бонувон — хонимлар.

Форс тилида арабча кўплик шакллари.

Форс тилида кўпликни ҳосил қилувчи **آن** -**он** -**ҳо** қўшимчаларидан ташқари, бир қанча арабча кўплик қўшимчалари ҳам ишлатилади:

1) **ین** -**ин** қўшимчаси киши, касб номини билдирувчи арабча сўзлардан кўпликни ясайди. Масалан:

منجم	мўнажжэм — астроном	منجمین	мўнажжэмин — астрономлар
حاضر	ҳозэр — ҳозир, тайёр	حاضرین	ҳозэрин — ҳозир бўлганлар.

2. **ون** -**ун** қўшимчаси ҳам касб, ҳунар номларини билдирувчи **и** билан тугаган арабча сўзлардан кўплик ҳосил қилади. Бу ҳолда сўз билан қўшимча орасига **й** ундоши орттирилади. Масалан:

انقلابی	энғэлоби — инқилобчи	انقلابیون	энғэлобийун — инқилобчилар
اعتصابی	эътэсоби — иш ташловчи	اعتصابیون	эътэсобийун — иш ташловчилар.

3. **ات** -**от** қўшимчаси ҳам арабча, ҳам форсча сўзлардан кўплик ҳосил қилади. Масалан:

باغ	боғ — боғ	باغات	боғот — боғлар
احوال	аҳвол — аҳвол	احوالات	аҳволот — аҳволлар
ده	дэх — қишлоқ	دهات	деҳат — қишлоқлар.

4. جات *жот* қўшимчаси э унлиси билан тугаган форсча сўзлардан кўплик ҳосил қилади: Масалан:

کارخانه	корхонэ — завод, фабрика
آرخانهجات	корхонэжот — заводлар, фабрикалар
نامه	номэ — хат
نامهجات	номэжот — хатлар.

1- в а з и ф а. Қуйидаги сўзларга тегишли кўплик қўшимчаларни қўшиб кўплик ҳосил қилинг:

میز صدلی دانشیار دفتر کتاب معلم دهاتی سازنده آدم دیوار
مادر خانه خوبرو زبان دانشگاه اسپ انگور درخت دختر

Луғат

سازنده	созандэ — созанда, чолғучи, музикант
دهاتی	дэхоти — қишлоқлик
خوبرو	хубру — гўзал, чиройли
انگور	ангур — узум
اسپ	асп — от

2- в а з и ф а. Қуйидаги гап ва сўз бирикмаларини форс тилига таржима қилинг:

Мактабимизнинг ўқитувчилари. Дорулфунун талабалари. Кутубхона китоблари. Институт кутубхонаси. Боғимизда қизил гуллар кўп. Бизнинг уйларимиз катта ва ёруғ. Бу китоблар кимники? У рўзнома сизникими? Ҳа, у рўзнома меники.

3- в а з и ф а. Матни ўзбек тилига таржима қилинг.

من دانشجوی سال اول دانشکده پيداگوژی تاشکند هستم.
من هجده سال دارم . خانواده ما از پنج نفر عبارت است . پدرم
دانشیار است . مادرم پزشکیار است . برادر بزرگم دانشجوی سال
سوم دانشگاه دولتی تاشکند است . او بیست سال دارد . خواهر
کوچکم ده سال دارد . او در دبیرستان تحصیل میکند .

Сон — адад عدد

اعداد اصلى   эъдодэ асли — Санок сонлар

Бирликлар

۱	يك	йэк — 1	۶	شش	шэш — 6
۲	دو	дў — 2	۷	هفت	ҳафт — 7
۳	سه	сэ — 3	۸	هشت	ҳашт — 8
۴	چهار	чаҳор — 4	۹	نه	нўҳ — 9
۵	پنج	панж — 5			

Ундан йигирмагача

۱۰	ده	даҳ — 10	۱۵	پانزده	понздаҳ — 15
۱۱	يازده	йоздаҳ — 11	۱۶	شانزده	шонздаҳ — 16
۱۲	دوازده	давоздаҳ — 12	۱۷	هفده	ҳэфдаҳ — 17
۱۳	سیزده	сиздаҳ — 13	۱۸	هجده	ҳэждаҳ — 18
۱۴	چهارده	чаҳордаҳ — 14	۱۹	نوزده	нуздаҳ — 19

Унликлар

۲۰	بیست	бист — 20	۶۰	شصت	шаст — 60
۳۰	سی	си — 30	۷۰	هفتاد	ҳафтод — 70
۴۰	چهل	чэхэл — 40	۸۰	هشتاد	ҳаштод — 80
۵۰	پنجاه	панжоҳ — 50	۹۰	نود	навад — 90

Юзликлар

۱۰۰	صد	сад — 100	۶۰۰	ششصد	шэшсад — 600
۲۰۰	دویست	давист — 200	۷۰۰	هفتصد	ҳафтсад — 700
۳۰۰	سیصد	сэсад — 300	۸۰۰	هشتصد	ҳаштсад — 800
۴۰۰	چهارصد	чаҳорсад — 400	۹۰۰	نهصد	нўҳсад — 900
۵۰۰	پانصد	понсад — 500			

Мингликлар

۱۰۰۰	هزار	ҳазор — 1000
۲۰۰۰	دو هزار	дў ҳазор — 2000
۳۰۰۰	سه هزار	сә ҳазор — 3000
۴۰۰۰	چهار هزار	чаҳор ҳазор — 4000
۵۰۰۰	پنج هزار	панж ҳазор — 5000

Бундан юқори сонларга **هزار** — **ҳазор** — минг сўзи олдига тегишли бирликдаги сон шу тариқа қўшилиб бораверади.

Ингирмадан юзга қадар бўлган ўнликлар бирликлар билан **و** ва боғловчиси ёрдамида боғланади.

و ва боғловчиси ўздан олдинги сонга қўшилиб, **و** тарзида талаффуз қилинади, ёзувда эса ажратиб ёзилади. Масалан:

بیست و دو   бистў дў — 22

چهل و پنج   чәхәлў панж — 45.

فصل‌های سال و ماه‌ها — ЙИЛ ФАСЛЛАРИ ВА ОЙЛАР

هر سال چهار فصل است. این فصل‌ها عبارتند از بهار تابستان پاییز و زمستان. سال دوازده ماه‌است. فروردین اردیبهشت خرداد تیر مرداد شهریور مهر آبان آذر دی بهمن اسفند. فصل بهار ماه‌های فروردین اردیبهشت خرداد است. فصل تابستان تیر مرداد و شهریور و ماه‌های مهر آبان و آذر فصل پاییز است و فصل زمستان ماه‌های دی بهمن و اسفند است. اول ماه فروردین مطابق بابیست و دوم و یا بیست و یکم مارس است. در ایران غیر از ماه‌های مذکور ایرانی ماه‌های اروپائی نیز معمول است. نام های ماه‌های اروپائی چنین است: ژانویه فوریه مارس آوریل مه ژوئن ژوئیه اوت سپتامبر اکتبر نوامبر دسامبر.

Лугат

سال	сол — йил	زمستان	зэмэстон — қиш
معمول	маъмул — амалда, қабул қилинган	ماه	моҳ — ой
تابستان	тобэстон — ёз	اول	аввал — биринчи
پائیز	поиз — куз	مطابق	مўтобәғ — мос, баравар

۱	شنبه	шамбэ — шанба
۲	یکشنبه	йэкшамбэ — якшанба
۳	دوشنبه	дўшамбэ — душанба
۴	سه‌شنبه	сэшамбэ — сешанба
۵	چهارشنبه	чаҳоршамбэ — чоршанба
۶	پنجشنبه	панжшамбэ — пайшанба
۷	جمعه	жўмбэ
	آدینه	одинэ } — жума.

1- в а з и ф а. Қуйидаги гапларни ўқинг ва ўзбек тилига таржима қилинг.

ماهی چهار هفته است . يك هفته هفت روز است . روز هفتم روز تعطيل است . در ايران روز تعطيل جمعه است . در جمهوری ازبکستان روز تعطيل يكشنبه است . ماهی سی یاسی و يك روز است . ماه فوریه بیست و هشت یاییست و نه روز است . روزی بیست و چهار ساعت است . يك ساعت شصت دقیقه است . يك دقیقه شصت ثانیه است . بیست و چهار ساعت شبانروز است .

Луғат

روز	руз — кун
تعطيل	таътил — дам олиш
دقیقه	дақиғэ — дақиқа
ثانیه	сонийэ — секунд
شبانروز	шабонэруз — сутка, бир кеча кундуз.

2- в а з и ф а. Қуйидаги саволларга жавоб беринг:

۱. سالی چند ماه است؟
۲. ماهی چند روز است؟
۳. در ايران روز تعطيل چه روز است؟
۴. در جمهوری ازبکستان روز تعطيل چه روز است؟
۵. يك ساعت از چند دقیقه عبارت است؟
۶. يك دقیقه چند ثانیه است؟
۷. شبانروز از چند ساعت عبارت است؟
۸. يك فصل چند ماه است؟
۹. يك سال چند روز است؟
۱۰. يك هفته چند روز است؟

دوس هشتم

عدد ترتیبی — Тартиб сон

Тартиб сонлар саноқ сонларнинг охирига $نمین$ (- $۵م$) қўшимчаларини қўшиш орқали ясалади. Масалан:

پنجم	панжўм	} бешинчи
پنجمین	панжўмин	
دهم	дахўм	} ўнинчи
دهمین	дахўмин	

$نمین$ (- $۵م$) қўшимчаси ёрдами билан ясалган тартиб сонлар синтактик хусусияти жиҳатидан, ўзбек тилидаги сингарн, сифатларга яқин туради ва гапда аниқловчи вазифасини бажариб, ўзидан олдин келган сўз билан изофа орқали боғланади:

درس هشتم   дарсэ ҳаштўм — саккизинчи дарс
کلاس پنجم   кэлосэ панжўм — бешинчи синф.

$نمین$ (- $۵م$) қўшимчаси ёрдами билан ясалган тартиб сонлар ҳам аниқловчи вазифасини бажаради, лекин ўзи аниқлаётган сўздан олдин келиб, унга изофа йўли билан эмас, балки оддий битишув йўли билан боғланади. Масалан:

چهارمین درس   чаҳорўмин дарс — тўрттинчи дарс
پنجمین بار   панжўмин бор — бешинчи марта
بیستمین سال   бистўмин сол — йигирманчи йил.

Таркибли сонларда тартиб сон ясовчи $نمین$ (- $۵م$) қўшимчалари соннинг охириги қисмига қўшилади. Масалан:

بیست و پنجم   бистў панжўм — йигирма бешинчи
شصت و یکمین   шастў якўмин — олтмиш биринчи.

Форс тилида دو دў — икки, سه سه — уч сонларидан тартиб сон ясалганда, баъзи фонетик ўзгаришлар юз беради.

دو	دў — икки	دوم	دўввўм	} — иккинчи
		دويم	دўййўم	
سه	سه — уч	سوم	сэввўм	} — учинчи
		سيم	сэййўم	

Форс тилида **يكم** йкўм, **يكمين** йкўмин — биринчи сонлари билан бир қаторда шу соннинг арабча шакли **اول** аввал ҳам кўп қўлланади. Шунингдек, **икки**, **уч** сонларининг арабча шакллари **ثاني** сони — иккинчи, **ثالث** солэс — учинчи сўзларни ҳам ишлатилади.

1- вазифа. Қуйндаги жумлаларни ўзбек тилига таржима қилинг:

۱. يك سال چند ماه است؟
۲. يك سال چند فصل است؟
۳. يك فصل چند ماه است؟
۴. يك هفته چند روز است؟
۵. شبا نروز چند ساعت است؟
۶. ساعت چند است؟ ساعت دو و پانزده دقيقه است.
۷. حالا چه درس است؟ حالا درس زبان فارسی است. درس دوم درس ادبيات از يك است. درس سوم درس تاريخ جمهورى از بكستان است.
۸. آیا شما عضو اتحادیه جوانان هستيد؟ بلى من از سال يك هزارونه صد و نود و يكم عضو اتحادیه جوانان دانشكده زبان و ادبيات از يك هستم.
۹. پایه تحصيلی شما چیست؟ من دانشجوی كورس اول دانشكده زبان و ادبيات از يك هستم.
۱۰. پدرتان به چه كاری مشغول است؟ پدرم كارگر كارخانه بافندگی است.

Луғат

حالا	ҳоло — ҳозир
پايه	пойё — фундамент, база, даража
تحصيل	тахсил — ўқиш, илм олиш
عضو	ўзв — аъзо, муча
جوان	жавон — ёш
اتحادیة جوانان	эттэходийэйэ жавонон — ёшлар уюшмаси.

2- в а з и ф а. Қуйидаги сонларни форс тилига таржима қилиб ёзинг:

25, 32, 49, 64, 73, 126, 226, 345, 1917, 1929, 1941, 1961, 1962;
1870, 1936, 45, 86, 92, 59, 68, 94.

3- в а з и ф а. Қуйидаги гапларни форс тилига таржима қилинг, сўроқ гапларга жавоб қайтаринг:

Бугун қайси кун? Бугун ҳафтанинг нечанчи куни? Бир ҳафта неча кун? Ўзбекистонда дам олиш куни қайси кун? Эронда дам олиш куни қайси кун? Бир сутка неча соатдан иборат? Ҳозир соат неча? Соат уч яримдир. Соат саккиздан 15 минут ўтди. Саккизинчи март хотин-қизлар байрами куни.

Луғат

байрам —	جشن	жашн
хотин-қизлар —	زنان	занон
янги —	نو	нўв
янги йил —	سال نو	солэ нўв

فعل Фэъл—Феъл

Форсча феъллар луғатларда ҳар доим масдар шаклида берилади. Феълнинг бу шакли шахс, сон ва замонни билдирмагани учун ҳам *феълнинг ноаниқ шакли* деб номланади. Масдар феълнинг отга яқин шакли бўлиб, ҳам феъллик, ҳам отлик белгиларига эга. Масдарнинг феъллик белгиси ҳаракат, ҳолатни, ўтимли-ўтимсиз ҳолатларини сақлаши, бошқа сўзларни бошқариши бўлса, унинг отлик белгилари эса отлар сингари турланиши ва гапда от бажарган синтактик вазифаларни бажаришидир.

Форсча феълларнинг ноаниқ шакли ҳар доим **دن-дан** (унлилар ва жарангли ундошлардан сўнг), **تان-тан** (жарангсиз ундошлардан сўнг), **يدن-идан** қўшимчалари билан тугалланган бўлади. Масалан:

خوردن	хўрдан — емоқ, ичмоқ
آمدن	омадан — келмоқ
خواندن	хондан — ўқимоқ
رفتن	рафтан — бормоқ, кетмоқ
گرفتن	гэрэфтан — олмоқ, ушламоқ
گفتن	гўфтан — гапирмоқ, сўзламоқ
پريدن	паридан — учмоқ
پرسيدن	пўрсидан — сўрамоқ.

ريشة افعال   ришэи афъол — Феъл ўзаклари

Форс тилида ҳар бир феъл икки ўзакка эга бўлади: феълнинг ўтган замон ўзаги, ҳозирги замон ўзаги.

Феълнинг ўтган замон ўзагини ажратиш оддий йўл билан бўлади, яъни феълнинг масдар шаклидан

ان қисмини тушириб қолдириш билан ўтган замон ўзаги ҳосил қилинади. Масалан:

Масдар	Мазмуни	Ўтган замон ўзаги
دیدن дидан	кўрмоқ	دید дид
رفتن рафтан	бормоқ	رفت рафт
پرسیدن пўрсидан	сўрамоқ	پرسید пўрсид
نشستن нэшастан	ўтирмоқ	نشست нэшаст
دادن додан	бермоқ	داد дод

Юқорида келтирилган мисоллардан ҳам кўриниб турибдики, феълнинг ўтган замон ўзаги ҳар доим **د** ёки **ت** *m* товуши билан тугалланган бўлади.

Феълнинг ҳозирги замон ўзаги

Форс тилидаги феълларни уларнинг ҳозирги замон ўзаклари қайси йўл билан ажралишига кўра уч турга ажратилади.

1. **افعل تام** том феъллар.
2. **افعال قیاسی** қиёсий феъллар.
3. **افعال سماعی** сэмой феъллар.

1. Том феълларнинг ҳозирги замон ўзаги масдардан **دن-дан** **تن-тан**, **یدن-идан** қўшимчаларини олиб ташлаш билан ҳосил қилинади. Масалан:

Масдар	Мазмуни	Ҳозирги замон ўзаги
خوردن хўрдан	емоқ, ичмоқ	خور хўр
پرسیدن пўрсидан	сўрамоқ	پرس пўрс
ماندن мондан	қолмоқ	مان мон
خریدن харидан	сотиб олмоқ	خر хар
خواندن хондан	ўқимоқ	خوان хон
فهمیدن фаҳмидан	тушунмоқ	فهم фаҳм

II. Қиёсий феълларнинг ҳозирги замон ўзаги масдар қўшимчаси тушириб қолдирилгандан сўнг, яна баъзи фонетик ўзгаришлар билан ҳосил қилинади. Форс тилидаги феълларнинг қўлчилигини қиёсий феъллар ташкил этади. Бундай феъллардан ҳозирги замон ўзақларининг олинмиш қойдаси қуйидагича:

а) **ختن**-**хтан** билан тугаган бир қанча қиёсий феъллардан масдар қўшимчаси тушириб қолдирилгач, ўзақ охиридаги **х** товуши **з** га алмашинади. Масалан:

Масдар	Мазмуни	Ҳозирги замон ўзаги
آموختن омухтан	ўрганмоқ, ўргатмоқ	آموز омуз
ساختن сухтан	ёнмоқ, куймоқ	سوز суз
دوختن духтан	тикмоқ	دوز дуз
ساختن сохтан	қурмоқ	ساز соз
انداختن андохтан	отмоқ, ташла- моқ	انداز андоз

ختن -**хтан** билан тугаган қуйидаги феъллар бундан мустаснодир.

Масдар	Мазмуни	Ҳозирги замон ўзаги
شناختن шэнохтан	танимоқ	شناس шэнос
فروختن фўрухтан	сотмоқ	فروش фўруш
گسيختن гўсихтан	портламоқ, ёрилмоқ	گسل гўсэл

б) **شتن**-**штан** билан тугаган қиёсий феъллардан **تن**-**тан** қўшимчасини тушириб қолдиргач, ўзақ охиридаги **ш** товуши **р**га алмашади: Масалан:

Масдар	Мазмуни	Ҳозирги замон ўзаги
داشتن	доштан	эга бўлмоқ
برداشتن	бардоштан	кўтармоқ
گذاشتن	гўзоштан	қўймоқ
پنداشتن	пэндоштан	ўйламоқ, фикр қилмоқ
گذشتن	гўзаштан	ўтмоқ, кечмоқ
		دار дор
		بردار бардор
		گذار гўзор
		پندار пэндор
		گذر гўзар

штан - **штан** билан тугалланган қуйидаги феъллар бундан мустаснодир:

Масдар	Мазмуни	Ҳозирги замон ўзаги
نوشتن	навэштан	ёзмоқ
گشتن	гаштан	айланмоқ
هشتن	ҳэштан	қўймоқ, жойламоқ
ريشتن	риштан	йигирмоқ
		نويس навис
		گرد гард
		هل ҳэл
		ريس рис

в) **удан** - **удан** билан тугалланган қиёсий феъллардан **дан** - **дан** қўшимчасини тушириб қолдирилгач, ўзак охиридаги **у** товуши **о** га алмашади. Масалан:

Масдар	Мазмуни	Ҳозирги замон ўзаги
فرمودن	фармудан	буюрмоқ
نمودن	намудан	кўрсатмоқ
پيمودن	пэймудан	ўлчамоқ
سودن	судан	ишқаламоқ, майдаламоқ
		فرما фармо
		فرمای фармой
		نما намо
		نمای намой
		پیما пэймо
		پیمای пэймой
		سای сой

ودن -удан билан тугалланган қуйидаги феъллар бундан мустаснодир:

Масдар	Мазмуни	Ҳозирги замон ўзаги
بودن будан	эмоқ, бўлмоқ	باش бош
درودن дўрудан	ўрмоқ	درو дэрўу
شودن шэнудан	эшитмоқ	شنو шэнўу

г) فتن -фтан билан тугаган соф бўлмаган феъллардан تن -тан қўшимчасини тушириб қолдиргач, ўзак охиридаги ф товуши б га алмашади. Масалан:

Масдар	Мазмуни	Ҳозирги замон ўзаги
يافتن йофтан	топмоқ	ياب йоб
شتافتن шэтофтан	шошилмоқ	شتاب шэтоб
كوفتن куфтан	урмоқ, тақиллатмоқ	كوب куб
فريفتن фэрифтан	алдамоқ, фириб бермоқ	فريب фэриб

Э с л а т м а.

1) فتن -фтан билан тугалланган қуйидаги феъллар бундан мустаснодир:

Масдар	Мазмуни	Ҳозирги замон ўзаги
پذيرفتن пазирўфтан	қабул қилмоқ	پذير пазир
بافتن бофтан	тўқимоқ	باف боф
گفتن гўфтан	гапирмоқ, сўзламоқ	گو гу گوى гуй
رفتн рафтан	бормоқ, кетмоқ	رو рав
گرفتн гэрэфтан	олмоқ, ушламоқ	گير гир

2) қуйидағы түрт феълнинг охиридан **ادن -одан** қисмини тушириб қолдирилгандан сўнг қолган қисми шу феълнинг ҳозирги замон ўзагидир:

Масдар		Мазмуни	Ҳозирги замон ўзаги	
ایستادن	истодан	турмоқ	ایست	ист
نهادن	нэходан	қўймоқ	نه	нэх
فرستادن	фэрэстодан	юбормоқ	فرست	фэрэст
افتادن	ўфтодан	тушмоқ	افت	ўфт

III. Сэмий феъллардан ҳозирги замон ўзақларини ажратишда маълум бир қондага амал қилинмайди. Бундай феъллар ҳозирги форс тилида саноқли бўлиб, буларни фақат ёдда сақлаш керак. Масалан:

Масдар		Мазмуни	Ҳозирги замон ўзаги	
نوشتن	навэштан	ёзмоқ	نویس	навис
زدن	задан	урмоқ	زن	зан
دیدن	дидан	кўрмоқ	بین	бин
دادن	додан	бермоқ	ده	дэх
بستن	бастан	боғламоқ	بند	банд
خواستن	хостан	хоҳламоқ	خواه	хоҳ
نشستن	нэшастан	ўтирмоқ	نشین	нэшин
کردن	кардан	қилмоқ	کن	кўн
جستن	жўстан	қидирмоқ	جو	жу
گفتن	гўфтан	гапирмоқ, сўзламоқ	جوى	жуй
			گو	гу
			گوى	гуй

В а з и ф а. Қуйида берилган феълларнинг ҳозирги замон ўзагини ажратинг:

آزمودن озмудан — синамоқ, синаб кўрмоқ   ترسيدن тарсидан — қўрқмоқ

ارزىدىن	арзидан — арзимоқ	خندىدىن	хандидан — кул-моқ
افتادىن	ўфтодан — тушмоқ, йиқилмоқ	درآمدن	даромадан — кирмоқ
بخشىدىن	бахшидан — бахш этмоқ, бағишламоқ	رسىدىن	расидан — етмоқ
پسندىدىن	пасандидан — маъқулламоқ	ساختن	сохтан — қурмоқ
پوشىدىن	пушидан — киймоқ, беркитмоқ, ёпинмоқ.	شستىن	шўстан — ювмоқ
		شكىستىن	шэкастан — синадирмоқ
		فرستادن	фэрэстодан — юбормоқ
		فهمىدىن	фаҳмидан — тушунмоқ.

Феъл замонлари

Феъл замони шу феълдан англашилган ҳаракат-ҳолатнинг нутқ пайтига бўлган муносабатини ифодалайди. Бу муносабатнинг ҳар хил бўлишига кўра феълларда уч замон мавжуддир: ўтган замон, ҳозирги замон, келаси замон.

Ўтган замон феъли нутқ сўзланиб турган пайтдан илгари бўлган иш-ҳаракатни, ҳозирги замон феъли нутқ сўзланиб турган пайтда бўлаётган иш-ҳаракатни, келаси замон феъли нутқ сўзланиб турган пайтдан сўнг бўладиган иш-ҳаракатни билдиради.

Форс тилида феъл уч замонга бўлинади:

1. فعل ماضى феълэ мози — ўтган замон феъли.
2. فعل مضارع ҳол ёки феълэ мўзорэ — ҳозирги замон феъли.
3. فعل مستقبل феълэ мўстағбал } — келаси замон
    فعل آينده ёки феълэ ойандэ } феъли.

Феъллардаги бу уч замон дастлабки йирик вақт чегарасидир. Ҳар бир замон феъллари ўз ичида вақт айримликларига кўра яна бир неча қисмларга бўлинадилар.

فعل ماضى феълэ мози — Ўтган замон феъли

Иш ва ҳаракатнинг нутқ сўзланиб турган пайтдан илгари бўлганлигини билдирган феъл ўтган замон феъли (فعل ماضى) дейилади:

Ўтган замон феъли маънодаги фарқларига кўра қуйидаги турларга бўлинади:

1. ماضى مطلق   мозийэ мўтлағ —
    Ўтган замон аниқ феъли;
2. ماضى استمرارى   мозийэ эстэмрори —
    Ўтган замон давом феъли;
3. ماضى نقلى   мозийэ нағли —
    Ўтган замон ҳикоя феъли;
4. ماضى بعيد   мозийэ байд —
    узоқ ўтган замон феъли;

ماضى مطلق   мозийэ мўтлағ — Ўтган замон аниқ феъли

Ўтган замон аниқ феъли иш ва ҳаракатнинг ўтган замонда бўлиб ўтганлигини қатъий тусда ифодалайди. Шунга кўра бу феъл тугаллик маъносини билдиради. ماضى مطلق — ўтган замон аниқ феъли феълнинг ўтган замон ўзагига шахс-сон қўшимчаларини қўшиш билан ясалади.

Шахс-сон қўшимчалари қуйидагилардир:

Шахс	مفرد Бирлик	جمع Кўплик
I	م -ам	يم -им
II	ى -и	يد -ид
III	—	ند -анд

Ўтган замон аниқ феълнинг ясалиши

(ديدان — кўрмоқ феълдан — ديدن):

Шахс	Бирлик	Кўплик
I	ديدم дидам — кўрдим	ديديم дидим — кўрдик
II	ديدى диди — кўрдинг	ديديد дидид — кўрдингиз
III	ديد дид — кўрди	ديدند диданд — кўрдилар

Юқоридаги мисолдан кўриниб турибдики, ўтган замон аниқ феъли учинчи шахснинг бирлигида ҳеч қандай шахс-сон қў-

шимчаси олмайди, яъни ўтган замон феъл ўзаги ўтган замон аниқ феълнинг учинчи шахс бирлигига мос келади.

Ўтган замон аниқ феълнинг бўлишсиз шакли феъл олдига **نه** **на** юкласини қўшиш билан ясалади, бунда урғу инкор юкласига, иккинчи кучсиз урғу шахс-сон қўшимчасига тушади. Масалан:

Шахс	Бирлик		Кўллик	
I	ندیدم	надидам	ندیدیم	надидим
II	ندیدی	надиди	ندیدید	надидид
III	ندید	надид	ندیدند	надиданд

حکایت

از حکیمی پرسیدند که احوال برادر تو چطور است؟ گفت برادر من مرد . گفتند سبب مرگ او چه بود؟ گفت حیات .

Лугат

از	аз — -дан
حکیم	ҳаким — ҳаким, табиб
چطور	чэтўвр — қандай?
مردن	мўрдан — ўлмоқ, вафот этмоқ
مرگ	марг — ўлим
بودن	будан — бўлмоқ, эмоқ

В а з и ф а. Қуйидаги феъллардан ўтган замон аниқ феъли ясанг:

پرسیدن	пўрсидан — сўрамоқ
آموختن	омухтан — ўргатмоқ, ўрганмоқ
خواندن	хондан — ўқимоқ
گفتن	гўфтан — гапирмоқ, сўзламоқ
آمدن	омадан — келмоқ
رفتن	рафтан — бормоқ, кетмоқ.

موزيە استمراری — Ўтган замон давом феъли

Ўтган замон давом феъли иш-ҳаракатнинг ўтган замонда бир неча марта бўлганлигини — такрорланганлигини билдиради.

Ўтган замон давом феъли феълнинг ўтган замон ўзаги олдига **ми-ми** қўшимчасини, ўзак охирига шахс-сон қўшимчасини қўшиш билан, яъни ўтган замон аниқ феъли олдига **ми-ми** қўшимчасини қўшиш билан ясалади.

Ўтган замон давом феълида урғу икки ўринга — бири **ми**-олд қўшимчасига, иккинчиси шахс-сон қўшимчасига тушади. Масалан, **ديدن** дидан — кўрмоқ феълнинг тусланиши қуйидагича:

Шахс	Бирлик	Қўлик
I	مىديدام — кўрар эдим	مىديديم — кўрар эдик
II	مىديدى — кўрар эдинг	مىديديد — кўрар эдингиз
III	مىديد — кўрар эди	مىديداند — кўрар эдилар

رفتن рафтан — бормоқ, кетмоқ феълнинг тусланиши қуйидагича:

Шахс	Бирлик	Кўплик
I	ميرفتم ми́рафтам — борар эдим	ميرفتيم ми́рафтим — борар эдик
II	ميرفتى ми́рафти — борар эдинг	ميرفتيد ми́рафтид — борар эдингиз
III	ميرفت ми́рафт — борар эди	ميرفتند ми́рафтанд — борар эдилар

Ўтган замон давом феълининг бўлишсиз шакли феъл олдига **نه** **на** инкор юкламасини қўшиш орқали ясаллади. Бунда асосий кучли урғу инкор юкламасига, иккинчи даражали кучсизроқ урғу эса шахс-сон қўшимчасига тушади. Масалан:

Бирлик	{	نميرفتم	на́мирафтам — бормас эдим
		نميرفتى	на́мирафти — бормас эдинг
		نميرفت	на́мирафт — бормас эди
Кўплик	{	نميرفتيم	на́мирафтим — бормас эдик
		نميرفتيد	на́мирафтид — бормас эдингиз
		نميرفتند	на́мирафтанд — бормас эдилар.

Эслатма: 1. Классик адабиётда **می** **ми** нинг тўлиқ шакли **همی** **ҳами** ҳам қўлланади. Масалан:

بگفت آنکه در دل مرا درد چیست
همی گفت چندی و چندی گریست. (فردوسی)

Бэғўфт онкэ дар дэл маро дард чист, ҳамиғўфт чандийу чанди гэрист— «Менинг дилимдаги ниманинг дарди?» — деб айтса (сўраса), қанча-қанча йиғиларнинг дардидир» — деб айтарди.

2. Баъзан классик адабиётда ўтган замон давом феъли ҳеч қандай олд қўшимчасиз ўтган замон аниқ феълининг охирига урғули **ی** **и** орттирилиши билан ҳам ясалган. Масалан:

آورده‌اند که نوشیروان عادل‌را در شکار گاهی صیدی کباب
کردندی

Овардаандэ, Нуширавонэ одэлро дар шэкор гоҳи сайди кабоб кардан-
ди — Нўширавон ҳақида нақл қилишларича, овлоқда тутилган овлардан
бирини кабоб қилардилар.

ماضى استمراری — Ўтган замон давом феъли билдирган
маънолар

Ўтган замон давом феъли иш-ҳаракатни ўтган замонда так-
рорланганини, бир неча марта бўлганлигини билдиришидан таш-
қари, яна бир қанча қўидаги маъноларни ҳам ифода этади:

1. Орзу-истак мазмунини билдиради:

اگر من دبیرستان‌را تمام می‌کردم به دانشگاه طبی داخل می‌شدم

Агар ман дабиристонро тамом микардам бэ донэшгоҳэ
тэбби дохэл мишўдам — Агар мен ўрта мактабни битирганим-
да эди, тиббиёт олий билимгоҳига кириб ўқир эдим.

اگر تو ساعت پنج بعداز ظهر به خانه‌ما می‌آمدی هر دوبه سینما
میرفتیم .

Агар тў соатэ панж баълаз зўҳр бэ хонэйэ мо миомади
ҳар дў бэ синэма мирафтим — Агар сен тушдан сўнг соат
бешда бизнинг уйимизга келганингда, биргаликда кинога борар
эдик.

2. Шарт мазмунини билдиради:

من دیروز در کتب‌خانه بودم اگر می‌آمدی مرا آنجا می‌دیدى.

Ман дируз дар кўтўбхонэ будам, агар миомади, маро
онжо мидиди — Мен кеча кутубхонада эдим, агар келганингда,
мени у ерда кўрардинг.

Ўтган замон аниқ феъли ва ўтган замон давом
феълларининг ёзилиши

1. Ўтган замон аниқ феъли ва ўтган замон давом феълла-
рининг ҳамма таркибий қисмлари қўшиб ёзилади.

Масалан:

گۇفтан — гапирмоқ, сўзламоқ феълидан.

Ўтган замон аниқ феъли

Бирлик	I. گفتم گۇфтам II. گفتی گۇфти III. گفت گۇфт	Кўплик	{ گفتيم گۇфтим گفتيد گۇфтيد گفتند گۇфтاند.
--------	--	--------	--

Ўтган замон давом феъли

Бирлик	I. ميگفتم мигўфтам II. ميگفتی мигўфти III. ميگفت мигўфт	Кўплик	{ ميگفتيم мигўфтим ميگفتيد мигўфтيد ميگفتند мигўфтанд
--------	--	--------	---

2. $\bar{a}$ —o унлиси билан бошланадиган ўтган замон феъли олдига инкор юкламаси $\bar{a}$ —*на*- қўшилганда, юклама билан феъл орасига *й* ундоши орттирилади ва $\bar{a}$ (алиф) устидаги ~ (мадд) белгиси тушиб қолиши мумкин. Масалан:

آمدن омадан — келмоқ феълидан.

Бирлик	I. نيامدم найомадам II. نيامدی найомади III. نيامد найомад	Кўплик	{ نيامديم найомадим نيامديد найомадид نيامدند найомаданд.
--------	---	--------	---

3. *и* билан бошланадиган бўлишсиз феълларда инкор юкламаси $\bar{a}$ —*на* ажратиб ёзилади. Масалан:

ايستادن истодан — турмоқ, тўхтамоқ феълидан

Бирлик	I. ايستادم на истодам II. ايستادی на истоди III. ايستاد на истод	Кўплик	{ ايستاديم на истодим ايستاديد на истодид ايستادند на истоданд
--------	---	--------	--

1- в а з и ф а. Қуйидаги матни ўзбек тилига таржима қилинг, феълларни грамматик таҳлил қилинг:

حكايت

از لقمان پرسیدند که ادب از کی آموختی؟ گفت از بی ادبان.
 باز پرسیدند ادبرا از بی ادبان چگونه آموختی؟ جواب داد که هرچه
 از ایشان در نظرم ناپسند آمد از آن پرهیز کردم و عبرت بر
 داشتم.

Луғат

باز	боз — яна
چگونه	чэгунэ — қандай, қандай қилиб?
جواب دادن	жавоб додан — жавоб бермоқ
ناپسند	нопэсанд — номаъкул, ўринсиз
پرهیز کردن	парҳиз кардан — сақланиш, сақланмоқ, ўзини тутмоқ
عبرت بر داشتن	эбрат бардоштан — ибрат олмоқ.

2- в а з и ф а. Қуйидаги берилган феъллардан ўтган замон давом феъли ясанг:

گرفتن	гэрэфтан — олмоқ, ушламоқ
انداختن	андохтан — отмоқ, ташламоқ
دويدن	давидан — югурмоқ
شنيدن	шэнидан — эшитмоқ.

3- в а з и ф а. Қуйидаги жумлаларни форс тилига таржима қилинг:

Ўзбекистон мустақил жумҳуриятдир. Тошкент шаҳри Ўзбекистоннинг пойтахтидир. Бу шаҳар Туркистон ўлкасидаги катта ва чиройли шаҳарлардан биридир. Тошкент шаҳрида тракторсозлик, самолётсозлик, соатсозлик заводлари ҳамда тўқимачилик фабрикаси мавжуд. Шунингдек, бу шаҳарда Давлат дорулфунуни, муаллимлар ва тиббиёт олий билимгоҳлари бор.

Кўмакчилар Ҳароф азнафе

Форс тилида келишик йўқ. Шундай бўлгач, отлар келишиклар билан турланмайди.

Лекин келишик шаклларининг ўрнига турли синтактик алоқаларни ифодалаш учун бошқа воситалардан фойдаланилади. Гапда атрибутив алоқаларни ифодалаш учун изофали бирикмалардан, келишик муносабатларини ифодалаш учун эса кўмакчилар (Ҳароф азнафе Ҳўруфэ эзофэ) дан фойдаланилади.

Форс тилида кўмакчилар асл кўмакчилар ва кўмакчи ўрнида қўлланиладиган отлардан — от-кўмакчилардан иборатдир. Асл кўмакчилар қуйидагилардир: аз аз, ба бо, бар бар, бай бай, бэ бэ, би би, та то, жз жўз, дар дар ва ра ро. Бу кўмакчиларнинг ро дан бошқаси сўзнинг олдига қўшилади, ро эса сўзнинг охирига қўшилади:

1. ба бэ кўмакчиси ҳаракат йўналган нарсани, воситали объектни ифодалаш учун қўлланади, яъни ўзбек тилидаги жўналиш келишиги маъносини ифодалайди. ба бэ от олдида келади ва бу от асосан қуйидаги маъноларни билдиради:

а) Ҳаракат йўналган шахс ёки томон маъносини билдиради. Масалан:

شخصی پیش دکتور رفت و به او گفت که چشم من درد میکند.

Шахси нишэ дўктўр рафт ва бэ ў гўфткэ чашмэ ман дард микўнад — Бир киши доктор ҳузурига борди ва унга, — кўзим оғрияпти, — деди.

برادر بزرگم به مسکو رفت .

Бэродарэ бўзўргам бэ Мўскўв рафт — Акам Москвага кетди.

هرچه در دل است به زبان آید.

Ҳарчэ дар дэласт бэ забон ояад — Кўнгилда нима бўлса, тилга ўша келади.

б) Қурол, восита маъноларини билдиради. Масалан:

این کتاب به قلم معلم ما نوشته شده است.

Ин кэтоб бэ ғаламэ мўаллэмэ мо навэштэ шўдааст — Бу китобни бизнинг ўқитувчимиз ёзган.

2. **بر бар** кўмакчиси отларнинг олдига қўшилиб келиб, бирор нарсанинг усти, юзаси, сатҳи маъноларини билдиради. Масалан:

مردم آزاری را حکایت کنند که سنگی بر سر صالحی زد. (سعدی)

Мардўм озориро ҳэкойат кўнандкэ, санги бар сарэ солэҳи зад (Саъдий) — Ҳикоя қиладиларки, халққа озор берувчи бир киши бир ювош одамнинг бошига тош билан урди.

نا بینائی در شب تاریک چراغ در دست و سبو بر دوش گرفته راه میرفت.

Нобинойи дар шабэ торик чароғ дар даст ва сабу бар душ гэрэфтэ роҳ мирафт — Бир кўр қоронғи кечада қўлида чироғ ушлаган, елкасига кўза қўйган ҳолда борарди.

وقتیکه در باطوم در باغات سبز و خرم مینشینند و چای مینوشند در آرخانگلسک اطفال بر روی برفها بازی میکنند.

Вағтикэ дар Ботум дар боғотэ сабзу хўррам миншинанд ва чой минушанд дар Архангэлск атфол бар руйэ барфҳо бози микўнанд — Ботумида кишилар кўкаламзор боғларда хурсандчилик қилиб чой ичишиб ўтирган паайтларида, Архангельскда болалар қор устида ўйнаб юрадилар.

3. **با бо** кўмакчиси отларга қўшилиб, биргалик, ҳамкорлик, қурол, восита маъноларини билдиради. Масалан:

کند پرواز کبوتر با کبوتر باز با باز.

Кўнад парвоз кабутар бо кабутар, боз бо боз — Каптар каптар билан, лочин лочин билан учади.

من این خطرا با قلم نوشتم.

Ман ин хатро бо ғалам навэштам — Мен бу хатни ручка билан ёздим.

من روزهای تعطیل با برادر بزرگم به سینما میروم.

Ман рузхойэ таътил бо бародарэ бӯзӯргам бэ синэма миравам — Мен дам олиш кунлари акам билан кинога бораман.

4. تا то кўмакчиси отларнинг олдида келиб, ҳаракатнинг, вақтнинг охири нуқтасини, чегарасини билдиради. Масалан:

مهمان عزیز است تا سه روز.

Мәҳмон азиз аст то сә руз — Мәҳмон уч кунгача азиздир.

ما از ساعت نه تا ساعت پنج کار میکنیم.

Мо аз соатэ нўҳ то соатэ панж кор микўним — Биз соат тўққиздан соат бешгача ишлаймиз.

5. برای баройэ кўмакчиси ҳаракатнинг мақсадини, нарсанинг бирор шахсга аталганлик маъноларини билдиради:

کسی پیش کاتبی رفت و گفت نامه برای من بنویس.

Қаси пишэ котэби рафт ва гўфт, номэйи баройэ ман бэнавис — Бир киши бир котибга бориб, менга бир хат ёзиб бер, деди.

این کتابرا برای شما آوردم.

Ин кэтобро баройэ шўмо овўрдам — Бу китобни сиз учун олиб келдим.

تو اینجا برای چه آمدی؟

Тў инжо баройэ чэ омади — Сен бу ерга нима учун келдинг?

6. در дар — кўмакчиси отларнинг олдида келиб, иш ва ҳаракатнинг воқе бўлиш ўрнини билдиради. Бу кўмакчи ўзбек тилидаги ўрин-пайт келишиги билдирган маънони ифодалаш учун қўлланади. Масалан:

در ازبکستان روز تعطیل یکشنبه است.

Дар Ўзбакестон рузэ таътил якшамбэ аст — Ўзбекистонда дам олиш кунни якшанбадир.

کشورما برای بر قراریء صلح در تمام جهان مبارزه مینماید.

Кешварэ мо баройэ барғарорийэ сўлх дар тамомэ жаҳон мў-
боразэ минамойад — Бизнинг мамлакатимиз бутун дунёда бар-
қарор тинчлик бўлиши учун кураш олиб бормоқда.

من در سال يك هزار و نه صد و چهل و پنجم در شهر تاشكند
تولد يافته ام.

Ман дар солэ йэк ҳазорў нўҳ садў чэхэлў панжўм дар шахрэ
Тошканд таваллўд ёфтаам—Мен бир минг тўққиз юз қирқ бе-
шинчи йилда Тошкент шахрида туғилганман.

7. از از کۇماкچиси от олдида келиб, ўзбек тилидаги чиқиш
келишиги англатган қуйидаги маъноларни билдиради:

а) Иш ва ҳаракатнинг чиқиш ўрнини, бошланғиш пайтини
билдиради. Масалан:

بدرم از بازار قدری کوجه فرنگی سیب انگور خریدم به خانه باز
گشت.

Педарам аз бозор ғадри кучэи фаранги, сиб, ангур харидэ бэ
хонэ боз гашт — Отам бозордан бир оз помидор, олма, узум со-
тиб олиб, уйга қайтиб келди.

من از سال يك هزار و نه صد و نود و يكم عضو اتحادية
جوانان هستم.

Ман аз солэ йэк ҳазорў нўҳсадў навадў йэкўм ўзвэ эттэходи-
йэйэ жавонон ҳастам—Мен бир минг тўққиз юз тўқсон бирин-
чи йилдан бошлаб ёшлар уюшмасининг аъзосиман.

б) Нарсанинг нимадан қилинганлигини билдиради. Маса-
лан:

پي افکندم از نظم کاخی بلند (فردوسی)

Пэй афкандам аз назм кохийэ бўланд — Назмдан баланд
қаср ясадим.

в) Чоғиштиришни билдиради:

این کتاب از کتاب شما بزرگتر است.

Ин кэтоб аз кэтобэ шўмо бўзўргтар аст — Бу китоб сизнинг
китобингиздан каттароқдир.

г) Бирор нарсага эгаллик мазмунини билдиради. Масалан:

این کیف از آن من است.

Ин киф аз онэ ман аст — Бу портфель меникидир.

д) Сабаб мазмунини билдиради:

علفها از بی آبی خشك شدند.

Алафҳо аз биоби хўшк шўданд — Утлар сувсизликдан қуриб
қолдилар.

е) Тўдадан бирини билдиради:

فرخ یکی ازدانشجویان خوب دانشگاه است.

Фаррўх йэки аз донэшжуйонэ хубэ донэшгоҳ аст — Фаррух
дорилфунуннинг яхши талабаларидан биридир.

8. **жўз жўз** истисно билдиради:

به سینما جز ظاهر همه رفتند.

Бэ синэма жўз Тоҳэр ҳаме рафтанд—Кинога Тоҳирдан бош-
қа ҳамма борди.

Форс тилида қуйидаги мураккаб кўмакчилар ҳам бор:

قبل از	габл аз	} — илгари, олдин
پیش از	пиш аз	

بعد از	баъд аз	} — сўнг, кейин
پس از	пас аз	

1-в а з и ф а. Қуйидаги матни ўзбек тилига таржима қилинг:

صياد جوان و رفيقش

روزی صیاد جوانی بارفیشش بشکار رفت. صیاد تیری بطرف
مرغی انداخت. اتفاقاً تیر بمرغ نخورد. رفیقش گفت: آفرین!
شکارچی عصبانی شد و گفت: مرا مسخره میکنی؟ رفیقش گفت:
نخیر من آفرین بمرغ گفتم که پرید.

Луғат

صياد	сайёод — овчи
جوان	жавон — ёш, йигит
رفیق	рафиғ — ўртоқ
تیر	тир — ўқ
مرغ	мўрг — қуш

شکارچی	шэкорчи — овчи
عصبانی شدن	асабони шўдан — асабланмоқ
پریدن	паридан — учмоқ

2- в а з и ф а. Қуйидаги жумлаларни форс тилига таржима қилинг:

1. Акам ўқиш учун Санкт-Петербургга кетди.
2. Мен Тошкент тиббиёт институтига ўқишга кирдим.
3. Отам мактабда, онам болалар боғчасида ишлайдилар.
4. Бу китобни кутубхонадан олдим.
5. Онамга туфли сотиб олдим.
6. Мажлисга Аҳмаддан бошқа барча талабалар келдилар.
7. Дам олиш куни отам билан кинога бордим.
8. Мен ҳар куни соат 8 да уйдан чиқаман.
9. Дарсимиз соат 9 да бошланади ва 2 да тугайди.
10. Бу китоб меникидир.

را ро кўмакчиси

را ро кўмакчиси ҳозирги замон форс тилида тушум келишигини ифодалаш учун қўлланади. Маълумки, бу шакл ўзбек тилида тушум келишигининг қўшимчаси **-ни** ёрдами билан ифодаланади. را кўмакчиси ўзбек тилидаги **-ни** қўшимчаси синтагри ҳаракатни бевосита ўз устига олган нарсани — воситасиз объектни ифода этади, яъни форс тилидаги را кўмакчиси қўшилган сўз ўзбек тилидаги тушум келишиги шаклидаги сўз каби ўтимли феъл томонидан бошқарилган бўлади:

امروز از مغازه دیوان علیشیر نوائی را خریدم.

Эмруз аз мағозэ дивонэ Алишер Навоийро харидам—Бугун магазиндан Алишер Навоий девонини сотиб олдим.

ما زبان فارسی را دوست داریم.

Мо забонэ форсиро дуст дорим—Биз форс тилини севамиз.

Ўзбек тилида тушум келишигидаги сўз белгили ёки белгисиз бўлиши мумкин.

Тушум келишигидаги сўзнинг белгили ёки белгисиз келиши тапнинг мазмунига таъсир этади; тушум келишиги қўшимчасини олган сўз сўзловчи ва тингловчи учун аввалдан маълум бўлган аниқ нарсани кўрсатади, белгисиз тушум эса умуман шу турдаги нарсани билдиради.

Форс тилида ҳам را кўмакчиси аниқ, маълум бўлган нарсани ёки ҳодисани ифодалаётган воситасиз тўлдирувчига қўшилиб келади. Масалан:

این مجلات ادبی را دیروز خریدم.

Ин мажаллотэ адабиरो дируз харидам — Бу адабий журналларни кеча сотиб олдим:

دانشیار زبان فارسی این کتابرا به من داد.

Донэшйорэ забонэ форси ин кэтобро бэ ман дод — Форс тили ўқитувчиси бу китобни менга берди.

را кўмакчиси қўшилмаган воситасиз тўлдирувчи аниқ бўлмаган нарсани билдиради. Масалан:

دانشجو از مغازه بزرگ لباس خرید.

Донэшжу аз мағозэйэ бўзўрг лэбос харид — Талаба катта магазиндан кийим сотиб олди.

پدرم به من کیف آورد.

Пэдарам бэ ман киф овард — Отам менга портфель олиб келди.

Қуйидаги ўринларда **را** кўмакчиси тушиб қолмайди:

а) агар воситасиз тўлдирувчи атоқли от ёки кишилик олошларни билан ифодаланган бўлса:

تو در سینما احمدرا دیدی؟

Тў дар синэма Аҳмадро диди? — Сен кинода Аҳмадни кўрдингми?

بلی در سینما اورا دیدم.

Балэ, дар синэма уро дидам — Ҳа, кинода уни кўрдим;

б) агар воситасиз тўлдирувчи кўрсатиш, кишилик олош билан бирга келса:

من این دانشجو را خوب میشناسم.

Ман ин донэшжуро хуб мишэносам — Мен бу талабани яхши танийман;

в) агар воситасиз тўлдирувчи эгалик қўшимчаларини олган от билан ифодаланган бўлса:

از رفیقم کتابش را گرفتم.

Аз рафиғам кэтобашро гэрэфтам — Ўртоғимдан китобини олдим.

Юқорида келтирилган мисоллардан кўриниб турибдики, Форс тилида **را** ро кўмакчиси билан келган отлар ўтимли феъл

томонидан бошқарилиб, гапда ҳаракатни ўз устига олган нар- сани — воситасиз объектни ифода этади. Классик адабиётда

را ро кўмакчиси билан келган от воситали тўлдирувчи ҳам бўлиб келган. Бунда ро кўмакчисини олган от қуйидаги маъно- ларни билдирган:

а) иш-ҳаракатнинг йўналишини:

حاتم طائي را گفتند ...

Ҳотамэ Тоиро гўфтанд — Ҳотам Тойга дедилар...;

б) را кўмакчиси билан келган от нутқнинг бирор шахс, нарсга ёки бирор ҳодисга ҳақида бораётганини:

پادشاهی را شنیدم که بکشتن اسیری اشارت کرد. (سعدی)

Подшоҳиро шенидамкэ бэ кўштанэ асири эшорат кард — Эшитишимча, бир подшоҳ бир асирни ўлимга буюрибди (Саъ- дий);

в) бирор нарсгага эга — молик бўлган шахс ёки нарсани:

اورا کتابی بود.

Уро кэтобэ буд — Унинг бир китоби бор эди.

را кўмакчиси ўзидан олдинги сўзга қўшилиб ёки ундан ажратиб ёзилиши мумкин. Масалан:

کتابرا }
کتابرا } кэтобро — китобни

را кўмакчиси уюшиқ бўлакли гапларда сўнгги уюшиқ бў- лакка қўшилади:

مهمانان در شهر تاشکند موزه تاریخ خلقهای ازبکستان دانشگاه دولتی دبیرستانها و چند کودکستانهارا بازدید نمودند.

Мэхмонон дар шаҳрэ Тошканд музэйэ торихэ халғҳойэ Узба- кэстон, донэшгоҳэ давлати, дабиристонҳо ва чанд кўдакэстан- ҳоро боз дид намуданд — Мэхмонлар Тошкент шаҳрида Узбе- кистон халқлари тарихи музейини, Тошкент Давлат дорилфуну- нини, мактаб ва болалар боғчаларини томоша қилдилар.

оlмош таркибидаги **ن** тушиб қoлади: **من** кўмакчиси **مان** — мен оlмошига қўшилганда,

مان + **را** **ро** = **مرا** **маро** — мени.

Шунингдек, **را** кўмакчиси **تو** **тў** — сен оlмошига қўшилиб ёзилганда, оlмош таркибидаги **و** тушиб қoлади:

تو + **را** **ро** = **ترا** **тўро** — сени

Агар **را** кўмакчиси **تو** оlмошига қўшилмай ёзилса, у ҳолда оlмош таркибидаги **و** тушиб қoлмайди:

تورا **тў ро** = **ترا** **тўро** — сени.

Кишилик оlмошларининг **را** кўмакчисини олиб турланишини қуйидаги жадвалда равшан кўриш мумкин:

Шахслар	Бирлик	Кўплик
I	مرا маро — мени	مارا моро — бизни
II	ترا тўро — сени	شمارا шўморо — сизни
III	اورا уро } уни ويرا вейро }	ايشانرا ишонро } уларни آنهارا онҳоро }

Фoрс тилида бирликдаги I ва II шахс кишилик оlмошининг **را** **ро** кўмакчисини олганда, оlмош таркибидаги **ن** **н** ва **و** **ў** товушларининг тушиб қoлиш ҳодисаси ўзбек тилидаги шу оlмошларнинг тушум келишиги шаклини олгандаги ўзгариши ҳодисасига ўхшайди:

мен + *ни* = *мени*

сен + *ни* = *сени*.

1- в а з и ф а. Матни ўзбек тилига таржима қилинг.

حكايت

پادشاهی با وزیر خرما میخورد و تخم خرما را پیش وزیر میانداخت. چون تمام خوردند پادشاه به وزیر گفت: خیلی پر

خورهستی که تخم خرماى بسیار پیش تواست. وزیر گفت: ای پادشاه
پرخور آنها هستند که نه خرما باقى گذشتند نه تخم.

Luғat

انداختن андохтан — ташламоқ
چون чўн. . . — . . . гач (пайт эргаш гап боғловчиси)
خیلی хэйли — жуда
پرخور пўрхўр — серовқат
باقى گذاشتن боқи гўзоштан — қолдирмоқ

2-в а з и ф а.   به ، از ، در ،   تا ،   برای ،   ва   را   кўмакчилари иш-
тирокида форсча гаплар тузинг.

Форс тилида отларнинг охирига қўшилган урғусиз **ى** то- вуши бир қанча маъноларни билдиради. Шулардан бири но- аниқликни билдиришидир. Масалан:

كسى каси — бир киши
اسبى асби — бир от
روزى рузи — бир кун (кунлардан бир куни)

پادشاهی را شنیدم که بسیار ظالم بود.

Подшоҳиро шэнидам кэ бэсйор золэм буд — Эшитишимча,
бир золим подшоҳ бўлган экан.

کسی پیش کاتبی رفت.

Каси пишэ котэби рафт — Бир киши бир котибнинг ҳузурига
борди.

Бирлик ва ноаниқлик кўрсаткичи **ى** **и** изофали бирикма-
ларда бирикманинг сўнгги сўзига қўшилади:

کتاب خوبی خریدم.

Кэтобэ хуби харидам — Бир яхши китоб сотиб олдим.

دیروز شاعر بزرگیرا دیدم.

Дируз шоэрэ бўзўргиро дидам — Кеча бир катта шоирни
кўрдим.

Йойэ ваҳдатнинг ёзилиши

а) йойэ ваҳдат ундош билан тугаган сўзларга қўшилганда
ى **ёй** билан ифодаланади:

صيادی саййоди — бир овчи
شخصی шахси — бир киши.

б) э товуши билан тугаган сўзлардан сўнг ай ёки — (ҳам-за) орқали ёзилади. Масалан:

نامه‌ای — نامه
روزنامه‌ای — روزنامه
номэйи — бир хат
рузномэйи — бир рўзнома

в) о ва у унлилари билан тугаган сўзлардан сўнг ҳам ай бирикмаси ёки ئى тариқасида ёзилади. Масалан:

داناى — دانائى
دانشجوئى — دانشجوئى
донойи — бир доно
донэшжуйи — бир талаба.

г) и товуши билан тугаган сўзлар охирига қўшилганда, ҳам-за билан ифодаланади:

کشتىء کэштиий — бир кема.

حکایت

شخصی طوطی را تربیت کرد و زبان فارسی را به او یاد داد. طوطی در جواب هر سخن میگفت در این چه شك است؟ روزی آن مرد طوطی را برای فروش ببازار برد و صد تومان قیمت او گذاشت. مغلی از طوطی پرسید مگر صد تومان میارزی؟ گفت در این چه شك است؟! مغل خوشحال شد و طوطی را خرید و بخانه خود برد. هر چه به طوطی گفت جواب دیگری نداد جز همین در این چه شك است؟ آخر مغل خشمگین شد و گفت احمق بودم که تورا خریدم. طوطی گفت در این چه شك است؟ مغل خندید و طوطی را آزاد کرد.

Луғат

ياد دادن йод додан — ўргатмоқ
سخن сўхан — сўз, гап
شك шак — шубҳа, шак

برای فروش	баройэ фўруш — сотиш учун
بردن	бўрдан — олиб бормоқ
گذاشتن	гўзоштан — қўймоқ
ارزیدن	арзидан — арзимоқ
خوشحال شدن	хушҳол шўдан — хурсанд бўлмоқ
خشمگين شدن	хашмгин шўдан — хафа бўлмоқ, жаҳли чиқмоқ
خریدن	харидан — сотиб олмоқ

1-в а з и ф а. Қуйидаги саволларга форс тилида жавоб қайтаринг.

- ۱ - شخصی طوطی را چه کرد؟
- ۲ - آن شخص زبان فارسی را به کی یاد داد؟
- ۳ - طوطی در جواب هر سخن چه میگفت؟
- ۴ - آن مرد طوطی را به کجا و بر ای چه برد؟
- ۵ - آن مرد قیمت طوطی را چند تومان گذاشت؟
- ۶ - مغلی به طوطی چه گفت؟
- ۷ - طوطی به مغل چه جواب داد؟
- ۸ - مغل طوطی را چه کرد؟
- ۹ - مغل چرا خشمگین شد؟
- ۱۰ - آخر مغل به طوطی چه گفت؟
- ۱۱ - مغل طوطی را چرا آزاد کرد؟

2-в а з и ф а. Қуйидаги гапларни форс тилига таржима қилинг:

1. Сиз бу дафтарни қаердан олдингиз?
2. Бу дафтар ва китобни магазиндан сотиб олдим.
3. Бир киши бир хат ёзиб ўтирарди.
4. Дам олиш куни бир дўстимнинг уйига бордим.
5. У уйда қандайдир китоб ўқиб ўтирар эди.
6. Бир куни бир дўстимнинг уйига меҳмонга бордик.
7. Мен унга бирор нарса демадим.
8. Уқитувчимиз бир ҳикоя айтиб бердилар.

درس پانزدہم

سەفاتە ماڧبۇلى — ۇتغان замон сифатдоши

Сифатдош феълнинг ҳам сифатлик, ҳам феъллик белгиларига эга бўлган шаклидир. Сифатдошнинг феъллик хусусиятлари унинг замон тушунчасини ифодалаш, феъл каби нисбатга эга бўлиши, бўлишли ва бўлишсиз шаклларга, ниҳоят, феъллар каби бошқариш хусусиятига эга бўлишидадир.

Сифатдошнинг сифатлик белгиси эса сифат каби нарсанинг белгисини билдириб, гапда аниқловчи вазифасини бажаришидир.

Форс тилида ўтган замон сифатдоши феълнинг ўтган замон ўзагига о э қўшимчасини қўшиш билан ясалади. Сифатдошнинг бу шакли ўзбек тилидаги сифатдошнинг ган шаклига мос келади. Масалан:

Феълнинг ноаниқ шакли	Мазмуни	Феълнинг ўтган замон ўзаги	Ўтган замон сифатдоши
ديدن дидан	кўрмоқ	ديد дид	ديده дидэ
گفتن гўфтан	гапирмоқ	گفت гўфт	گفته гўфтэ
خواندن хондан	ўқимоқ	خواند хонд	خوانده хондэ
نوشتن навэштан	ёзмоқ	نوشت навэшт	نوشته навэштэ

Форс тилида ўтаги замон сифатдоши мустақил ҳолда ва қўшма феълларнинг таркибий қисми сифатида қўлланади.

Ўтган замон сифатдоши гапда:

а) юқорида айтганимиздек, сифат сингари аниқловчи вазифасини бажаради. Масалан:

سال گذشته من به مسکو رفتم.

Соля гүзаштэ ман бэ Мўскўв рафтам — Ўтган йили мен Москвага бордим.

б) Отлашган вақтда, отлар бажарган вазифани бажаради. Масалан:

در گذشته کارگران خیلی بد زندگانی میکردند.

Дар гүзаштэ коргарон хэйли бад эндагони микарданд —
Ўтмишда ишчилар жуда ёмон яшар эдилар.

گفته شما راست است.

Гўфтэйэ шўмо рост аст — Сизнинг айтганингиз (айтган гапингиз) рост.

Форе тилида ўтган замон сифатдоши изофали бирикмада аниқловчи бўлиб келишидан ташқари, аниқланмиш вазифасида ҳам келади. Бу ҳолда сифатдош кўмакчилар билан бирга келиши, эгаллик қўшимчаларини қабул қилиши мумкин. Масалан:

از گفته اش خوشش میاید.

Аз гўфтэаш хушаш миойад — Унинг айтган гапидан киши хурсанд бўлади.

نوشته شمارا دیروز گرفتم.

Навэштэйэ шўморо дируз гэрэфтам — Сизнинг ёзган хатингизни кеча олдим.

Ҳозирги замон сифатдоши

Ҳозирги замон сифатдоши қуйидаги йўллар билан ясалади:

а) феълнинг ҳозирги замон ўзагига **нде** **-андэ** қўшимчасини қўшиш билан:

Феълнинг ноаниқ шакли	Мазмуни	Феълнинг ҳозирги замон ўзаги	Ҳозирги замон сифатдоши
نوشتن навэштан خواندن хондан گفتن гўфтан آمدن омадан	ёзмоқ ўқимоқ гапирмоқ келмоқ	نویس навис خوان хон گو гу آی ой	نویسنده нависандэ خواننده хонандэ گوینده гуйандэ آینده ойандэ

Сифатдошнинг бу шакли ўзининг грамматик хусусиятлари билан отларга ўхшаш бўлиб, ўзбек тилига сифатдошнинг **-вчи** (**-увчи**) шакли орқали таржима қилинади. Масалан:

دوزنده дўзандэ — тикувчи
 نويسنده нависандэ — ёзувчи
 خورنده хўрандэ — еювчи, хўранда.

Сифатдошнинг **-ачдэ** қўшимчаси билан ясалган шакли кўп-лик қўшимчасини олиб келганда, уларнинг отлар бажарган грамматик вазифаларни бажариши яна равшан кўринади. Бу сифатдош гапда эга, тўлдирувчи, ҳол бўлиб келади. Мисоллар:

آيبيك يكي از نويسندگان بزرگ از بکستان است.

Ойбек йэки аз нависандэгонэ бўзўргэ Ўзбакэстонаст—Ойбек Ўзбекистоннинг йирик ёзувчиларидан биридир.

اين سازنده مشهوررا من خيلي خوب ميشناسم.

Ин созандэйэ машхурро ман хэйли хуб мишеносам — Мен бу машхур созандани жуда яхши танийман.

امروز به شب نشيني ادبي نويسندگان آمدند.

Эмруз бэ шабнэшинийэ адаби нависандэгон омаданд — Бугун адабий кечага ёзувчилар келишди.

б) феълнинг ҳозирги замон ўзагига **он** қўшимчасини қўшиш билан ясалади. Сифатдош ясовчи бу қўшимча каммаҳсул қўшимчалардан бўлиб, санокли феъллардангина сифатдош ясайди:

Феълнинг ноаниқ шакли	Мазмуни	Феълнинг ҳозирги замон ўзаги	Ҳозирги замон сифатдоши
رفتن рафтан پرسیدن пўрсидан کردن қардан گفتن гўфтан	бормоқ, кетмоқ сўрамоқ қилмоқ гапирмоқ	رو рав پرس пўрс کن кўн گو гу	روان равон پرسان пўрсон کنان кўнон گویان гуйон

Сифатдошнинг бу шакли гапда равиш ҳоли вазифасини бажаради. Мисоллар:

شاعر هر وقت شعر گويان ميرفت.

Шоэр ҳарвағт шэър гуйон мирафт — Шоир ҳам доим шеър айтиб юарди.

پرساں پرساں ميشود رفت تا چين.

Пўрсон-пўрсон мишавад рафт то чин — Сўраб-сўраб Хитой-гача етиб бориш мумкин.

в) феълнинг ҳозирги замон ўзагига ¹-о қўшимчасини қўшиш билан ясалади. Бу қўшимча ҳам кам маҳсул қўшимчалардан бўлиб, саноқли феъллардангина сифатдош ясайди:

Феълнинг ноаниқ шакли	Мазмуни	Феълнинг ҳозирги замон ўзаги	Ҳозирги замон сифатдоши
ديدن	дидан	بين	бино
دانستن	донэстан	دان	доно
گفتن	гўфтан	گو	гуйо

Сифатдошнинг бу шакли кўплик қўшимчасини қабул қилади ва гапта отлар бажарган грамматик вазибаларни бажаради. Масалан:

توانا بود هر که دانا بود

Тавоно бўвад ҳарке доно бўвад — Кимки доно бўлса, қудратли бўлади.

تابينائي در شب تاريخ سبو بردوش و چراغ در دست راه ميرفت.

Нобинойи дар шабэ торик сабу бардуш ва чароғ дар даст роҳ мирафт — Бир кўр қоронғи кечада елкасида кўза, қўлида чироғ кўтарган ҳолда борарди.

Келаси замон сифатдоши

Келаси замон сифатдоши феълнинг ноаниқ шаклига ²-и қўшимчасини қўшиш билан ясалади. Масалан:

ديدن	дидан — кўрмоқ	ديده ني	дидани — кўрадиган, кўришлик
خوردن	хўрдан — емоқ	خوردني	хўрдани — ейдиган, ейишлик

فیلمی که ما امروز دیدیم خیلی دیدنی است.

Фэлмикэ мо эмуруз дидим хэйли дидани аст — Бугун биз кўрган фильм жуда кўрадиган фильм экан.

این سیب خوردنی است.

Ин сиб хўрдани аст — Бу олма ейишликдир.

فوصی ووجه واصلحہ واسفی — Ўтган замон равишдоши

Форс тилида ўтган замон равишдоши ўтган замон сифатдоши билан шаклан ўхшашдир. Ўтган замон сифатдоши, юқорида қайд этиб ўтганимиздек, отлашади ва гапда отлар бажарган барча грамматик вазифаларни бажаради. Гапда тўлдирувчи бўлиб келиб, ўзидан сўнг **ра**-ро кўмакчисини қабул қилади. Бунда ўтимли феъл томонидан бошқарилган бўлади.

Равишдош эса отлашмайди, бошқарилмайди, балки бошқа сўзнинг бирор келишида келишини талаб қилади, уни бошқаради, ўзидан сўнг **ра** кўмакчисини қабул қилмайди.

Сифатдош билан равишдош бир хил шаклда бўлгани учун биз уларни гаптаги вазифасига кўра ажратамиз. Мисоллар:

کسی که حاضر آمده دانشیار ما است.

Касикэ ҳозэр омадэ донэшйорэ мо аст — Ҳозир келган киши бизнинг ўқитувчимиздир.

پدرم هر روز از کار آمده استراحت میکند.

Пэдарам ҳар руз аз кор омадэ эстэроҳат микўнад — Отам ҳар куни ишдан келиб, дам олади.

کتابی که از مغازه خریده خوب بود.

Кэтоби кэ аз мағозэ харидэ хуб буд — Магазиндан сотиб олинган китоб яхши эди.

من از مغازه کتابی خریدم به برادرم فرستادم.

Ман аз мағозэ кэтоби харидэ бэ бэродарам фэристодам — Мен магазиндан китоб сотиб олиб акамга юбордим.

1-вазифа. Матнини ўзбек тилига таржима қилинг.

لباس كهنه و نو

ملا نصر الدين روزی به ضیافتی رفت و لباسهای كهنه خود را دربر داشت. کسی باو اعتنائی نکرد و جای خوبی نشان نداد. ملا آهسته از آنجا بیرون آمده بخانه خود رفت و لباس نو خود را

پوشیده باز آمد. در این وقت صاحب منزل با احترام تمام از او پزیرائی نمود. چون سفرهٔ نهار را گسترده ملا آستین لباس را بغذا نزدیک کرده فرمود که بخورد. حاضرین تعجب کرده سبب را پرسیدند. ملا گفت چون شما از اشخاصی که دارای لباس نو باشند با احترام پذیرائی میکنید پس غذا خوردن هم بعهدهٔ لباس است.

Лугат

اعتنا	эътане — эътибор, диққат, ғамхўрлик	
نشان دادن	нэшон додан — кўрсатмоқ	
بيرون آمدن	بيرون омадан	} — ташқарига чиқмоқ
بيرون رفتن	بيرون рафтан	
پوشیدن	пўшидан — киймоқ, ёпинмоқ	
باز آمدن	بوز омадан — қайтиб келмоқ	
صاحب منزل	соҳэбэ манзэл — уй эгаси	
پزیرائی نمودن	пазиройи намудан	} — меҳмон қилмоқ
پزیرائی کردن	пазиройи кардан	
سفره	сўфрэ — дастурхон	
گسترده	гўстардан — ёймоқ	
آستین	остин — енг	
غذا	ғэзо — овқат	
عده	ўхдэ — мажбурият, вазифа	

2-вазифа. Қуйидаги гапларни форс тилига таржима қилинг:

1. Мен кеча сизга кўрсатган киши менинг акам бўлади.
2. Адабий кечага шоирлар, ёзувчилар келишди.
3. Сен бу китобни қаердан олдинг?
4. У Навоий девонини сотиб олдимми?
5. Алишер Навоий ўзбек халқининг улуг шоиридир.
6. Горький улуг рус ёзувчисидир.
7. Алишер Навоий ва Горький асарларини институт кутубхонасидан олиб ўқидим.
8. Горькийнинг «Она» асари жуда ўқийдиган китоб.
9. «Абу Али ибн Сино» фильмини кўриш керак.
10. «Опа-сингиллар» романини ўқиш керак.

3-вазифа. Утган замон, ҳозирги замон, келаси замон сифатдошларига 4 тадан мисол топиб ёзинг.

ماضى نقلی мозийэ нағли—ўтган замон ҳикоя феъли

ماضى نقلی мозийэ нағли — Ҳтган замон ҳикоя феъли иш-ҳаракатнинг бўлиб ўтганлигини аниқ билдириш билан ўтган замон аниқ феълига ўхшайди, лекин баъзи хусусиятлари билан ундан фарқ қилади.

Ҳтган замон аниқ феълида иш-ҳаракатнинг бўлиб ўтганлиги қайд қилинади, холос. Ҳтган замон ҳикоя феълининг маъноси иш-ҳаракатни ўтган замонда бўлиб ўтганлигидагина эмас, балки унинг натижасидадир. Яъни, ўтган замон ҳикоя феъли иш-ҳаракатнинг бўлиб ўтганлигини, иш бажарилганлик фактининг ҳозирда мавжудлигини билдиради.

نوشتم	нэвэштам — ёздим
نوشتهام	нэвэштэам — ёзганман, ёзиб эдим
نشستم	нэшастам — ўтирдим
نشستهام	нэшастэам — ўтирибман, ўтириб эдим.

Мисоллар:

این بنای بزرگ محتشم دانشگاه ما قبل از انقلاب اکتبر ساخته شده است.

Ин банойэ бӯзургэ мӯхташамэ донэшгоҳэ мо ғабл аз энғэ-лобэ ўктубр сохтэ шӯдааст—Институтимизнинг бу катта ва мухташам биноси Октябр инқилобидан илгари қурилгандир.

حاتم طائیرا گفتند :

— هیچ از خود بلند همت تر در جهان دیده و یا شنیده؟

Ҳотамэ Тоирэ гуфтанд: ҳич аз хӯд бўланд ҳэмматтар дар жаҳон дидэи ва ёи шэнидэи? — Ҳотам Тойга айтдиларки, жаҳонда ўзингдан ҳимматлироқ бирор кишини кӯрганмисан ёки эшитганмисан?

Ўтган замон ҳикоя феълининг ясалиши

Ўтган замон ҳикоя феъли ўтган замон сифатдоши охирига аст ва унинг тусланган шаклларини қўшиш билан ясалади. Бунда урғу сифатдош охирига тушади. Масалан:

گفتن گўфтан — гапирмоқ, айтмоқ феълидан.

Б и р л и к

I.	گفته ام	гўфтэам — айтганман
II.	گفته ای	гўфтэи — айтгансан
III.	گفته است	гўфтэаст — айтгандир

Қ ў п л и к

I.	گفته ایم	гўфтэим — айтганмиз
II.	گفته اید	гўфтэид — айтгансиз
III.	گفته اند	гўфтэанд — айтгандирлар
	رفتن	рафтан — бормоқ феълидан.
	رفتن	рафтан — бормоқ, кетмоқ феълидан.

Б и р л и к

I.	رفته ام	рафтэам — борганман
II.	رفته ای	рафтэи — боргансан
III.	رفته است	рафтэаст — боргандир

Қ ў п л и к

I.	رفته ایم	рафтэим — борганмиз
II.	رفته اید	рафтэид — боргансиз
III.	رفته اند	рафтэанд — боргандирлар.

Ўтган замон ҳикоя феълининг бўлишсизи

Ўтган замон ҳикоя феълининг бўлишсизи одатдагидек, бўлишли шаклининг олдига **نه** *на*-инкор юкламасини қўшиш билан ҳосил қилинади. Бунда сифатдош кўшимчаси устидаги урғу инкор юкламасига кўчади. Масалан:

Бирлик

I. نرفته ام	нарафтэам — бормаганман
II. نرفته ای	нарафтэи — бормагансан
III. نرفته است	нарафтэаст — бормагандир

Кўплик

I. نرفته ایم	нарафтэим — бормаганмиз
II. نرفته اید	нарафтэид — бормагансиз
III. نرفته اند	нарафтэанд — бормагандирлар.

1- в а з и ф а. Матнни ўзбек тилига таржима қилинг.

حاتم طائي و خارکن

حاتم طائير ا گفتند :

— هيچ از خود بلند همت تر در جهان دیده و یا شنیده؟ گفت:
— بلی روزی لچهل شتر قربان کرده بودم و امیران عرب را از
هرجا بمهمانی خود دعوت کرده بگوشه صحرائی بیرون رفتم. خارکنی
را دیدم که پشته خار فراهم آورده گفتم:
— ای پیر! چرا به مهمانی حاتم نروی که مردم بسماط او گرد
آمده اند. خار کن گفت:
هر که نان از عمل خویش خورد
منت از حاتم طائي نبرد
انصافاً من اورا از خود بلند همت تر دیدم.

Луғат

خارکن	хоркан — тикан терувчи, ўтинчи
شتر	шўтўр — туя
دعوت کردن	даъват кардан — чақирмоқ, таклиф қилмоқ
گوشه	гўшэ — бурчак
فراهم آوردن	фароҳам овардан — тўпламоқ, йиғмоқ
پشته	пўштэ — тўда, тўплам
سماط	сэмот — дастурхон

شامل амал — иш, меҳнат
خویش хиш — ўз, яқин кишилар

2-в а з и ф а. Қуйидаги гапларниң форс тилига таржима қилинг:

1. Мен бу романи ўқиганман.
2. Сиз «Навой» романини ўқиганмисиз?
3. Ҳа, мен «Навой» романини ўқиганман, аммо «Опа-сингиллар» романини ўқимаганман.
4. Бу ҳар иккала романи ўқиш керак.
5. У талаба ёшлар уюшмасининг аъзосидир.
6. Улар бир минг тўққиз юз тўқсон биринчи йилда ёшлар уюшмасига аъзо бўлиб кирганлар.
7. Сиз Москва шаҳрига борганмисиз?
8. Ҳа, мен Москва шаҳрига борганман.
9. Дўстим Аҳмад ўрта мактабни битирган.
10. Отам жамоа хўжалигида ишлаганлар.

Луғат

роман — **رومان** роман

«Опа-сингиллар» — **خوهران** хоҳарон

ҳар иккала — **هردو** ҳардў

ёшлар уюшмаси — **اتحاديه جوانان** эттэход ийэйэ жавонон

кирмоқ — **داخل شدن** дохэл шўдан

жамоа хўжалиги — **كلخوز** кўлхўз

фабрика — **کارخانه** корхонэ

ماضی بعید мозийэ байд—Узоқ ўтган замон феъли

Узоқ ўтган замон феъли иш-ҳаракатнинг бирор бошқа ҳаракатдан олдин бўлиб ўтганини ёки ҳозир натижаси номаълум бўлган иш-ҳаракатни билдиради:

دانشیار ما سال گذشته به مسکو رفته بود.

Донэшйорэ мо солэ гўзаштэ бэ Мўскўв рафтэ буд — Бизнинг ўқитувчимиз ўтган йили Москвага борган эди.

من پیش از داخل شدن به دانشگاه در کارخانه ماشین سازی کار کرده بودم .

Ман пиш аз дохэл шўданэ бэ донэшгоҳ дар корхонэйэ мошинсози кор кардэ будам — Мен институтга киришимдан илгари машинасозлик заводида ишлаган эдим.

Узоқ ўтган замон феълининг ясалиши

Узоқ ўтган замон феъли ўтган замон сифатдошига **بودن** будан (эмоқ, бўлмоқ) кўмакчи феълининг аниқ ўтган замонда тусланган шаклини қўшиш орқали ҳосил қилинади. Узоқ ўтган замон феълининг етакчи қисми (ўтган замон сифатдоши) ўзгармайди, шаклий ўзгаришлар—тусланиш кўмакчи феълда бўлади. Ургу сифатдош қўшимчасига тушади. Масалан:

رفتن рафтан — бормоқ феълидан.

Б и р л и к

I.	رفته بودم	рафтэ будам — борган эдим
II.	رفته بودی	рафтэ буди — борган эдинг
III.	رفته بود	рафтэ буд — борган эди

Кўплик

- I. **رفته بوديم** рафтэ будим — борган эдик
II. **رفته بوديد** рафтэ будид — борган эдингиз
III. **رفته بودند** рафтэ буданд — борган эдилар.

Узоқ ўтган замон феълининг бўлишсиз шакли

Узоқ ўтган замон феълининг бўлишсиз шакли феълнинг етакчи қисми олдига **هـ** — **на-** инкор юкламасини қўшиш билан ҳосил қилинади. Бунда урғу инкор юкламасига кўчади. Масалан:

Бирлик

- I. **رفته بودم** нарафтэ будам — бормаган эдим
II. **رفته بودي** нарафтэ буди — бормаган эдинг.
III. **رفته بود** нарафтэ буд — бормаган эди

Кўплик

- I. **رفته بوديم** нарафтэ будим — бормаган эдик
II. **رفته بوديد** нарафтэ будид — бормаган эдингиз
III. **رفته بودند** нарафтэ буданд — бормаган эдилар.

1-вазифа. Қуйидаги матрни ўзбек тилига таржима қилинг:

حكايت

شخصی بمرتبۀ بزرگی رسیدہ بود. دوستش برای تبریک پیش او رفت. آن شخص پرسید: کیستی و برای چه آمدہ؟ دوست او شرمندہ شد و گفت: مرا نمیشناسی؟ من دوست قدیم تو هستم و برای تسلیت آمدہام زیرا کہ شنیدہام کہ کور شدہ ای.

Луғат

رسیدن расидан — етмоқ, эришмоқ
شرمندہ شدن шармандэ шўдан — уялмоқ, хижолатда қолмоқ
شناختن шэнохтан — танимоқ

تسليت   таслийэт — ачиниш, таъзия
شنيدن   шәнидан — эшитмоқ

2-в а з и ф а. Қуйидаги узоқ ўтган замон феълларидан фойдаланиб гап-пар тузинг.

رفتە بودم   рафтэ будам — борган эдим
خواندە بوديم   хондэ будим — ўқиган эдик
ديده بودى   дидэ буди — кўрган эдинг
آمدە بودند   омадэ буданд — келган эдилар
نوشته بود   навэштэ буд — ёзган эди.

3-в а з и ф а. Матнини форс тилига таржима қилинг.

Қарим менинг энг яқин дўстларимдан. Мен у билан ёшликдан бирга ўсганман. Ўрта мактабда ҳам у билан бирга ўқиганмиз. У ўрта мактабни битиргач, Тошкент тиббиёт олий билимгоҳига кириб ўқиди. Ҳозир шаҳардаги шифохоналардан бирида врач бўлиб ишлайди. Мен муаллимлар олий билимгоҳининг ўзбек тили ва адабиёти факультетида таҳсил олдим. Ҳозир ўрта мактабда ўзбек тили ва адабиёти ўқитувчиси бўлиб ишлайман.

حال ҳол — Ҳозирги-келаси замон феъли

Форс тилида ҳозирги-келаси замон феълининг қўлланиш доираси ўзбек тилидаги сингари анча кенгдир. У ҳозирги бўлиб турган иш-ҳаракатни, ҳозирда тугалланмаган, келажакда давом этиши мумкин бўлган ҳаракатни ҳамда умумзамон маъноларини билдиради. Масалан:

ما در دانشگاه زبان فارسی را میاموزیم.

Мо дар донэшгоҳ забонэ форсиро миомузим — Биз институтда форс тилини ўрганамиз.

دانشیار اول برای ما قاعده های زبان را تعبیر میکند پس ما کتاب درسی را میخوانیم و از زبان فارسی بزبان ازبکی ترجمه میکنیم .

Донэшйор аввал баройэ мо гоэдаҳойэ забонро таъбир микўнад, пас мо кэтобэ дарсиро михоним ва аз забонэ форси бэ забонэ ўзбаки таржўма микўним—Ўқитувчи бизга аввал тил қондаларини тушунтиради, сўнгра биз дарсликни ўқиймиз ва форс тилидан ўзбек тилига таржима қиламиз.

فرخ هر روز ساعت هشت صبح به دبیرستان میرود.

Фаррўх ҳар руз соатэ ҳаштэ сўбҳ бэ дабиристон миравад — Фаррух ҳар куни эрталаб соат саккизда мактабга кетади.

من فردا به سینما میروم .

Ман фардо бэ синэма миравам—Мен эртага кинога бораман.

Ҳозирги-келаси замон феълининг ясалиши

Ҳозирги-келаси замон феъли феълнинг ҳозирги замон ўзаги олдига *می* қўшимчасини ва охирига эса шахс-сон қўшим-

чаларини қўшиш билан ҳосил қилинади. Ҳозирги-келаси замон феълида бош урғу ми- га тушади.

Шахс-сон қўшимчалари

Шахслар	Бирлик	Кўплик
I.	م -ам	يم -им
II.	ی -и	يد -ид
III.	د -ад	ند -анд

Шундай қилиб, ҳозирги-келаси замон феъли қуйидагича бўлади:

رفتن рафтан — бормоқ феълидан.

Бирлик

- I. ميروم миравам — бораман
 II. ميروي мирави — борасан
 III. ميروود миравад — боради

Кўплик

- I. ميرويم миравим — борамиз
 II. ميرويد миравид — борасиз
 III. ميروند мираванд — борадилар.

خواندن хондан — ўқимоқ феълидан.

Бирлик

- I. ميخوانم миҳонам — ўқийман
 II. ميخواني миҳони — ўқийсан
 III. ميخواند миҳонад — ўқийди

Кўплик

- I. ميخوانيم миҳоним — ўқиймиз
 II. ميخوانيد миҳонид — ўқийсиз
 III. ميخوانند миҳонанд — ўқийдилар.

Ҳозирги-келаси замон феълининг бўлишсиз шакли феъл ол-
дига **на**-инкор юклагасини қўшиш билан ҳосил қилинади.
Бунда асосий урғу инкор юклагасига тушади, иккинчи даража-
ли кучсиз урғу эса шахс-сон қўшимчасига тушади. Масалан:

Б и р л и к

I.	نمیروم	намиравам — бормайман
II.	نمیروی	намирави — бормайсан
III.	نمیرود	намиравад — бормайди

К ў п л и к

I.	نمیرویم	намиравим — бормаймиз
II.	نمیروید	намиравид — бормайсиз
III.	نمیروند	намираванд — бормайдилар.

Б и р л и к

I.	نمیخوانم	намихонам — ўқимайман
II.	نمیخوانی	намихони — ўқимайсан
III.	نمیخواند	намихонад — ўқимайди

К ў п л и к

I.	نمیخوانیم	намихоним — ўқимаймиз
II.	نمیخوانید	намихонид — ўқимайсиз
III.	نمیخوانند	намихонанд — ўқимайдилар.

Эслатма. **دانشن** доштан (ҳозирги замон ўзаги **دار** дор) —эга бўл-

моқ, молик бўлмоқ феълидан ҳозирги замон феъли ясалганда **ми**-
қўшимчаси қўшилмайди, ўзакка шахс-сон қўшимчаси қўшиш билангина ҳозир-
ги-келаси замон феъли ясалади:

I.	دارم	дорам	I.	داريم	дорим
II.	داري	дори	II.	داريد	дорид
III.	دارد	дорад	III.	دارند	доранд

1- в а з и ф а. Қўйидаги матнни ўқинг ва ўзбек тилига таржима қилинг:

کار روزانه من

من هر روز ساعت هفت صبح از خواب بیدار شده دست و روی خود را با صابون میشویم. برای غذا خوری سر میز مینشینم. درس ما ساعت هشت شروع میشود. از خانه من تا دانشگاه بیست دقیقه راه است. روزهایی که هوا خوب است بدانشگاه پیاده میروم. روزهایی که باران میبارد یا هوا خیلی سرد است سوار اتوبوس شده بدانشگاه میروم. ما هر روز شش ساعت درس داریم. در وقت تنفس استراحت میکنیم. بعد از تمام شدن درس دانشجویان به خانه میروند. بعد از استراحت کردن کتاب میخوانم و درسهای خود را حاضر میکنم. پس از ساعت یازده و نیم بخواب میروم.

Лугат

روزانه	рузонэ — кундалик
بیدار شدن	бидор шўдан — уйғонмоқ
شستن	шўстан (ҳозирги замон ўзаги шу, شوی, شوی)
غذا	шуй) — ювмоқ
غذا خوری	ғазо — овқат
شروع	ғазохўри — овқатланмоқ
شروع شدن	шўруъ — бошланиш
باران	шўруъ шўдан — бошланмоқ
باريدن	борон — ёмғир
سرد	боридан — ёғмоқ
خواب	сард — совуқ
بخواب رفتن	хоб — уйқу
	бэхоб рафтан — уйқуга кетмоқ, ухламоқ

2- в а з и ф а. Қўйидаги феъллардан ҳозирги-келаси замон феъли ясанг:

نوشتن	навэштан — ёзмоқ
فرمودن	фармудан — буюрмоқ
گرفتن	гэрэфтан — олмоқ, ушламоқ
خواستن	хобидан — ухламоқ
آمدن	омадан — келмоқ
دیدن	дидан — кўрмоқ
پرسیدن	пўрсидан — сўрамоқ
انداختن	андохтан — отмоқ, ташламоқ
نشستن	нэшастан — ўтирмоқ.

درس نوزدهم

مضارع التزامی مۆزورээ элтэзومی — Фьелнинг орзу-истак майли

Фьелнинг орзу-истак майли гумон, мумкинлик, зарурият, мақсад, орзу-истак, бажарилиши лозим бўлган ҳаракат маъноларини билдиради.

Фьелнинг орзу-истак майли ҳозирги замон ўзаги олдига **به**-**бэ**, охирига шахс қўшимчасини қўшиш билан ҳосил қилинади. Ургу **бэ**-га ва шахс-сон қўшимчасига тушади:

رفتن **рафтан** — бормоқ фьелидан:

Б и р л и к

I.	بروم	бэравам — борсам
II.	بروی	бэрави — борсанг
III.	برود	бэравад — борса

К ў п л и к

I.	برويم	бэравим — борсак
II.	برويد	бэравид — борсангиз
III.	بروند	бэраванд — борсалар

От ва фьелдан иборат бўлган қўшма фьелларда фьелнинг орзу-истак майли **به** **бэ**- қўшимчасисиз ифодаланиши мумкин:

حرف زدن **ҳарф задан** — сўзлашмоқ, гаплашмоқ фьелидан

Б и р л и к

I.	حرف بزيم	ҳарф бэзанам	حرف زيم	ҳарф занам
II.	حرف بزني	ҳарф бэзани	حرف زني	ҳарф зани
III.	حرف بزند	ҳарф бэзанад	حرف زند	ҳарф занад

Кўплик

I.	حرف بز نیم	ҳарф бэзаним	حرف ز نیم	ҳарф заним
II.	حرف بز نید	ҳарф бэзанид	حرف ز نید	ҳарф занид
III.	حرف بز نند	ҳарф бэзананд	حرف ز نند	ҳарф зананд

Ҳозирги-келаси замон феъли орзу-истак майлининг бўлиш-сизи феъл олдига **نه** **на-** инкор юклагасини қўшиш орқали ҳосил қилинади. Бунда **به** **бэ-**приставкаси тушиб қолади ва ургу инкор юклагаси ва шахс-сон қўшимчасига тушади:

Бирлик

I.	نروم	наравам — бормасам
II.	نروی	нарави — бормасанг
III.	نرود	наравад — бормаса

Кўплик

I.	نرویم	наравим — бормасак
II.	نروید	наравид — бормасангиз
III.	نروند	нараванд — бормасалар

Унли товуш билан бошланган ҳозирги замон феъл ўзагидаги феълнинг орзу-истак шакли ясалганда, **نه** **на-** кўмакчиси ёки **به** **бэ-** инкор юклагаси билан феъл ўзаги орасига **й** ундоши орттирилади. Масалан:

بیایم	бэйойам — келсам
بیائی	бэйойи — келсанг
بیایم	найойам — келмасам
بیائی	найойи — келмасанг.

Ҳозирги-келаси замон феълининг орзу-истак майли (аорист) қуйидаги ўринларда қўлланади:

а) Мақсад эргаш гапларда:

پادشاهی دانشمندی را خواست و گفت: میخوام ترا قاضی این شهر بکنم.

Подшоҳи доншмандиро хост ва гўфт: миҳоҳам тўро қозийэ ин шаҳр бэкўнам — Бир подшоҳ бир донишмандни чақирди ва деди: — Мен сени шу шаҳарнинг қозиси қилмоқчиман.

من بعد از درس بخانه شما ميروم که شمارا ببينم.

Ман баъдаз дарс бэхонайэ шўмо миравам кэ шўморо бэбинам — Мен дарсдан сўнг сизни кўриш учун уйингизга бормоқчиман.

б) اگر अगर, تا то ёрдамчи сўзлари билан бошланган шарт эргаш гапларда:

اگر شما بخواهيد از يك طرف خيابان بطرف ديگر عبور كنيد به قواعد عبور رعايت كنيد .

Агар шўмо бэхохид аз йек тарафэ ҳийобон бэтарафэ дигар ўбур кўнид, бэ ғавоидэ ўбур рэойат кўнид—Агар сиз кўчанинг бир тарафидан иккинчи тарафига ўтмоқчи бўлсангиз, ўтиш қоидаларига риоя қилинг.

تا دانه نيفكنى نرويد.

То донэ найафкани наруйад — Дон сепмасанг, кўкармайди.

в) Тўлдирувчи эргаш гапларда خواستن хостан — хоҳламоқ, توانستن тавонистан — қила олмоқ феълларидан сўнг: من نمیتوانم اين كتابرا بشما بدهم.

Ман намитавонам ин кэтобро бэ шўмо бэдэхам — Мен бу китобни сизга беролмайман.

г) بايد бояд — керак, لازم است лозэм аст — лозим каби зарурият билдирган сўзлардан сўнг келиб, келажакда бажарилиши лозим бўлган ҳаракатни билдиради:

... در کشور ما منابع ساختمانی متعلق بتمام جامعه است و دولت بايد برای افراد کشور خانه مسکونی مورد احتیاج را ساخته و در اختیارشان بگذارد.

Дар кэшварэ мо манобэъэ сохтэмони мўтааллэг бэтамомэ жомэа аст ва давлат бойад баройэ эфродэ кэшвар хонайэ маскунни маврэдэ эхтиёж ро сохтэ ва дар эхтиёрэшон бэгўзорад—Бизнинг мамлакатимизда қурилиш манбалари бутун халқникидир ва давлат мамлакат аҳолиси учун эхтиёжига яраша уйжой қуриб, уларнинг ихтиёрига топширади.

لازم است که او بايد به پرسشهای ما پاسخ بدهد.

лозэм аст кэ ў бэ пўрсэшхойэ мо посўх бэдэхад—У бизнинг саволларимизга жавоб бериши лозим.

Бундан ташқари, **قرار** **барин** **шўд**—шун-
га қарор қилинди, **مقرر** **شود** — муқаррар бўлди,
مجبور **کردن** **ماجبور** **кардан** — мажбур қилмоқ, **مجبور** **شدن**
ماجبور **شўдан** — мажбур бўлмоқ каби феъллардан кейин тўл-
дирувчи эргаш гапларнинг кесимларида ҳамда **ممکن** **است**
кэн аст — мумкинди сўзи билан бошланган гапларнинг кеси-
мида, **برای** **اینکه** **баройэ** **инкэ** — шунинг учунки боғловчиси
ишлатилган сабаб эргаш гапларнинг кесимларида, **قبل** **از** **آنکه**
габл **аз** **онкэ**, **پیش** **از** **آنکه** — бундан аввал,
بدون **اینکه** **бэдунэ** **инкэ**—бундан ташқари каби ёрдамчи сўзлар
билан бошланган гапларнинг кесимларида қўлланади.

1- в а з и ф а. Қуйидаги матнни ўзбек тилига таржима қилинг:

دخترك با فراست

يکي از دانشمندان عالی مقدار زمستان در اطاق خود نشست
و منقل پراز آتش ذغال در جلو خود گذارده بود. دخترک همسایه
در زده وارد شد و گفت: یک گل آتش میخوام ببرم تا منقل
خودمانرا آتش بکنیم.

شخص دانشمند گفت: من با کمال میل حاضرم آتش بدهم ولی
چیزی همراه خود نیاورده ای که آتش را در روی آن گذاشته ببری
صبر کن تا من چیزی برایت پیدا کنم.

دخترک گفت: زحمت نکشید من آتش را با دست میبرم
آن شخص پرسید:
چطور با دست؟

دختر جوابی نداده فوراً دست چپ خوردا باز نمود و در گودال
کف دست مقداری خاکستر ریخته آتش را بر روی آن نهاده
اظهار تشکر نمود و روانه شد شخص دانشمند بهوش و فراست
دختر آفرین خواند.

Луғат

عالی مقدار	оли мѣдор — юксак даража- даги	وارد شدن فوراً	ворэд шўдан— қирмоқ фавран — тездан, бирдан
------------	--------------------------------------	-------------------	--

منقل	манғал—манқал	باز نمودن	боз намудан — очмоқ
آتش	оташ — олов	گودال	гудол — чуқур
زغال	зўғол — тошқўмир	ريختن	рихтан—тўкмоқ, қўймоқ
گناردن	гўзордан — қўймоқ	روانه شدن	равонэ шўдан — жўнаб кетмоқ

2- в а з и ф а. Қуйидаги саволларга жавоб беринг:

۱. دانشمند در اطاق خود چطور نشسته بود؟
۲. دختر همسایه به اطاق دانشمند برای چه آمد؟
۳. شخص دانشمند به دختر چه گفت؟
۴. دخترك آتش را به خانه خود چطور برد؟
۵. دخترك چه جوابی داد؟
۶. شخص دانشمند چرا آفرین گفت؟

3- в а з и ф а. Қуйидаги гапларни форс тилига таржима қилинг:

1. Мен бугун кинога бора олмайман.
2. Сен эртага адабий кечага боришинг керак.
3. Сиз форс тилида сўзлашишни биласизми?
4. Биз дам олиш куни шаҳар атрофига бориб, сайр қилиб келмоқчимиз.
5. Улар биз билан бирга бора олмайдилар, чунки уларнинг бошқа ишлари бор.

ماضی التزامی   МОЗИЙЭ ЭЛТЭЗОМИ — ФЕЪЛНИНГ
гумон шакли

Феълнинг гумон шакли бўлиб ўтган иш-ҳаракатнинг натижасига нисбатан гумон, эҳтимоллик, фараз қилиш маъноларини билдиради. Масалан:

ممکن است که این کتاب را خوانده باشد.

Мўмкэн асткэ ин кэтобро хондэ бошад — У бу китобни ўқиган бўлса керак.

شاید من اشتباه کرده باشم.

Шойад ман эштибоҳ кардэ бошам—Эҳтимол, мен янглишган бўлсам керак.

در جهان کسی نیافته میشود که نام ابن سینارا نشنیده باشد.

Дар жаҳон каси найофтэ мишавадкэ номэ Ибн Синоро нашўнидэ бошад — Жаҳонда Ибн Синонинг номини эшитмаган киши топилмаса керак.

Феълнинг гумон шакли таркибли бўлиб, унинг биринчи қисми ўтган замон сифатдошидан, иккинчи қисми بودن будан (бўлмоқ) феълидан ясалган орзу-истак майлидан иборат бўлади.

Лекин будан феълидан ясалган орзу-истак шакли ба-бе — қўшимчасини олмайди.

Урғу ҳар икки қисмнинг сўнгги бўғинига тушади. Масалан:

رفتن рафтан — бормоқ феълидан

Б и р л и к

- I.   رفته باشم   рафтэ бошам — борган бўлсам
- II.   رفته باشی   рафтэ боши — борган бўлсанг
- III. رفته باشد   рафтэ бошад — борган бўлса

Қўп лик

- I. رفته باشيم **рафтэ бошим** — борган **бўлсак**
II. رفته باشيد **рафтэ бошид** — борган **бўлсангиз**
III. رفته باشند **рафтэ бошанд** — борган **бўлсалар**
Феълнинг гумон шаклининг бўлишсизи сифатдош қисми олдига **نه** на- инкор юкласини келтириш билан ҳосил қилинади. Бунда урғу инкор юкласига кўчади. Масалан:

Бир лик

- I. نرفته باشم **нарафтэ бошам** — бормаган **бўлсам**
II. نرفته باشي **нарафтэ боши** — бормаган **бўлсанг**
III. نرفته باشد **нарафтэ бошад** — бормаган **бўлса**

Қўп лик

- I. نرفته باشيم **нарафтэ бошим** — бормаган **бўлсак**
II. نرفته باشيد **нарафтэ бошид** — бормаган **бўлсангиз**
III. نرفته باشند **нарафтэ бошанд** — бормаган **бўлсалар**

В а з и ф а. Қуйидаги гапларни ўзбек тилига таржима қилинг:

۱. ممکن است که آنها این کتاب را خوانده باشند.
۲. باید نویسندگان به شب نشینی ادبی آمده باشند.
۳. احتمال می رود که هنوز دانشیار به دانشگاه نیامده باشد.
۴. ممکن است که برادرم خوب امتحان داده باشد.

درس بیست و یکم

فعل مستقبل — Келаси замон феъли

Келаси замон феъли иш-ҳаракатни келажакда аниқ бўлиш-лигини билдиради:

ما روز تعطیل به ماهی گیری خواهیم رفت.

Мо рузэ таътил бэ моҳигири хоҳим рафт — Биз дам олиш кунни балиқ овига борамиз (боргаймиз).

چند نفر دانشجو نیز باما خواهند رفت.

Чанд нафар донэшжу низ бо мо хоҳанд рафт — Бир неча талабалар ҳам биз билан бирга боришади (боргайлар).

من بعد از تمام کردن دوره دانشگاه به دبیرستان رفته کار خواهم کرد.

Ман баъдаз тамом карданэ давраи донэшгоҳ бэ дабиристон рафтэ кор хоҳам кард — Мен институтни тугатгандан сўнг мактабга бориб ишлайман (ишлагайман).

امروز به خانه شما مهمانان خواهند آمد.

Эмруз бэ хонэйэ шўмо мэхмонон хоҳанд омад — Бугун сизнинг уйингизга мэхмонлар келишади (келгайлар).

در تابستان به مسکو خواهیم رفت.

Дар тобэстон бэ Мўскўв хоҳам рафт — Ёзда Москвага бораман.

Келаси замон феъли таркибли бўлиб, икки қисмдан иборатдир. Унинг биринчи — кўмакчи қисми خواستن хостан — хоҳламоқ феъли ҳозирги-келаси замон шаклининг *می* қўшимчасини олмаган қисмидан, иккинчи қисми етакчи феъл-

нинг ўтган замон ўзагидан иборат бўлади. Урғу ҳар икки қисм-нинг сўнгги бўғинига тушади. Масалан:

رفتن рафтан — бормоқ феълидан

Б и р л и к

I.	خواهم رفت	хоҳам рафт — боргайман
II.	خواهی رفت	хоҳи рафт — боргайсан
III.	خواهد رفت	хоҳад рафт — боргай

К ў п л и к

I.	خواهيم رفت	хоҳим рафт — боргаймиз
II.	خواهيد رفت	хоҳид рафт — боргайсиз
III.	خواهند رفت	хоҳанд рафт — боргайлар.

Келаси замон феълнинг бўлишсиз *خواستن* кўмакчи феълнинг олдига *نه* на- инкор юкламасини қўшиш билан ясалади. Бунда асосий урғу инкор юкламасига тушади. Масалан:

Б и р л и к

I.	نخواهم رفت	нахоҳам рафт — бормагайман
II.	نخواهی رفت	нахоҳи рафт — бормагайсан
III.	نخواهد رفت	нахоҳад рафт — бормагай

К ў п л и к

I.	نخواهيم رفت	нахоҳим рафт — бормагаймиз
II.	نخواهيد رفت	нахоҳид рафт — бормагайсиз
III.	نخواهند رفت	нахоҳанд рафт — бормагайлар.

Қўшма феълларда келаси замон аниқ феълнинг кўмакчи қисми феълнинг от қисми билан ўтган замон ўзаги орасига қўйилади. Масалан:

حرف زدن ҳарф задан — гапирмоқ, сўзламоқ феълидан

Б и р л и к

I.	حرف خواهم زد	ҳарф хоҳам зад — гапиргайман
II.	حرف خواهی زد	ҳарф хоҳи зад — гапиргайсан
III.	حرف خواهد زد	ҳарф хоҳад зад — гапиргай

Қўплик

- I. حرف خواهيم زد харф хоҳим зад — гапиргаймиз
II. حرف خواهيد زد харф хоҳид зад — гапиргайсиз
III. حرف خواهند زد харф хоҳанд зад — гапиргайлар.

Бу феълнинг бўлишсиз шакли ҳам одатдагидек, келаси замон аниқ феъли ясовчи **خواستن** кўмакчи феъли олдига **نه** на- инкор юклагасини қўшиш орқали ясалади. Масалан:

Бирлик

- I. حرف نخواهم زد харф нахоҳам зад — гапирмагайман
II. حرف نخواهي زد харф нахоҳи зад — гапирмагайсан
III. حرف نخواهد زد харф нахоҳад зад — гапирмагай

Қўплик

- I. حرف نخواهيم زد харф нахоҳим зад — гапирмагаймиз
II. حرف نخواهيد زد харф нахоҳид зад — гапирмагайсиз
III. حرف نخواهند زد харф нахоҳанд зад — гапирмагайлар.

1- в а з и ф а. Матни ўзбек тилига таржима қилинг:

طبيب راستگو

از طبيب پرسیدند که فلانی مریض است و او را معالجه میکنی؟
چه خواهد شد خوب میشود یا نه گفت: خود نیز متحیرم نمی دانم
که بالاخره طبیعت مرض او اذفع کرده شفا خواهد یافت یا آنکه
دوای من اسباب هلاک وی را فراهم آورده خواهد مرد.

Луғат

مریض	мариз — касал, бемор
معالجه	мўолэжэ — даволаш
متحیر	мўтаҳаййэр — ҳайрон, таажжуб
اسباب	асбоб — сабаблар
فراهم آوردن	фароҳам овўрдан — тўпламоқ, йиғмоқ

2- в а з и ф а. Қуйидаги гапларни форс тилига таржима қилинг:

1. Биз ўқув йили тамом бўлгандан сўнг Самарқанд, Бухоро шаҳарларига бормоқчимиз.

2. Эртага бўладиган адабий кечамизга шоир ва ёзувчилар ҳам келишади.

3. Кечани адабиёт тўғарагининг раҳбари очади.

4. Дарсдан сўнг кинога бормоқчиман.

3- в а з и ф а. Қуйидаги масдарлардан келаси замон аниқ феъли ясанг:

کردن	кардан — қилмоқ
خواندن	хондан — ўқимоқ
ديدن	дидан — кўрмоқ
گفتن	гўфтан — гапирмоқ, сўзламоқ
کار کردن	кор кардан — ишламоқ
گرفتن	гэрэфтан — олмоқ, ушламоқ
فروختن	фўрухтан — сотмоқ
خریدن	харидан — сотиб олмоқ
نوشتن	навэштан — ёзмоқ
رفتن	рафтан — бормоқ

امری — فہم لنینگ بفر ۛق ماہلی

فورہ تہلیدا بفر ۛق فہلی بفر ۛش، تاکلف، چاقرہق ماہلولارہنہ ہللدہرادہ. مہسوللار:

کسی پیش کاتبی رفت و گفت : برای من خط بنویس.

قاسہ ہشہ کوتہہہ رافت وا ۛفت: باروہہ مان خات ہہناہس — ہر کہشہ ہر کوتہہہنہنہ ۛزورہقا ہرہہ، مہنقا خات ہہہہ ہر، دہہ.

دانشیار گفت: بفرمائید من بشما سوال میدهم شما جواب بدهید.

دونہشور ۛفت: ہہ فارمویہد مان ہہ شؤمہ سوول مہدہخام، شؤمہ جابوب ہہدہخہد — ۛقہتہوہہ اہتدہ: ۛوزہر مہن سہزلارقا ساوول ہہرامان، سہزلار جابوب ہہرہنہ.

فہم لنینگ بفر ۛق ماہلی فہم لنینگ ۛوزہرہہ زامون ۛزاہہ اولدہقا **ہہ** ہہ- قؤشہمچاسہنہ قؤشہش ہہلان ہہسالادہ. بفر ۛق اسوسان ہککہنچہ شاہسقا قاراتہلغان ہؤلادہ. بفر ۛق فہم لہنہنہنہ ہوشقا شاہس شاکللارہ ہہا اورؤ-ہسٹاک ماہلولارہنہ ہہرادہ.

بفر ۛق فہم لہنہنہنہ ہہسالہشہ قؤہدہداہہ جادوالدا قؤرساتہلغان:

فہم لنینگ نوانہق شاکلہ	ماہلوسہ	ۛوزہرہہ زامون ۛزاہہ	بفر ۛق فہم ل	
			ہہ شاہس ہہرہلک	ہہ شاہس قؤپلہق
خواندن	ۛقہموق	خوان	بخوان	بخوانید
دیدن	قؤرموق	بین	ببین	ببینید
گرفتن	اولموق	گیر	بگیر	بگیرید
رفتن	ہورموق، کتہموق	رؤ	برو	بروید

Кўпинча феълнинг ҳозирги замон ўзаги, ўзбек тилидаги сингари, II шахс буйруқ феълига тенг келади.

Феълнинг ҳозирги замон ўзагига **به** бэ- қўшимчасининг қўшилиши буйруқ маъносини кучайтиради. Қиёс қилинг:

تمام **тамом** кўн **تمام** **бэкўн** — тамом қил
تمام **тамом** кўнид **تمام** **бэкўн**ид — тамом қилинг

Мисоллар:

رفيق ! اول شما اين كتاب را بخوانيد بعد از آن از زبان فارسی
به زبان ازبکی ترجمه کنید.

Рафиғ, аввал шўмо ин кэтобро бэхонид, баъд аз он аз забонэ форси бз забонэ ўзбаки таржўма кўнид — Уртоқ, аввал сиз бу китобни ўқинг ва ундан сўнг форс тилидан ўзбек тилига таржима қилинг.

تن آسائی و کاهلی دور کن
بکوش و زرنج تنت سور کن! (فردوسی)

Тан осойи — йў коҳэли дур кўн,
Бэкуш-ў-зэранжэ танат сур кўн! —

Дангасаликни ўзингдан узоқлаштир (дангаса бўлма)!—Харакат қил, хизматинг натижаси лаззатини тот! (Фирдавсий.)

تو این مقاله را البته بخوان زیرا که خیلی جالب توجه است.

Ту ин мағолэро албаттэ бэхон, зирокэ хэйли жолэбэ таважжўҳ аст — Сен бу мақолани албатта ўқи, чунки жуда қизиқ (мақола).

بفرمائید روی این صندلی بنشینید.

Бэфармойид руйэ ин сандали бэнишинид — Марҳамат, бу стулга ўтиринг.

Буйруқ феълнинг бўлишсизи феълнинг ҳозирги замон ўзаги олдиға **نه** на- ёки **مه** ма- инкор юкламаларини қўшиш билан ясалади. Бунда феълнинг буйруқ шаклини ясовчи **به** бэ- тушиб қолади. Масалан:

نکن **накўн**

نکو **нагу**

مکن **макўн** — қилма

مکو **магу** — гапирма

امروز تو به سینما نرو درسهای خود را حاضر کن.

Эмруз тў бэ синэма нарав, дарсҳойэ хўдро ҳозир кўн — Сен бугун кинога борма, дарсларингни тайёрла.

دوست مشمار آنکه در نعمت زند
لاف یاری و برادر خواندگی
دوست آن باشد که گیرد دست دوست
در پریشان حالی و در ماندگی. (از حکایه دو رفیق)

Дуст машўмор онкэ дар нэъмат занад, лофэ йорий-ў бэродар хондэги, дуст он бошадкэ гирад дастэ дуст, дар паришон ҳолий-ў дармондэги — Ноз-неъматда (нозу неъмат учунгина) ўртоқлик ва биродарлик лофини урадиган (киши)ларни дўст ҳисоблама, паришон ҳолликда ва толиққанда дўсти қўлини ушлаган (киши)ларгина дўст ҳисобланади.

1-в а з и ф а. Матни ўқинг ва ўзбек тилига таржима қилинг.

حکایت

مردی دهقان خر بار کش و سگ هوشیاری داشت. روزی بار و سفره خویس بر پشت خر نهاده بصحرا رفت و سگ را نیز همراه برد. چون بکشت زار خود رسید زیر درختی نشست تا زمانی بیاساید. خواب او را در ربود. خر بچرا مشغول شد و سگ در گوشه خوابید.

دیری گذشت مرد دهقان بیدار نشد. سگ از گرسنگی بی تاب گشته به نزدیک خر رفت و گفت:

— ای یار مهربان اندکی دو دست خود را خم کن تا من بتوانم لقمه نان از سفره بر گیرم که بسیار گرسنه ام خر گفت:

— اندکی صبر کن تا خواجه بیدار شود.

سگ چیزی نگفت و بجای خود باز گشت. ناگهان گرگی از دور پدیدار شد. چشم خر بگرگ افتاد و سخت بترسید. سگ چون این حال را بدید آهسته دور شد. خر گفت:

— ای یار مهربان چه هنگام رفتن است مگر گرگ را نمی بینی باز ای و مرا دریاب!
سگ جواب داد:

— اندکی صبر کن تا خواجه بیدار شود.

Луғат

بار	бор — юк	پديدار شدن	падидор шў-дан — кўринмоқ
باركش	боркаш — юк ташувчи		
سفره	сўфрә — дастурхон	افتادن	ўфтодан — тушмоқ
كشتزار	кәштзор — экинзор	سخت تر سیدن	сахт — қаттиқ тарсидан — қўрқмоқ
چريدن	чаридан — ўтламоқ	دور	дур — узоқ
بيدار شدن	бидор шўдан — уйғонмоқ	دور شدن	дур шўдан — узоқлашмоқ
گرسنگي	гүрүснәги — очлик	در يافتن	дарйофтан — қутқармоқ
باز گشتن	боз гаштан — қайтмоқ	اندکي	андаки — бир-оз.

2- в а з и ф а. Қуйида берилган феъллардан буйруқ феъли ясаг:

برسييدن فروختن خريدن نوشتن گرفتن
آموختن دادن خوردن گفتن خواندن

3- в а з и ф а. Қуйидаги гаплирни форс тилига таржима қилинг:

1. Сиз эртага тушдан сўнг, соат бешда бизнинг уйга келинг, биргаликда дарс тайёрлаймиз.
2. Бугунги ишни эртага қўйманг.
3. Бу китобни унга бер.
4. Марҳамат, доскага чиқинг ва ёзинг.

درس بیست و سوم

فعل مجهول لە مажхул — Фейлнинг мажхул нисбати

Форс тилида фейлнинг мажхул нисбати эгадан англашилган шахс ёки нарса ҳаракатнинг бажарувчиси эмас, балки бошқанинг ҳаракатини ўзига қабул қилувчи объект эканлигини кўрсатади. Бу аниқ нисбатнинг акси бўлиб, гапнинг пассив конструкциясини ҳосил қилади. Мисоллар:

چای از گرجستان آورده میشود.

Чой аз Гўржэстон овардэ мишавад — Чой Гуржистондан келтирилади.

در شهر تاشکند کارخانه ماشین سازی ساخته میشود.

Дар шаҳрэ Тошканд корхонэйэ мошинсози сохтэ мишавад — Тошкент шаҳрида машинасозлик заводи қурилади.

این کتاب دو سال پیش نوشته شده بود.

Ин кэтоб дў сол пиш навэштэ шўдэ буд — Бу китоб икки йил илгари ёзилган эди.

Юқорида келтирилган гаплардаги **آورده میشود** овардэ мишавад, **ساخته میشود** сохтэ мишавад, **نوشته شده بود** навэштэ шўдэ буд феъллари мажхул феъллардир.

Фейлнинг мажхул нисбати тузилишига кўра таркибли феъл бўлиб, унинг биринчи — етакчи қисми ўтган замон сифатдошидан, иккинчи — кўмакчи қисми **شدن** шўдан — бўлмоқ феълдан иборат бўлади.

Мажхул феъл таркибидаги ўтган замон сифатдоши ҳеч қандай ўзгаришга учрамайди, **شدن** шўдан — бўлмоқ кўмакчи феъл эса тегишли замон ва шахс қўшимчаларини олиб ўзгаради.

Баъзи феъллар мажҳул шаклининг жадвали
Бўлиш ли

مستقبل	حال (وضارح)	ماضي التزامي	ماضي بعيد	ماضي نقلي	ماضي استمراري	ماضي مطلق	مصدر
خوانده شود	خوانده ميشود	خوانده باشد	خوانده بود	خوانده شده است	خوانده ميشد	خوانده شد	خواندن
ديده خواهد شد	ديده ميشود	ديده باشد	ديده بود	ديده شده است	ديده ميشد	ديده شد	ديدن
نوشته خواهد شد	نوشته ميشود	نوشته باشد	نوشته بود	نوشته شده است	نوشته ميشد	نوشته شد	نوشتن

Бўлишсиз

خوانده نخواهد شد	خوانده نميشود	خوانده نباشد	خوانده نبود	خوانده نشده است	خوانده نميشد	خوانده نشد	خواندن
ديده نخواهد شد	ديده نميشود	ديده نباشد	ديده نبود	ديده نشده است	ديده نميشد	ديده نشد	ديدن
نوشته نخواهد شد	نوشته نميشود	نوشته نباشد	نوشته نبود	نوشته نشده است	نوشته نميشد	نوشته نشد	نوشتن

Мажхул феълнинг бўлишсизи شدن феъли олдига **نه** *на-* инкор юклагасини қўшиш билан ясалади.

Мажхул нисбат ўтимли феъллардан ясалади, лекин у ўтимли феълларнинг ҳаммасидан ҳам ясалавермайди. Айниқса تمام کردن **тамом кардан** — тамомламоқ, تصویب کردن **тасвиб кардан** — тасдиқламоқ, شروع کردن **шўруъ кардан** — бошламоқ каби ўтимли қўшма феъллардан ҳам мажхул нисбат ясалмайди, чунки کردن **кардан** — қилмоқ феълининг ўрнида мажхул нисбат ясовчи شدن **шўдан** феъли мавжуддир.

Қўшма феълларнинг мажхул нисбати лексик усул билан ифодаланади. Бунда қўшма феълнинг кўмакчи қисми мажхул маъно ифодаловчи бошқа феъл билан алмашади. Масалан:

تصویب کردن	тасвиб кардан — тасдиқламоқ
تصویب شدن	тасвиб шўдан — тасдиқланмоқ
تأمین کردن	таъмин кардан — таъминламоқ
تأمین شدن	таъмин шўдан — таъминланмоқ.

Бундан ташқари, баъзи қўшма феълларнинг мажхул шакли ҳам лексик, ҳам грамматик йўл билан ифодаланади. Иш ҳаракатнинг бажарувчиси از طرف **аз тарафэ** — тарафидан, томонидан, بواسطة **бэвосэтэйэ** — орқали, воситаси билан каби сўзлар ёрдами билан ифодаланади. Масалан:

این نامه از طرف دانشیار نوشته شده است.

Ин номэ аз тарафэ донэшиор навэштэ шўдэ аст—Бу хат ўқитувчи томонидан ёзилгандир.

این کتاب در مسکو بواسطة رفیقم خریدہ شد.

Ин кэтоб дар Мўскўв бэвосэтэйэ рафигам харидэ шўд — Бу китоб Москвада ўртоғим орқали сотиб олинган.

1-в а з и ф а. Матни ўзбек тилига таржима қилинг.

حکایت

آورده اند که نوشیروان عادل را در شکار گاهی صیدی کباب کردند و نمک نبود غلامی بروستا فرستادند تا نمک آورد نوشیروان گفت: نمک را بقیمت بستانند تا رسمی نگردد و ده خراب نشود.

گفتند: از این قدر چه خلل زاید؟
گفت:

— بنیاد ظلم در جهان اول اندک بوده است. و هر که آمد برو
مزید کرد تا بدین غایت رسید.

قطعه

اگر زباغ رعیت ملک خورد سیب
بر آورند غلامان او درخت از بیخ
به پنج بیضه که سلطان ستم روا دارد
زنند لشکر یانش هزار مرغ بسیخ.

Луғат

نمک	намак — туз	مزید کردن	мазид кардан — қўшмоқ
ستادن	сәтодан — олмоқ, ун- дирмоқ	رعیت	райийат — халқ, омма
زاتیدن	зоидан — туғилмоқ, туғмоқ	سیب	сиб — олма
بنیاد	бўйнод — пойдевор, асос	بسیخ	бих — илдиэ
اندک	андак — оз, бир оз	بیضه	байзэ — тухум

2- в а з и ф а. Қуйидаги феъллардан мажҳул нисбат ясанг:

کردن	кардан — қилмоқ	انداختن	андохтан — отмоқ, ташламоқ
آوردن	овўрдан — олиб кел- моқ	كشیدن	кашидан — тортмоқ
فرستادن	фэристандан — юбор- моқ	دادن	додан — бермоқ
پرسیدن	пўрсидан — сўрамоқ	گفتن	гўфтан — гапирмоқ, сўзламоқ

فعل اجباری فہمیلہ اجموری — فہمیلنیگ یرتتیرمہ نہسباتی

فورس تیلیدا فہمیلنیگ یرتتیرمہ نہسباتی ہش-خاراکاتنی ہوشا شاخسغا ہاجارتیرہش، ہاجاریشغا مہجبور قیلیش کابی ماہنولارنی ہفودالایدی.

فہمیلنیگ یرتتیرمہ نہسباتی خام یتیملی، خام یتیمسہز فہمیللاردان یسالادی. یتیمسہز فہمیللاردان یسالغاندا فہمیل یتیملیلاشادی، یتیملی فہمیللاردان یسالغاندا ہسا ینا یتیملی فہمیل خوسیل ہؤلادی.

فورس تیلیدا فہمیلنیگ یرتتیرمہ نہسباتی فہمیلنیگ خوزیرگی زامون یتازہیغا **آندن** **اندان**، **آنیدن** **ونیدن** قؤشیمچالارنی قؤشہش ہیلان یسالادی. مہسالان:

رسیدن	راسیدان — یرتموқ	رساندن	راسندان — یرکازموқ
دویدن	داویدان — یوگورموқ	دوانیدن	داوونیدان — یوگورتیرموқ
فہمیدن	فاہمیدان — توشونموқ	فہمانیدن	فاہمونیدان — توشونتیرموқ
فروختن	فؤرختان — سوتموқ	فروشانیدن	فؤروشونیدان — سوتتیرموқ
کشیندن	کاشیدان — تورتموқ	کشانیدن	کاشونیدان — تورتتیرموқ

نابینارا از آب گذرانیدند.

نوبینورو از об گؤزارونیداند — قؤرنی سувدان یتکازدیریب قؤیدایلاار.

قاضی دزدرا تتبیہ نمود و اسیرا بہ صاحبش دہانید.

غوزی دؤزدرو تانبہخ نامود وا اسپرو ہہ سوخہباش دہخونید — قوزی یتگریغا تانبہخ ہردی وا وتنی ہغاسیغا ہردیردی.

دکتر بہ مریش دارو نوشانید.

Дўктўр бэ мари́з дору нушонид — Доктор беморга дори ич-тирди.

1-вазифа. Қуйидаги феъллардан феълнинг орттирма нисбатини ясанг:

خوردن	хўрдан — емоқ, ичмоқ
انداختن	андохтан — ташламоқ, отмоқ
رسيدن	расидан — етмоқ
نرشينن	навэштан — ёзмоқ
شنيدين	шэнидан — эшитмоқ
افزودن	афзудан — кўпаймоқ, ортмоқ.

2-вазифа. Матнни ўқинг, ўзбек тилга таржима қилинг, феълларни текширинг.

دو نقاش

دو نفر نقاش باهم شرط بستند که هر دو تصویر بکشند تا معلوم گردد که کدام يك بهتر میکشد. یکی تصویر انگور کشید و بالای پنجره آویزان کرد. مرغها آمدند و منقار زدند. مردم از استادی آن نقاش تعجب میکردند و بخانه نقاش دیگر رفتند و پرسیدند که تصویر تو کجاست؟ گفت در پشت این پرده. نقاش اول خواست که پرده را بر دارد. چون دست به پرده زد ملتفت شد که پرده نیست دیوار است که روی آن تصویر پرده کشیده شده است. گفت من چنین کشیده‌ام که مرغها فریفته شدند و تو چنین استادی که نقاشی را فریفتی.

Луғат

شرط بستن	шарт бастан — шарт боғламоқ, шартлашмоқ
تصوير	тасвир — сурат
آويختن	овихтан — илмоқ, илиб қўймоқ
پشت	пўшт — орқа
برداشتن	бардоштан — кўтармоқ
ملتفت شدن	мўлтафат шўдам — тушунмоқ, фаҳмламоқ
فریفتن	фэрифтан — алдамоқ, фириб бермоқ.

Сифат даражалари

Сифатларда даражага эга бўлиш уларнинг характерли белгиларидандир.

Форс тилида сифат даражалари қуйидагилардир:

1. **صفت مطلق** сэфатэ мўтлағ — оддий даража.
2. **صفت تفضیلی** сэфатэ тафзили — қиёсий даража.
3. **صفت عالی** сэфатэ олий — орттирма даража.
1. **صفت مطلق** — сифатларнинг оддий даражаси нарса-

нинг белгисини бошқа нарсага нисбат берилмаган ҳолда, тўғридан-тўғри кўрсатади. Масалан:

بزرگ бўзўрг — катта, улуғ
بلند бўланд — баланд, буюк

علیشیر نوائی شاعر بزرگ ازبک است.

Алишер Навоий шөөрэ бўзўргэ ўзбакаст — Алишер Навоий улуғ ўзбек шоирдир.

2. **صفت تفضیلی** — сифатларнинг қиёсий даражаси нарсадаги бир хил белгининг бошқа бирор нарсадаги белгидан ортиқ ёки камлигини—фарқли эканлигини билдиради.

Форс тилида сифатнинг қиёсий даражаси оддий даражадаги сифатларга **تر** *тар*- қўшимчасини қўшиш билан ясалади:

بزرگ	бўзўрг — катта, улуғ	بزرگتر	бўзўргтар — катта-роқ
تیز	тиз — ўткир	تیزتر	тизтар — ўткирроқ
گرم	гарм — иссиқ	گرمتر	гармтар — иссиқроқ.

حاتم طائیرا گفتند: هیچ از خود بلند همت تر در جهان دیده‌و
یا شنیده؟

Хотам Тоиро гўфтанд: ҳич аз хўд бўланд ҳимматтар дар жа-
ҳон дидеи ва ёи шенидеи?—Хотам Тойидан сўрадилар: дунёда
ўзингдан ҳимматлироқ кишини кўрганмисан ёки эшитганмисан?
برادر ارشدم از شما بزرگتر است.

Бэродарэ аршадам аз шўмо бўзўргтараст — Менинг акам
Сиздан каттароқдир.

3. صفت عالی — сифатнинг орттирма даражаси нарсанинг
белгисини бошқа шу турдаги нарсанинг белгисига нисба-
тан ўта ортиқ ёки кам эканлигини билдиради. Форс тилида
сифатнинг орттирма даражаси оддий даражадаги сифатга
ترین тарин қўшимчасини қўшиш билан ясалади:

بزرگ	бўзўрг — катта	بزرگترین	бўзўргтарин — энг катта
تیز	тиз — ўткир	تیزترین	тизтарин — энг ўткир
گرم	гарм — иссиқ	گرمترین	гармтарин — энг иссиқ

مملکت ما بزرگترین کشور جهان است.

Мамлакатэ мо бўзўргтаринэ кэшварэ жаҳон аст — Бизнинг
мамлакатимиз жаҳонда энг катта мамлакатдир.

سعدی یکی از بزرگترین شعرای فارسی. تاجیک است.

Саъди йеки аз бўзўргтаринэ шўаройэ форс-тожик аст — Саъ-
дий энг улуғ форс-тожик шоирларидан биридир.

1-в а з и ф а. Қўйидаги гапларни ўзбек тилига таржима қилинг, гап ичида
учраган сифатларнинг даражаларини аниқланг:

1. مملکت ما بسیار بزرگ است.
2. رفیقم زبان فارسی را از من بهتر میدانند.
3. کتابخانه بنام لنین در مسکو بزرگترین کتابخانه دنیا است.
4. این نسخه خطی از آن نسخه قدیمتر است.
5. فردوسی برجسته ترین شاعر مشرق زمین است.

2-в а з и ф а. Қуйидаги гапларни форс тилига таржима қилинг:

1. Садриддин Айний улўғ тожик ёзувчисидир.
2. Волга дарёси энг катта дарёлардан биридир.
3. Акам машинасозлик заводида ишлайди.
4. Сенинг уканг қаерда ўқийди.?
5. Институтимизнинг биноси жуда баланд ва чиройлидир.
6. Тошкент Ўрта Осиёда энг катта ва гўзал шаҳардир.

3-в а з и ф а. Матнни дафтарингизга кўчириб ёзинг ва ўзбек тилига таржима қилинг.

حكايت

گناه کارى را پيش خليفه آوردند خليفه به عقوبتى که مستحق آن شده بود فرمان داد گفت ای امير المؤمنين انتقام بر گناه عدل است و تجاوز از آن فضل و پايه همت امير المؤمنين از آن عالی تر است که از آنچه بلندتر است تجاوز نماید و به آنچه فروتر است فرود آید خليفه را سخن وی خوش آمد گناه وی را عفو فرمود.

Лугат

عقوبت	ўғубат — жазо, азоблаш
مستحق	мустаҳаф — муносиб, лойиқ
انتقام	энтəғом — қасос
تجاوز	тажовўз — ҳаддан ташқари, чегарадан чиқиш
فضل	фазл — ортиқлик, саҳийлик, меҳр, шафқат
پايه	пойэ — асос, даража, миқдор.

درس بیست و نهم

Сифатларнинг ясалиши

Форс тилида ҳам ўзбек тилидаги сингари **بلند** бўланд — баланд, **سرخ** сўрх — қизил, **تیز** тиз — ўткир каби туб сифатлар билан бир қаторда, ясама сифатлар ҳам бор.

Форс тилида сифат ясовчи қўшимчаларнинг асосийлари қуйидагилардир:

1. **مند** (-манд), **ناک** (-нок) қўшимчалари ўзакда ифода этилган нарсага ёки хусусиятга эгалликни билдирувчи сифатлар ясайди:

خرد хэрад — ақл	خردمند хэрадманд — ақлли
هنر хўнар — ҳунар	هنر مند хўнарманд — ҳунарманд
غم ғам — ғам	غمناک ғамнок — ғамгин
غضب ғазаб — ғазаб	غضبناک ғазабнок — ғазабли, ғазабга тўлган.

2. **ين** (-ин), **ينه** (-инэ) қўшимчалари ёрдами билан ясалган сифатлар ўзакда ифода этилган нарсдан ясалганлик, ҳамжинслик маъноларини билдиради:

زر зар — олтин	زرين заррин — олтиндан ишланган
سپه сим — кумуш	سپهين симин — кумушдан ишланган.

3. **ي** (-и) **يائى نسبت** (йойэ нэсбат) форс тилида сермаҳсул сифат ясовчи қўшимча ҳисобланади. Қўшимчаси бирор нарсанинг ўзакдан англашилган нарсага бўлган муносабатини, шунга тегишли эканлигини, бирор жойга бўлган нисбатини, ишланган материали маъноларини билдирувчи сифатлар ясайди.

ادب	адаб — адаб	ادبی	адаби — адабий
دیوار	дивор — девор	دیواری	дивори — деворий
طوس	тус — Тус	طوسی	туси — туслик
سمرق	Самарқанд — Самарқанд	سمرقندی	самарқанди — самарқандлик
شیر	шир — сут	شیری	шири — сутли, сутдан қилинган.

Э с л а т м а. Ё и унлиси билан тугаган ўзақларга нисбят қўшилганда, ўзақ билан ясовчи қўшимча орасига в ундоши орттирилади. Масалан:

دهلی — Деҳли, دهلی — Деҳлий, دهلیلیک — Деҳлилик

4. **ба** (бо-) қўшимчаси ўзақ орқали ифода этилган нарса ёки хусусиятга эгаликни билдирувчи; **би** (би-) қўшимчаси эса ўзақда ифода этилган нарса ёки хусусиятга эга эмаслик маъноларини билдирувчи сифатлар ясайди:

ادب	адаб — адаб	باادب	боадаб — адабли
ادب	адаб — адаб	بيادب	биадаб — беадаб, адабсиз

В а з и ф а. Матнини ўқинг, сўнгра ўзбек тилига таржима қилинг ва матн ичнда учраган от ва сифатларни аниқланг.

حکایت

امیرزاده و فقیرزاده‌را بخاطر دارم که در یک مدرسه بودند و در یک صنف تحصیل مینمودند. امیرزاده بواسطه دولت و منصب پدر در درس تنبلی و غفلت میکرد و فقیرزاده بواسطه غریبی خانواده خود به مشق و مطالعه درس و مذاکره روزرا بشب میرساند و شب‌را به روز می آورد غفلت نمی نمود یک نفس نمی آسود تا آنکه بواسطه قابلیت در علم و ادب به مرتبه و منصب عالی رسید و بتدریج رتبه اش بالاتر شد تا بمنصب وزارت رسید. روزی در بازار با شان و شوکت میگذاشت و بهر طرف نظر میکرد چشمش به امیرزاده افتاد که در گوشه به بسیار خواری و پریشانی ایستاده است. او را نزد خود طلبید و احوال پرسید. معلوم شد بعد از فوت پدرمال و دارائی او از دست رفته و به فقر و خواری افتاده است بر حال او ترحم نمود اظهار مرحمت فرمود. امیرزاده از فقیرزاده تمنای خدمتی نمود. چون قابل کارهای بزرگ نبود او را بخدمت شخصی خود مقرر نمود که دفتر تحریر وزیر را بدفتر

ببرد. اورا به این حال دیدم و گفتم خوشا بحال پدری که برای فرزند علم به میراث گذارد و خوشا فرزندی که حیات پدر را غنیمت دانسته نصیب و افزار علم و فن بدست آورد.

Луғат

تنبلی	танбали — танбаллик, дангасалик
آسودن	осудан — тинч бұлмоқ
بتدريج	бэтадриж — аста-секин
وزارت	вэзорат — вазирлик
كوشه	гүшэ — бурчак
فوت	фавт — ўлим
دارائی	доройи — бор бўлиш (бойликка эга бўлиш)
ترحم نمودن	тараххўм намудан — раҳм қилмоқ
تصنا	таманно — илтимос, хоҳиш, таклиф
مقرر نمودن	муғаррар намудан — тайинламоқ
دفتر	дафтар — идора
دفتر تحرير	дафтарэ таҳрир — ёзишмалар бўлими, хатлар бўлими
افزار	афзор — қурол-яроғ.

Феълларнинг ясалиши

Форс тилида феъллар туб, ясама ва қўшма бўлади.

Феъл отга **یدن** (*-идан*) қўшимчаси қўшиш билан ясалади:
نام ном — от + **یدن** (*идан*) = نامیدن номидан — ата-моқ, طلب талаб — талаб + **یدن** (*идан*) = طلبیدن талабидан — талаб қилмоқ.

Бундан ташқари, феъллардан олд қўшимчалар воситаси билан ҳам янги феъллар ясалади. Форс тилида феъллардан феъл ясовчи олд қўшимчалар қуйидагилардир:

بر бар қўшимчаси юқорига, ташқарига бўлган ҳаракатни ифодаловчи феъл ясайди:

داشتن доштан — эга бўлмоқ, молик бўлмоқ
بر داشتن бар доштан — кўтармоқ
آوردن овардан — олиб келмоқ
بر آوردن бар овардан — чиқариб ташламоқ, кўтармоқ.

در дар қўшимчаси ичкари томонга бўлган йўналишни ифодаловчи феъл ясайди:

آمدن омадан — келмоқ
در آمدن дар омадан — кирмоқ
آوردن овўрдан — олиб келмоқ
در آوردن дар овардан — (ичкарига) олиб кирмоқ.

فرا фаро қўшимчаси бирор нарсанинг атрофига бўлган йўналишни ифодаловчи феъл ясайди:

گرفتن гэрэфтан — олмоқ, ушламоқ
فرا گرفتن фаро гэрэфтан — ўраб олмоқ, эгалламоқ

فرو **Фўру**, فرود **Фўруд** қўшимчалари пастга томон бўлган ҳаракатни ифодаловчи феъллар ясайди:

امدن	омадан — келмоқ
فرود آمدن	фўруд омадан — тушмоқ
بردن	бўрдан — олиб бормоқ
فرو بردن	фўру бўрдан — ютмоқ

وا во қўшимчаси ҳаракатнинг такрорланиши, тескари ҳаракат маъноларини ифодаловчи феъллар ясайди:

پرسیدن	пўрсидан — сўрамоқ
وا پرسیدن	во пўрсидан — қайта сўрамоқ
زدن	задан — урмоқ
وا زدن	во задан — қайтармоқ, рад этмоқ.

باز боз равиши тескари такрор ҳаракат маъносини ифодаловчи феъл ясайди.

آمدن	омадан — келмоқ
باز آمدن	боз омадан — қайтиб келмоқ
گشتن	гаштан — айланмоқ
باز گشتن	боз гаштан — қайтмоқ
پرسیدن	пўрсидан — сўрамоқ
باز پرسیدن	боз пўрсидан — қайта сўрамоқ.

Мураккаб феълларнинг ясалиши

Мураккаб феъл бирдан ортиқ сўзларнинг бирикувидан ҳосил бўлади. Бунда икки ва ундан ортиқ ўзақлар семантик ва грамматик томондан яхлит бир бутунликни ҳосил қилиб, феъл таркибидаги сўзлар биргаликда бир маънони билдиради, гапда бир синтактик вазифани бажаради.

Форс тилида мураккаб феъллар асосан от ва феълдан таркиб топиб, унинг биринчи — от қисми етакчи ҳисобланади. Мисоллар:

قبول کردن	ғабул кардан — қабул қилмоқ
جمع کردن	жамъ кардан — жамламоқ, тўпламоқ
نشان دادن	нэшон додан — кўрсатмоқ
جواب دادن	жавоб додан — жавоб бермоқ
حرف زدن	ҳарф задан — гапирмоқ, сўзламоқ
نگاه داشتن	нэгоҳ доштан — сақламоқ, қўриқламоқ
زحمت کشیدن	заҳмат кашидан — заҳмат чекмоқ
تشریف آوردن	ташриф овардан — келмоқ
دور افتادن	дур ўфтодан — узоқлашмоқ
درخواست کردن	дархост кардан — талаб қилмоқ.

В а з и ф а. Матни ўзбек тилига таржима қилинг, феълларнинг тузилишига эътибор беринг.

نوکر احمق

آقائى نوکر خودرا امر کرد به بازار برو انجیر و انگور بخر و فوراً بر گرد. نوکر رفت و پس از انتظار زیاد مراجعت کرد و فقط انگور آورد. آقا قهر شد و نوکر را به چوب زده گفت: باید طوری تربیت شوی که اگر يك مطلب را بتو بگویم اجراکن در عوض دو مطلب را انجام بدهی.

نوکر این پند را بگوش گرفت. اتفاقاً يك روز آقا مريض شد و نوکر را دنبال طبيب فرستاد نوکر فوراً بعلاوه طبیب يك مرده شوی هم همراه آورد. آقا قهر شد که مرده شوی را برای چه آوردی؟ نوکر گفت:

شما خودتان فرموده بودید اگر يك کار را بتو بگویم باید دو کار را انجام بدهی من هم اطاعت کردم هم طبیب آوردم و هم مرده شوی. که اگر معالجه نشوید مراسم تکفین و تدفین دیر نشود.

Луғат

نوکر	нўвкар — хизматкор
مراجعت کردن	мўрожэат кардан — қайтиб келмоқ
پند	панд — панд, насиҳат
انجام دادن	анжом додан — битирмоқ, тугатмоқ
تکفین	такфин — кафанлаш
تدفین	тадфин — дафн қилиш.

درس بیست و هشتم

Отларнинг ясалиши

Форс тилида отлар ўзбек тилидаги сингари от ясовчи қўшимчалар воситаси билан ҳамда синтактик-композиция йўли билан лардир:

1. Форс тилида сермахсул от ясовчи қўшимчалар қуйидагилардир:

1. ۴ — (-۹) қўшимчаси от ва сонларнинг охирига қўшилиб, от ясайди:

دست	даст — қўл	دسته	дастэ — даста, тутқич
چشم	чашм — кўз	چشمه	чашмэ — булоқ
پنج	панж — беш	پنجه	панжэ — панжа.

2. گر (-гар), بان (-бон), چی (-чи) қўшимчалари отларга қўшилиб, касб-ҳунар номини билдирувчи отлар ясайди:

کار	кор — иш	کارگر	коргар — ишчи
باغ	боғ — боғ	باغبان	боғбон — боғбон
توپ	туп — тўп	توپچی	тупчи — тўпчи

3. استان (-стон), زار (-зор), لاخ (-лох), سار (-сор), گاه (-гоҳ), كده (-каде) қўшимчалари отларга қўшилиб, ўрин-жой, макон маъносини билдирувчи отлар ясайди:

اوزبک	ўзбак — ўзбек	اوزبکستان	Ўзбакэстон — Ўзбекистан
گۈل	гўл — гул	گلزار	гўлзор — гулзор
سنگ	санг — тош	سنگلاخ	санглох — тошлоқ
کوه	куҳ — тоғ	کوهسار	куҳсор — тоғли
دانش	донэш — билим	دانشگاه	донэшгоҳ — дорулфунун
دانش	донэш — билим	دانشکده	донэшкадэ — факультет.

4. دان (-дон) қўшимчаси отларга қўшилиб, идиш номини билдирувчи отлар ясайди:

گل	гўл — гул	گلدان	гўлдон — гулдон, гул идиши
نماک	намак — туз	نماکدان	намакдон — туздон, тузлуқ.

5. هم (-хам) қўшимчаси отларнинг олдига қўшилиб, биргалик, ўртоқлик маъноларини билдирувчи отлар ясайди:

راه	роҳ — йўл	همراه	ҳамроҳ — ҳамроҳ, йўлдош
فکر	фəкр — фикр	همفکر	ҳамфəкр — фикрдош, мас-лакдош.

6. ا (-ə), ار (-ор), ش (-əш), اك (-ок) қўшимчалари феъл ўзакларига қўшилиб, отлар ясайди:

ديد	дид —	ديده	дидə — кўз
انداز	андоз —	اندازه	андозə — андаза, ўлчов
رفت	рафт —	رفتار	рафтор — қилиқ, ҳаракат
پرس	пўрс —	پرسش	пўрсəш — савол, сўроқ
خور	хўр —	خوراك	хўрок — овқат, емиш
پوش	пуш —	پوشاك	пушок — кийим

7. ي (-и) (ياى مصدرى) йойə масдари — урғули *и* қўшимчаси сифатларнинг охирига қўшилиб, абстракт маънони ифода этувчи отлар ясайди:

خوب	хуб — яхши	خوبى	хуби — яхшилик
بد	бад — ёмон	بدي	бади — ёмонлик
بندە	бандə — қул	بندگى	бандəги — қуллик
روشن	равшан — равшан	روشنى	равшани — равшан-лик, ёруғлик
دانا	доно — доно	دانائى	донойи — донолик.

Эслатма. Агар ўзак ا (ə) унлиси билан тугаган бўлса, ўзак билан қўшимча орасига گ (g), агар ўзак ا (o) унлиси билан тугаган бўлса, ўзак билан қўшимча орасига ي (й) ундоши орттирилади. Масалан:

بندە	бандə—қул	بندگى	бандəги—қуллик
زيبا	зибо—гўзал	زيبائى	зибойи—гўзаллик.

II. Отлар синтактик—композиция йўли билан ҳам ясашиб, бунда икки ва ундан ортиқ ўзақларнинг бирикувидан **اسماء** **مرکب** **асмоэ мўраккаб**—қўшма отлар ҳосил бўлади. Бундай отлар бир урғу билан талаффуз қилинади. Мисоллар:

شبانروز	шабонруз — сутка, бир кеча-кундуз
جدوجهد	жэддўжаҳд — ҳаракат, тиришмоқ
آمد و رفت	омадў рафт — борди-келди
گفتگو	гўфтўгў — сўзлашиш
جستجو	жўстўжў — қидириш
فرمانده	фармондэх — командир
روزنامه	рузномэ — газета, рўзнома.

1- в а з и ф а, Қуйидаги матнни ўзбек тилига таржима қилинг, отларни морфологик томондан текширинг:

سعدی

سعدی یکی از بزرگترین شعرای فارس—تاجیک است. اگر چه این شاعر بزرگ زیاده از ششصد سال است که وفات کرده است ولی اشعار او و مخصوصاً کتابهای گلستان و بوستان تا کنون اهمیت خود را گم نکرده است. ملیونها نسخه‌های این کتاب هم اچایی هم خطی در تمام عالم منتشر شده بزبانهای اروپائی و آسیائی ترجمه شده اند. اهمیت این کتابها در آنست که سعدی در حکایت کوچك خود برای خواننده اوضاع زندگانیء عصر خود را توصیف میکند از این کتابها میتوان دید که این اوضاع تا چه اندازه سخت بود.

Луғат

تا کنون	то кўнун — ҳозиргача
گم کردن	гўм кардан — йўқотмоқ
چایی	чопи — нашрий, босилган
خطی	хатти — қўл ёзма
منتشر شدن	мўнташэр шўдан — тарқалмоқ

توصيف كردن   تۇۋسيف كاردان — акс эттир-
 اوضاع   موڭ، تاۋريفلاموڭ
                           Ўвзоъ — аҳвол, шароит,
                           вазият

2- в а з и ф а. Қуйидаги гапларни форс тилига таржима қилинг:

1. Мен дорулфунунга киришдан аввал тўқимачилик фабрикасида ишлаганман.
2. Мактаб ўқувчилари таътил пайтида санаторийда дам оладилар.
3. Талабалар дам олиш уйларида ҳордиқ чиқарадилар.
4. Унинг отаси ўқитувчидир.

Луғат

дорулфунун —	دانشگاه
тўқимачилик —	بافندگى
фабрика —	كارخانه
таътил —	تعطيل
санаторий —	آسائشگاه
дам олиш уйи —	آرامگاه

درس بیست و نهم

Пайт эргаш гапли қўшма гаплар

Пайт эргаш гап бош гаптаги иш-ҳаракат, воқеа-ҳодисанинг содир бўлиш пайтини билдиради.

Форс тилида пайт эргаш гаплар бош гапга боғловчи ва боғловчи ўрнидаги пайт маъносини билдирувчи сўзлар воситаси билан боғланади. Буларнинг энг кўп қўлланадиганлари қуйидагилардир:

وقتیکه	вағтикэ — вақтики
چون	чун — қачонки
هنگامیکه	ҳангомикэ — қачонки, шу пайтда
همينکه	ҳаминкэ — шу заҳоти, шу он
پس از آنکه	пас аз онкэ
بعد از آنکه	баъд аз онкэ
قبل از آنکه	габл аз онкэ
پيش از آنکه	пиш аз онкэ

} —шундан сўнг, ундан сўнг
} —шундан олдин, ундан аввал

Юқоридаги кўрсатилган боғловчи ва боғловчи ўрнидаги сўзлар воситаси билан бош гапга боғланадиган пайт эргаш гаплар бош гапдан олдин келадилар. Мисоллар:

وقتیکه وارد اطاق شدم دوستم روز نامه میخواند.

Вағтикэ ворэдэ ўтоғ шўдам, дустам рузномэ михонд — (Мен) уйга кирганимда, дўстим рўзнома ўқир эди.

چون هوا گرم شد از خانه بیرون رفتیم.

Чўн ҳаво гарм шўд, аз хонэ бирун рафтим — Ҳаво исигач, (биз) уйдан ташқарига чиқдик.

هنگامیکه در مسکو شب میشود و مردم میخواهند بخوابند در چوکوتکا صبح شده و از خواب بر میخیزند.

Ҳангомикэ дар Мўскўв шаб мишавад ва мардўм миҳоҳанд бəхобанд дар Чукутко сўбх шўдэ ва аз хоб бармихизанд — Москвада қоронғи тушиб ва кишилар ухламоқчи бўлиб турган пайтда, Чукуткада тонг отиб, уйқудан уйғонадилар.

همينکه سيمرغ برگشت اول به بچه هايش خوراک داد.
(ص . هدايت)

Ҳаминкэ семурғ баргашт аввал бə бачаҳояш хурок дод — Семурғ қайтиб келгач, энг аввал болаларига овқат берди.

پيش از آنکه از خانه بيرون رفتيم هوا گرم شده بود.

Пиш аз онкэ аз хонэ бирун рафтим, ҳаво гарм шўдэ бўд — (Биз) уйдан ташқарига чиқмасимиздан илгари, ҳаво исиб кетган эди.

Пайт эргаш гапнинг боғловчилари гап бошида келади. Фақат кэ кэ боғловчиси бундан мустаснодир, яъни бу боғловчи гап ичида — гапнинг бирор бўлагидан сўнг келиши мумкин:

هواکه سرد شد از خانه بيرون نرفتيم.

Ҳавокэ сард шўд, аз хонэ бирун нарафтим — Ҳаво совиб кетгач, (биз) уйдан ташқарига чиқмадик.

Пайт эргаш гапларда гапнинг кесими турлича замонларни кўрсатувчи феъллар билан ифодаланиши мумкин.

Агар иш-ҳаракат ўтган замонга доир бўлса, эргаш гапнинг кесими ўтган замон феълларининг бири билан, агар иш-ҳаракат ҳозирги замонга оид бўлса, эргаш гапнинг кесими ҳозирги-келаси замон феъли билан, агар иш-ҳаракат келаси замонга оид бўлса, эргаш гапнинг кесими ҳозирги-келаси ёки келаси замон аниқ феъли билан ифодаланади.

1- в а з и ф а. Қуйидаги гапларни ўзбек тилига таржима қилинг:

۱. هنگامیکه در مسکو از صبح تا شام باران میبارد در کراسنودسک در کنار بحر خزر علفها از بی آبی خشک میشوند.

۲. هنگامیکه در سال ۱۹۴۱ دشمن یعنی فاشیزم بکشور زیبا و آزاد ما حمله کرد تمام خلقهای اتحاد جماهیر شوروی دست باسلحه نمودند.

۳. وقتی که آنجا بودم او را ندیدم.

۴. چون رئیس تازه زمام امور را بدست گرفت در وضع کارگران این کارخانه تغییر محسوسی روی داد.

Луғат

баран	борон — ёмғир
баридن	боридан — ёғмоқ
علف	алаф — ұт, кұкат
كنار	канор — қирғоқ
بحر خزر	баҳрә Хазар — Каспий денгизи
دست با سلحه نمودن	даст бә аслаҳа намудан — қўлга қурол олмоқ
زمام امور را بدست گرفتن	зәмомә ўмулло бәдаст гәрәфтан — ҳоқимиятни ўз қўлига олмоқ
نغيير	тағйир — ўзгариш

2- вазифа. Пайт әргаш гапли қўшма гапларга 5 та мисал толынс.

Шарт эргаш гапли қўшма гаплар

Шарт эргаш гап бош гапдаги иш-ҳаракатнинг қандай шарт билан бажарилишини билдиради.

Форс тилида шарт эргаш гап бош гапдан олдин келади ва бош гап билан **агар** (agar) боғловчиси ёрдами билан боғланади. Шарт эргаш гапни бош гапга боғлашда боғловчидан ташқари, оҳангнинг ҳам хизмати бор. Шарт эргаш гап бош гапдан пауза билан ажратиб талаффуз этилади. Гапдаги боғловчи шарт мазмунини ойдинлаштиради, таъкидлаб кўрсатади. Шарт эргаш гапнинг кесими шарт мазмунининг характери ва пайтига кўра тегишли замон феъл шакллари билан ифодаланади.

Агар эргаш гаплардаги шарт келаси замонга доир бўлиб аниқ воқеани ифодаласа, эргаш гапнинг кесими феълнинг орзу-истак шакли (**аорист**), бош гапнинг кесими эса феълнинг ҳозирги-келаси, келаси замон шакллари билан ифодаланади:

аگر امروز به خانه ما بیائی این کتابرا به تو میدهم.

Агар эмруз бэ хонэйи мо бэйойи, ин кэтобро бэ тў мидихам — Агар бугун бизнинг уйга келсанг, шу китобни сенга бераман.

Агар шарт мазмуни умум замонга ёки ҳозирги замонга тегишли бўлса, у ҳолда эргаш гапнинг кесими ҳозирги-келаси замон феъли билан ифодаланади:

اگر سرت درد میکند به دبیرستان نرو.

Агар сарат дард микўнад, бэ дабирэстон нарав — Агар бошинг оғриётган бўлса, мактабга борма.

Агар шарт ўтган замонга доир бўлса, у ҳолда эргаш гапнинг кесими ўтган замон феъллари билан ифодаланади:

اگر سال گذشته به آسایشگاه نرفتید امسال بروید.

Агар солэ гўзаштэ бэ осойэшгоҳ нарафтид, эмсол бэравид — Агар ўтган йили санаторийга бормаган бўлсангиз, бу йил боринг.

Шарт эргаш гапли қўшма гапларда **агар** боғловчиси ўрни-

да هر چيزی که هر کسی که هر که ҳарқә, ҳар касикә—кимки, ҳар чизикә — нимаики сўзлари ҳам келиши мумкин. Масалан:

هر که با دشمنان دوستان صلح کند سر آزار دوستان دارد.
(سعدی)

Ҳарқә бо душманонэ дустон сўлҳ кўнад, сарэ озорэ дустон дорад — Кимки дўстларининг душманлари билан сулҳ қилса, дўстларига озор берган бўлади. (Саъдий.)

هر که با بدان نشیند نیکی نه بیند. (سعدی)

Ҳарқә бо бадон нишинад, ники на бинад — Кимки ёмонлар билан ўтирса, яхшилик кўрмайди. (Саъдий.)

Агар гапдаги шарт тахмин қилинган, мўлжалланган, яъни реал бўлмаган воқеани ифодаласа, у ҳолда эргаш гапнинг ва бош гапнинг кесими ўтган замон давом феъли билан ифодаланади:

اگر من به شهر میرفتم دوستم را میدیدم.

Агар ман бэ шаҳр мирафтам, дустамро мидидам — Агар шаҳарга борсам, дўстимни кўрган бўлар эдим.

اگر پول میداشتم این کتاب را میخریدم.

Агар пул мидоштам, ин кэтобро михаридам — Агар пулим бўлганда, шу китобни сотиб олардим.

Шеърӣ асарларда اگر агар боғловчисининг вазн талаби билан گر гар, ар ар қисқа шакллари ҳам ишлатилади:

گر کار فلک بعدل سنجیده بدی
احوال فلک جمله پسندیده بدی
ور عدل بدی بکارها در گرویدن
کی خاطر اهل فضل رنجیده بدی. (عمر خیام)

Гар корэ фалак бэадл санжидэ буди,
Аҳволэ фалак жўмлэ пэсандидэ буди.
Вар адл буди бэкорҳо дар гардун,
Кэй хотэрэ аҳлэ фазл ранжидэ буди —

Тўғрилиқ бўлсайди фалакнинг иши,
Ёқтирган бўларди уни ҳар киши.
Дунёнинг ишида бўлса адолат,
Бўлмасди донолар кўнгил оғриши.

(Умар Хайём.)

1- в а з и ф а. Жумлаларни ўзбек тилига таржима қилинг.

فريب دشمن مخور و غرور مداح مخر که آن دام رزق نهاده است
و این کام طمع کشاده. احمق را ستایش خوش آید چون لاشه که در
کعبش دمی فربه نماید. قطعه :

الا تا نشنوی مدح سخن گوی
که اندک مایه نفعی از تو دارد
اگر روزی مرادش بر نیاری
دو صد چندان عیوبت بر شمارد (سعدی)

Луғат

فريب	фэриб	— алдаш, фириб	كشادن	кўшодан	— очмоқ
دام	дом	— тузоқ	ستایش	сэтойэш	— мақташ
كام	ком	— мақсад	الا	элло	— ҳеч

2- в а з и ф а. Қуйидаги гапларни форс тилига таржима қилинг.

1. Агар вақтим бўлса, сен билан кинога борар эдим.
2. Агар мен сенинг ўрнингда бўлсам, шу ишни қилмас эдим.
3. Қимки кўп китоб ўқиса, имтиҳонларни яхши топширади.
4. Агар шамол шимолдан келса, қор ёки ёмғир ёғади.
5. Агар сен бошқаларни ҳурмат қилсанг, улар ҳам сени ҳурмат қиладилар.

ЎҚИШ УЧУН МАТНЛАР

حکایت

سگی پاره گوشت در دهن داشت و از بالای پلی میگذشت. عکس خود را در آب دیده پنداشت که سگ دیگر است و در دهن گوشت دارد. چست خود را بآب انداخت که از دهن سگ دیگر گوشت را بر یابد. وی در آب چیزی نیافت بلکه گوشت خودش را هم بآب گذارده گرسنه رو بخانه اش نهاد.

حکایت

طبیعی هرگاه بگورستان رفتی چادر بر سر و روی خود کشیدی مردمان پرسیدند که سبب این چیست؟ گفت: از مردگان این گورستان شرم میکنم چراکه همه از دوی من مرده اند.

حکایت

نابینائی در شب تاریک چراغ در دست و سبو بر دوش گرفته در بازار میرفت. شخصی از وی پرسید که ای احمق روز و شب در چشم تو یکسانست از چراغ توفانده چیست؟ نابینا خندید و گفت این چراغ برای من نیست بلکه برای تو است تا در شب تاریک سبوی مرا نشکنی.

حکایت

شخصی در راه باسقراط دوچار شده پرسید که جانۀ سقراط کجاست؟ او نشان داد که در فلان محله میباشد. چون آن شخص در آنجا رفت و خانه سقراط را بیافت گفتند که سقراط بیرون رفته

است. آن شخص بانتظارش بنشست. چون سقراط باز آمد معلوم شد که همان سقراط بوده است که در راه باو برخورد. آن شخص اعتراض کرد تو سقراط بودی چرا نگفتی؟ جواب داد که تو از خانه سقراط پرسیدی و من مطابق سوال تو جواب دادم.

حکایت

پادشاهی دانشمندی را خواست و گفت: میخواهم ترا قاضی این شهر بکنم.

گفت: لایق این منصب نیستم. پادشاه پرسید: چرا؟! جواب داد: اگر آنچه گفتم راست گفتم مرا معذور بدارید و اگر دروغ گفتم دروغگورا قاضی کردن مصلحت نیست. پادشاه عذر دانشمندرا پسندید و او را معذور داشت.

ضرب المثل

مار گزیده از ریسمان میترسد.
با نیک نشینی نیک شوی بادیک نشینی سیاه.
کند هم جنس با همجنس پرواز.
کبوتر با کبوتر باز با باز.
سیر از حال گرسنه خبر ندارد.
درد خودرا پیش دردمندان بگو.
لیلی را باچشم مجنون باید دید.
دشمن دانا به از دوست نادان.

شخصی مکار

شخصی شتر خودرا گم کرده بود. سوگند میخورد که چون شتر را بیابد بیک دینار بفروشد. ناگاه شتر یافته شد. اما آن شخص از سوگند خود پشیمان شد بجز حيله علاجی ندید. آخر گربه بگردن شتر آویخته بانك زد که گویا شتر را بیک دینار میفروشد. اما گربه را به صد دینار و از يك دیگر جدا نمیکند و نمیفروشد. شخصی این احوالات را دیده گفت - شتر بسیار ارزان است اما چه فائده که قلاده اش بسیار گران است.

حکایت

شخصی را يك كيسه پول در خانه گم شد. او به قاضی خبر کرد. قاضی همه مردمان خانه را طلبید و بهر کس يك چوب داد که همه آن چوبها در طول برابر بود و گفت-هر که دزد است چوب او بقدر يك انگشت دراز خواهد شد. چون همرا رخصت کرد شخصی که كيسه را دزدیده بود ترسید و چوبرا بقدر يك انگشت تراشید. روز ديگر چون قاضی همرا طلبید و چوبها را دید و معلوم کرد که دزد کیست. قاضی كيسه پول را از او گرفت و به او سیاست و تنبيه نمود.

حکایت

جوانی پیر مردی را صد دینار سپرد و به سفر رفت چون باز آمد دینار خود خواست. پیر مرد انکار کرد که مرا نداده. جوان شکایت پیش قاضی برد. قاضی پیر مرد را طلبید و پرسید که این جوان زر بتو سپرد؟ گفت: نه. قاضی پیر مرد را گفت: سوگند بخور. جوان گریان شد و گفت او را از سوگند هیچ باک نیست بارها سوگند دروغ خورده است.

قاضی جوان را گفت: آن وقت که زربه اوسپردی کجا نشسته بودی. گفت: زیر درختی. گفت: چرا گفتی که گواه ندارم آن درخت گواه تست. نزد آن درخت برو و بگو که قاضی میطلبد.

جوان گفت: ای قاضی بترسم که درخت بحکم تو اطاعت نکند. قاضی گفت: مهر من ببر و بگو که این مهر قاضی است البته خواهد آمد. جوان مهر قاضی گرفت و رفت. قاضی بعد از ساعتی از پیر مرد پرسید که آن جوان نزد درخت رسیده است یا نه؟ گفت: نه. چون جوان نزد درخت رسید مهر قاضی بنمود و گفت: قاضی ترا میطلبد از درخت هیچ چیز نشنید. غمگین باز آمد و گفت:

— مهر تو درخت را نمودم هیچ جواب نداد.
قاضی گفت:

— درخت آمد و گواهی داده باز رفت.

پیر مرد گفت: ای قاضی این چه سخن است. هیچ درخت نیامد.

قاضی گفت : راست میگوئی درخت نیامد لیکن آن وقت که از تو پرسیدم که جوان نزد درخت رسیده؟ جواب دادی که نرسیده. اگر زیر آن درخت نقد نگرفتی چرا نگفتی کدام درخت است. من آنرا نمیدانم . پس از این معلوم میشود که جوان راست میگوید. پیر مرد در مقابل این سخن جز اعتراف به ادعای جوان نیافت و زر جوان را به او پس داد.

دزد اسب

شخصی از خانه دهقان اسب دزدید . دهقان بدنبال آن میگشت. درراه یکی را دید که بر اسب او سوار است . جلو او گرفت و فریاد کرد که این اسب مال من است. مردم جمع شدند و بسوار گفتند - اسب دهقان را بده!

سوار گفت : این دهقان دروغ میگوید اسب مال من است. دهقان لباس خود را از تن بر آورد و بر سر اسب انداخت و از سوار پرسید :

اگر این اسب مال تو است بگو بینیم کدام چشمش کور است؟ سوار کمی فکر کرده گفت: چشم چپش . دهقان گفت : نه . چشم چپش کور نیست.

- سوار گفت : اشتباه کردم چشم راستش کور است . دهقان لباس خود را از سر اسب برداشت و گفت :

- مردم بینید که چشمهای اسب هیچکدام کور نیست . دروغ دزد معلوم شد . اسب را بصاحبش دادند و دزد را بزندان بردند.

دهقان و مار

دهقانی در زمستان مار عظیم الجثه را در بیابان دید که از شدت سرما افسرده و مثل مرده بزمین افتاده است. بر او رحم آورده او را برداشت بخانه برد و نزدیک آتش گذاشت چون از حرارت آتش اندام مار گرم گردید در حرکت آمد و به طرف اهل و عیال دهقان حملورشد. غوغای غریبی از اهل خانه برخاست.

دهقان از مشاهده این حال بر آشفت. سنگی بزرگ بر گرفته بر سر مار کوفت و گفت :

- ای ناپاک سزای ترحم من این بود که تو کردی . درست است که گفته اند .

کسی که بر بدان نیکی کند.
در هر حال مستحق ملامت است.

کژدم و سنگ پشت

کژدمی به لب آبی رسید. اما در گذشتن از آب فرو ماند. ناگاه سنگ پشتی در این اثناء رسید. کژدم از وی التماس کرد که او را از آب بگذارد. سنگ پشت بروی رحم نموده او را بر پشت خود گرفت و شنا کنان رو بجانب دیگر نهاد اما در اثنای شناوری تقتی شنیده فهمید که کژدم چیزی بر پشت وی میزند پرسید:
- ارباب چه میکنی؟ کژدم در جوابش گفت: من نیش خود را بر پشت تو میزنم.

سنگ پشت سوال کرد که سبب این چیست. کژدم جواب داد:
- این تقاضای طبیعت من است. سنگ پشت او را از این حرکت منع کرد. اما کژدم دو باره در جوابش گفت:
نیش زدن خاصیت من است و باز گذاشتن نمی توانم. سنگ پشت گفت: اگر خاصیت تو نیش زدن است خاصیت من هم به آب فرو رفتن است و در حال به آب اندر فرو رفت و کژدم غرق شد.

بیت

نیش عقرب نه از ره کین است
اقتضای طبیعتش این است.

دو رفیق

دو رفیق از بیشه گذر میکردند. ناگاه خرسی از جنگل بر جمست و بر ایشان حمله آورد. یکی از ایشان چابک بود در حال بگریختن و به درخت بلند شد اما دیگری عاجز بود مجال گریختن نیافته بر زمین افتاد و خود را بر ترکیب مردگان انداخته هیچ حرکت نکرد. خرس بر سر وی آمد و همه اعضای او بوییدن آغاز کرد و او را مرده پنداشته برفت. چون خرس ناپدید شد آن مرد از ماعوای خود بیرون آمد و تبسم کنان پیش رفیق آمد و گفت: ای رفیق خرس بگوش تو چه گفت؟
رفیق از این استهزای او رنجیده گفت:
خرس بگوش من میگفت:

دوست مشمار آنکه در نعمت زند
لاف یاری و برادر خواندگی
دوست آن باشد که گیرد دست دوست
در پریشان حالی و در ماندگی

حیله دزدان

سه نفر دزد بخیال اینکه در خانه ای کسی نیست بقصد دزدی وارد خانه شدند ولی صاحب خانه حاضر بود و همینکه خواستند فرار اختیار کنند بتعقیب آنها پرداخت و مردم را به کمک طلبید. وقتی از کوچۀ خلوت گذشتند و دیدند نزدیک است رهگزران بدستگیری آنها کمک کنند حیله ای بکار برده دو نفرشان دور صاحبخانه را گرفتند و دستهای او را گرفته و پیرا کشان کشان بطرف خیابان بردند و صاحبخانه پی در پی فریاد میکرد که اینها دزدند و وقتی مردم نزدیک میشدند دزدان توضیح میدادند که این برادر ماست و دیوانه شده میخواهیم او را بیما رستان ببریم و او همراه دزد میداند وزن و بچه و پدر و برادر و مادر خود را دزد میخواند باز اگر معالجه بشود این حرفها اهمیتی ندارد. رهگزران نیز شفای او را آرزو کرده میگذاشتند و پس از اینکه دزد سومی ااث خانه را برده بود او را رها کردند و گفتند زود بر گرد که در خانه ات باز است و ما شوخی میکردیم.

درس گیاهشناسی

یکی از دبیران شاگردان خود را بباغ ملی شهر بگردش برده بود. در ضمن گردش بدرخت پرشاخ و برگی رسیدند و آقای دبیر بخیالش رسید که از موقع استفاده کرده چیزی بر معلومات شاگردان بیفزاید پس گفت: این درخت کهنی که میبینید نارون است. سپس شرحی در خصوصیات آن گفته اظهار نمود که سالها از عمر این نارون میگذرد. نسلها از سایه آن استفاده کرده اند و اگر این درخت زبان میداشت چه حکایت های شیرین میتوانست برای شما نقل کند.

از بدبختی آقای دبیر در همان حال پیر مردی از آنجا میگذاشت و همینکه عبارات اخیر را شنید رو بشا گردان کرده گفت: بلی اگر این درخت کهن زبان میداشت بشما میگفت که «آقایان بنده نارون نیستم اجازه بدهید که خود را بلوط معرفی کنم»!

«فایده» دروغ

خانواده ای با قطار راه آهن مسافرت میکرد. پدر خانواده برای اینکه با پسر شش ساله اش شوخی کند کلاه او را برداشته بدون اینکه بچه متوجه شود پنجره برده طوری تکا نداد که بچه خیال کرد کلاهش را از پنجره بیرون انداخته است. بهمین جهت بچه شروع بگریه کرد. پدر در حالیکه میخندید باو گفت: گریه نکن چیز مهمی نیست من الان يك سوت میزنم کلاه خودش می آید تو! بعد سوتی زد و کلاه را از پشت خود آورد و بیچه نشان داد. چند لحظه بعد کودک که منتظر فرصت بود کلاه پدرش را بر داشته از پنجره بیرون انداخت و گفت: پدرجان گریه نکنید چیز مهمی نیست من کلاه شما را بیرون انداخته ام حالا يك سوت بزنید تا خودش بیاید تو!

گول زدن

یکعده از ملوانان در کافه ای نشسته بودند ناگهان مردی قوی هیکل وارد شده پرسید: در میان شما کسی با اسم «هندرسون» یافت می شود؟ کسی باو جواب نداد و یکی از مشتریان آهسته از کافه خارج شد. مرد قوی هیکل سؤال خود را تکرار کرد و گفت: آقایان در اینجا شخصی به نام هندرسون نیست؟ این بار مرد لاغر اندامی بلند شده گفت: چرا من هندرسون هستم چه فرمایشی داشتید؟ مرد قوی هیکل گفت هندرسون شما هستید گفت بله خودم هستم. آنگاه مرد قوی بنیه در حالی که بسمت او میرفت گفت خرده حسابی دارم که باید باتو تصفیه کنم اینرا گفت و ملوان لاغر اندام را بسختی بر زمین زد و چند مشت بسرو صورت او نواخت و گفت این برای آن نامردی که در حق من کرده ای و خودت میدانی و بعد از کافه خارج شد. پس از مدتی که ملوان کتک خورده بهوش آمد چند نفر اطراف او را گرفته و بحالش تأسف خوردند ولی ملوان لاغر اندام اظهار داشت: جای تأسف نیست بلکه باید بحال آن مرد بیچاره تأسف خورد زیرا من هندرسون نیستم و او را گول زدم تا چشمش کور شود و بیهوده عرض اندام نکند.

دو برادر

در قدس شریف مسجدی است عالی که آنرا مسجد اقصی میگویند. جائیکه این مسجد بنا یافته است در زمان قدیم گشتزاری

بود که دو برادر مالك آن بودند . یکی از آن دو برادر چار پسر داشت ولی برادر دیگرش مجرد می زیست و هر دو برادر قطعه زمینی را که از مادر بایشان میراث مانده بود میکاشتند و با محصول آن زندگانی و گذاره مینمودند. در وقت فصل گندم کشت را درو کرده ستری ها شبی برادر مجرد فکر خوبی نمود/ با خود گفت برادرم عاقله داراست برای نفقه عاقله خود به پول زیاد محتاج میباشد و من که مجرد و تنها هستم انصاف نیست که از محصول کشتزار به خرمن او علاوه کنم چقدر خوب خواهد شد و فردا برادرم باین واقعه پی نخواهد برد، از جای خود بر خاست و طوری که اندیشیده بود بعمل آورد. برادر دیگر نیز در همین شب از خواب بر خاسته خانم خود را بیدار نمود و گفت:

برادرم جوان است خانم نگرفته است و عروسی نکرده است. مددکار و معاونی ندارد که ساعتی ماندگی و افسردگی او را بر طرف نماید. ما اگر باندازه او از کشتزار حصه بگیریم کار درستی نمیشد. خوب است رفته از خرمن خود بچند پشتهاره گرفته بر خرمن او علاوه کنیم فردا باین واقعه پی خواهد برد.

لطیفه

دلاوری در جنگ

جوانی از جنگ بر گشته بود از او پرسیدند : در این جنگ شما چه کردید ؟ گفت : هر دو پای یکنفر دشمن را از زانو بریدم پرسیدند : چرا سرش را نبریدی ؟ گفت : سرش را کس دیگر بریده بود.

تاجر و رفیق خائن

تاجر نیک اخلاقی برای خرید مال سفر اختیار کرد و چند تخته آهن داشت پیش یکی از رفقا امانت نهاد پلس از مدتی از سفر باز آمد نزد رفیق رفت تا امانت خود را باز ستاند. رفیقش گفت : افسوس که آهن هایت را موشها خورده و ذره ئی باقی نگذاشته اند. تاجر دید که کار از کار رفته ظاهرا قولش را تصدیق نمود و گفت : بلی شنیده ام که در عالم هیچ چیز تیزتر از دندان موش نیست . رفیق خائن بخود بالید و پنداشت دروغش کارگر افتاد ماکر

غافل از آنکه تاجر خیانتش را فهمیده و در صدد انتقام است. روز دیگر پسر خرد سال او را از کوچه براند و بخانه برد. فردای آن روز رفیق خائن بر و بر خورد و پرسید دوروز است برادر زادهٔ تان گم شده سراغش را ندارید؟ تاجر گفت: دیروز وقتیکه از خانه آمدم بازی را دیدم طفلی را بمنقار گرفته بهوا پرواز داشت. شاید پسر شما بوده باشد. مرد بفعان و غلغله گفت: کسی دیده باشد که باز طفل را بهوا برد؟ تاجر گفت: شهریکه مو شهایش آهن خور باشند چه عجب که باز هایش فیل هارا بمنقار بردارند. خائن ناچار بحق اقرار نمود و آهن را بصاحبش رد کرد پسر خود را گرفت.

معلم شاگرد تنبل را میشناسد.

روزی يك معلم دانا در صنف به شاگردان خود گفت: باید همهٔ تان مشغول دروس باشید و سر خود را از کتاب بالا نکنید. هر که دیگر را ببیند که مطالعه نمیکند باید بمن اطلاع بدهد. چند دقیقه تمام بچه ها سر گرم درس بوده چشم خود را از کتاب دور نمی کردند و همه خاموش بودند که يك بار اسد به صدای بلند صدا کرد: معلم صاحب! شریف مطالعه نمی کند و سر خود را بلند کرده هر طرف میبیند. معلم خنده کرده به اسد گفت: ای بچهٔ شوخ! بجای خود ایستاده شو من به همهٔ شما گفته بودم که سر خود را از کتاب بالا نکنید. توجه طور دانستی که شریف مشغول مطالعه نیست و هر طرف سیر میکند؟ معلوم شد که تو خودت مطالعه نمی کردی و به دیگر طرف متوجه بودی اگر چشمت به کتاب دوخته میبود گاهی شریف را دیده نمی توانستی. اسد شرمنده شد و با خود عهد کرد که دوباره به خلاف گفتهٔ معلم کار نکند تا باعث خجالت او شود.

نوشته پیش من است.

ملا یکدانه ماهی خریده بخانه میبرد. یکی از دوستانش باو رسیده پرسید: میخواهی این ماهی را چکار کنی؟
جواب داد: بپزم و بخورم.

رفیق گفت من يك خوراك بتو یاد میدهم که از این ماهی درست کنی و بخوری و لذت ببری گفت من حافظه ام کم شده خواهش میکنم هرچه میخواهی بگوئی بنویس بمن بده او نوشته و باو داد ملا نوشته را گرفته و با ذوق زیاد متوجه خانه شد. در میان راه سگ

گرسنه ای ماهی را ربود و فرار کرد. ملا قاه قاه خندید و به سگ گفت: بردن ماهی چه فایده دارد نوشته پیش من است.

خودم هم نمیدانم.

روزی ملا وارد باغی شد و تا توانست میوه و سبزیجات در خورجین گزارد وقتی خواست بیرون رود صاحب باغ وارد شد و او را با آن خرجین پر دید ملا خیلی دست پاچه شد صاحب باغ هم پیش آمده پرسید: اینجا چه میکنی؟ جواب داد: هیچ از اینجا رد میشدم که باد تندی بر خاست و مرا از بالای دیوار میان باغ انداخت.

- بسیار خوب ولی این میوه و سبزیجات را چرا چیده ای؟
- وقتی داخل باغ افتادم مرا بهر سو میبرد من برای اینکه خود را نگاه دارم باین سبزیجات و میوه‌ها پناه میبردم و آنها چیده میشدند.

- پس که اینها را توی خورجین گزارده است؟ ملا که خیلی خالکس خراب بود و دیگر نمیتوانست دروغی درست کند گفت: والله منم در این فکر بودم که شما رسیدید.

از گلستان سعدی

حکایت

پادشاهی را شنیدم که بکشتن اسیری اشارت کرد و بیچاره در حالت نومیدی ملک را دشنام دادن گرفت و سقط گفتن که گفته‌اند هر که دست از جان بشوید هر چه در دل دارد بگوید

وقت ضرورت چو نماند گریز
دست بگیرد سر شمشیر تیز

ملك پرسید که چه میگوید یکی از وزرای نیک رای گفت ای خداوند میگوید و الكاظمین الغیظ و العافین عن الناس ملكا و رحمت آمد و از سر خون او در گذشت وزیر دیگر که ضد او بود گفت ابنای جنس ما را نشاید.

در حضرت پادشاهان جز برآستی سخن گفتن این ملك را دشنام داد و ناسزا گفت ملك روی از این سخن درهم کشید و گفت مرا آن دروغ پسندیده تر آمد از این راست که تو گفتی که آنرا روی در

مصلحتی بود و بنای این بر حبشی و خردمندان گفته اند دروغ
مصلحت آمیز به از راست فتنه انگیز.

حکایت

مردم آزاری را حکایت کنند که سنگی بر سر صالحی زد در-
ویشرا مجال انتقام نبود سنگ را نگاه میداشت تا زمانی که ملک را
بر آن لشکری خشم آمد و در چاهی کرد و درویش اندر آمد و
سنگ بر سرش کوفت گفتا تو کیستی و مرا این سنگ
چرا زدی گفت من فلانم و این همان سنگست که در فلان تاریخ
بر سر من زدی. گفت چندین روزگار کجا بودی گفت از جاهت
اندیشه میکردم اکنون که در اچاهت دیدم فرصت غنیمت
شمردم.

حکایت

پادشاهی پسری را بادیبی داد و گفت این فرزندت تربیتش
همچنان کن که یکی از فرزندان خویش گفت فرمانبردارم سالی
چند برو سعی کرد و بجائی نرسید و پسران ادیب در فضل و
بلاغت منتهی شدند ملک دانشمندانرا مواخذت کرد و مقاومت
فرمود که وعده خلاف کردی و وفا بجا نیاوردی گفت بر رای خداوند
روی زمین پوشیده نماوند که تربیت یکسان است و طبایع
مختلف.

حکایت

مردکی را درد چشم خاست پیش بیطاری رفت تا دوا کند بیطار
از آنچه در چشم چهارپایان کردی در دیده او کشید و کور شد
پیش حاکم بروند گفت برو هیچ تاوان نیست اگر این خر نبودی
پیش بیطار نرفتی مقصود از این آنست تا بدانی که هر آنکه
ناآزموده را کار بزرگ فرماید بانکه ندامت برد بنزدیک خردمندان
بخفت رای منسوب گردد.

حکمت

مال از بهر آسایش عمر است نه عمر از بهر گود کردن
مال. عاقلی را پرسیدند نیک بخت کیست و بدبخت بچيست

گفت نيك بخت آنكه خورد و كشت و بد بخت آنكه مرد و هشت.

حکمت

دو كس رنج بيهوده بردند و سعی بيفايده كردند یکی آنكه مال اندوخت و نخورد و ديگر آنكه علم آموخت و عمل نكرد.

حکمت

رحم آوردن بر بدان ستم است بر نيکان و عفو کردن از ظالمان جوراست بر درويشان.

حکمت

هر كه با دشمنان صلح كند سر آزار دوستان دارد بشوی ای خردمند ازان دوست دست كه با دشمنانت بود هم نشست. خبری كه دانی كه ولی بيازارد تو خاموش باش تا دیگری بيارد.

بدبلا مژدهٔ بهار بيار
خبر بد بباام باز گذار

فريب دشمن مخور و غرور مداح مخر كه اين دام زرق نهاده است و آن دامن طمع كشاده احمقرا ستايش خوش آيد لاشه كه در كعبش دمى فربه نمايد .

الاتا نشنوی مدح سخن گوی
كه اندك مایه نفعی از تو دارد
كه گر روزی مرادش بر نیاری
دو صد چندان عیوبت بر شمارد.

هر كه باداناتر از خود بخت كند تا بدانند كه داناست بداننده كه قادانست.

هر كه بابدان نشینند نیکی نبینند.

هر كه علم خواند و عمل نكرد بدان مانند كه گاو راند و تخم تیفشاند .

حکایت

دو برادر بودند یکی خدمت سلطان کردی و دیگر بزور بازوان نان خوردی باری آن برادر توانگر این درویش را گفت چرا خدمت سلطان نکنی تا از مشقت کار کردن برهی گفت تو چرا کار نکنی تا از مذلت خدمت رهائی یابی که خردمندان گفته‌اند نان خود خوردن و نشستن به که کمر زرین بستن و بخدمت امیر استادن.

بدست آهن تفته کردن خمیر
به از دست بر سینه پیش امیر.

حکایت

عابدی را حکایت کنند که شبی ده من طعام بخوردی و نخفتی و تا سحر ختم قرآن بکردی صاحب‌دلی بشنید و گفت اگر نیم نانی بخوردی و بخفتی بسیار از این فاضلتر بودی.

اندرون از طعام خالی‌دار
تا در و نور معرفت بینی
تهی از حکمتی بعلت آن
که پری از طعام تابینی

از بدایع الوقایع واصفی

حکایت

عیب دارد که در پهلوی این طاق پیره زنی خانه دارد دود میکند و آن دود در ایوان میپیچد و نزدیک بآن رسیده که آن طاق بمثل (طاق) ابروی خوبان سیاه گردد و گاوی دارد که گذار وی بر روی این فرش است و فضله بر روی این فرش میاندازد انوشیروان آن زنی را طلبید و گفت ای مادر عمارتی ساخته ام که مثل این عمارت در عالم نیست و این عمارت مرا گاو توضایح کرده است در برابر این عمارت تو کوشکی زرنگار و در برابر گاو تو صد گاو بدهم چه میگوئی گفت ای پادشاه اگر کوشک زرنگار و هزار گاو عنبر بدهی این ویرانه خود را نخواهم داد انوشیروان گفت که این مبالغه خالی از حکمت نیست مقصود چیست گفت مقصود آن است که تا انقراض عالم گویند که انوشیروان عادل همچنان پادشاهی بود که پیره زنی با او معارضه کرد و عدل او مانع آمد که بر وی تعرض نماید عرض من نیکنای و دولتخواهی تست و گرنه خانه و گاو من چه خواهد بود عالیحضرت سلطنت پناهی فرمود که از این حکایت ما را انبساطی دست داد.

دیگر حکایت گویند معروض داشته شد که انوشیروان عادل

براهی میگذشت پیر مردی جوزین میکاشت گفت ای پیر مگر ترا از فلاح و دهقانی خبری نیست نشنیده که درخت جوزین بعد از سی سال بر میدهد تو از این درخت چه بر خواهی خورد پیر گفت شاهها دیگران کاشتند و ما خوردیم ما بکاریم دیگران خوردند انوشیروان را خوش آمد گفت زه هر گاه انوشیروان بزه تحسین کسیرا آفرین میکرد گنجور وی او را یک هزار اشرفی میداد چون آنرا استیفا نمود خنده کرد و گفت شاهها شما فرمودید که این درخت بعد از سه سال

گفت شاه‌ها آوازهٔ عدل تو از قاف تا بقاف رفته از من بی اختیار
جریمهٔ صادر شد و من مستحق کشتن ام اگر مرا میکشی دامن عدل
تو بخون من آلوده شود و عدل تو در عالم بدنام میشود من بقصد
گناهی کردم که اگر مرا بکشی گناه کارا کشته باشی از این وجه
بد نام نشوی نوشیروان او را تربیت عظیم فرمود.

حکایت

روزی حجاج ظالم به شکار رفته بود از لشکر جدا افتاد در
شب تاریک باب افتاده نزدیک بهلاکت رسیده بود شخصی او را
نشناخته از آن آب خلاص کرد حجاج از او پرسید که چه نام داری
و در کجا میباشی گفت فلان و در فلان محله چون صبح شد و
حجاج بر تخت نشست گفت فلانی را از فلان محله بیارید چون آوردند
حجاج گفت از تو چیزی میپرسم اگر براستی جواب دادی و الا
عرضهٔ تیغ سیاست من شوی گفت آن شخصی که ظالم و تعدی و
بیدادی کرده باشد و خلق فنای او را از خدا طالب باشند و وی در
مهلکه و ورطهٔ افتاده باشند و نزدیک بهلاکت رسیده شخصی او را
لاعن شیء از آن بلا خلاصی دهد و بلای او را باز بر سر خلق آورد
بر وی آنچه باید کرد آن شخص در یافت و گفت شاه‌ها دانستم که چه
میگویید آن ظالم که بر خلق خدای ظلم و ستم میکند شما باید و در
بلای افتاده بودید و من شمارا خلاص کردم بنابراین پدر شما که بر
سر ما حاکم بود ظلم و تعدی بسیار میکرد و خلق او را نفرین
میساختند بامید آنکه شما که پسر اوید شاید که بهتر از او باشید
چون او مرد شما بصد حرامزادگی او بودید ترسیدیم که مبادا که
بمیرید پسر شما بدتر از شما باشد حجاج خنده کرد و گفت ترا
بخشیدم و او را تربیت کرد.

عمر خیام

رباعیات

خالق توای و مرا چنین ساخته‌ی
هستم به می و ترانه دل باخته‌ی
چون روز ازل مرا چنین ساخته‌ی
از بهر چه در دوزخم انداخته‌ی

بتخانه و کعبه‌خانه‌ی بندگی است
ناقوس زدن ترانه‌ی بندگی است
محراب و کلیسا و تسبیح صلیب
حقا که همه نشانه‌ی بندگی است

ای مفتی شهر از تو پر کار تریم
با این همه مستی ز تو هشیار تریم
ما خون رزان خوریم و تو خون کسان
انصاف بده کدام خونخوار تریم

در کوی نیاز هر دلی را در یاب
در کوی حضور مقبلی را در یاب
صد کعبه‌ی آب و گل بیکدل نرسد
کعبه بچه روی بر و دلی را در یاب

افسوس که سرمایه زلف بیرون شد
وز دست اجل بسی جگرها خون شد
کس نامد از آن جهان که آرد خیری
و احوال مسافران بگوید چون شد

گر کار فلک بعدل سنجیده بدی
احوال فلک جمله پسنندیده بدی
ور عدل بدی بکارها در گردون
کی خاطر اهل فضل رنجیده بدی

بر چهره‌ی گل شب‌نم نوروز خوش است
در طرف بچمن روی دل افروز خوش است
از وی که گذشت هر چه گویی خوش است
خوش باش زدی مگو که امروز خوش است

راز از همه ناکسان نهان باید داشت
و اسرار نهان زابلهان باید داشت
بنگر که بجان مردمان می‌چه کنی
بچشم از همه مردمان همان باید داشت

انرا که وقوف است بر اسرار جهان
شادی و غم و رنج بر او شد یکسان
چون نیک و بد جهان بسر خواهد شد
خواهی همه درد باشی و خواهی درمان

در عشق تو از ملامتم تنگی نیست
بابی خبران در این سخن جنگی نیست
این شربت عشق داروی مردان است
نا مردان را از این قدح رنگی نیست

از کتاب هزار و یک حکایت

کثرت حرارت عسل

شخصی وارد خانه آدم لثیمی شد که یک ظرف عسل و یک قرص نان در جلوی گذارده مشغول خوردن بود. قبل از آنکه آن شخص وارد شود صاحب خانه نان را پنهان کرد و در پنهان کردن عسل ضرورتی بنظر در نیاورد زیرا گمان میکرد که مهمان او عسل را بدون نان و خالی خالی نخواهد خورد. وقتی که وارد شد صاحبخانه گفت عسل را خالی خالی میخوری گفت بلی با کمال میل و اطاعت و فوراً انگشتان در عسل فرو برده بخوردن شروع کرد. صاحب خانه دید عنقریب تمام آنرا خواهد خورد و به مهمان گفت عسل خیلی حرارت دارد و خالی خالی خوردن آن دلرا میسوزاند. گفت دل شما را نه دل من.

یاد داشت بسیار آسان

معلمی به شاگردان خود گفت هرگاه بخواهید چیزی را به خاطر آورده و محتاج بیاد داشت کتبی نباشید گوشه دستمال خود تانرا گره بزنید چون دستمال خیلی محل احتیاج است هر وقت که آنرا از جیب بیرون آوردید و دیدید گوشه آن را گره کرده زده اید فرراً مطلب بیادتان خواهد آمد. روزی که هوا بسیار سرد بود آن معلم صبح زود وارد اطاق درس شده بروی صندلی نشست دستمال خودرا از جیب بیرون آورد تا آب چشم و بینی خودرا پاک نماید هر چهار گوشه آن دستمال را گره زده است در صورتیکه هر قدر

فکر مینمود که آنها را برای چه گره زده است چیزی به خاطرش نمی‌رسید در حضور شاگردان متصل به آن دستمال نگاه کرده حیران و مبهوت مانده بود .

شفای طبیب

شخصی که در قحط سالی از شدت گرسنگی مشرف بمردن بود بدهی رسید شنید که رئیس ده مریض است آنجا رفت و گفت طبیبم . او را پیش مریض بردند . اتفاقاً همان وقت در خانه رئیس نان پختند . گفت علاج این مریض آن است که چند دانه نان گرم با قدری روغن داغ کرده و غسل صاف بیاورید تا بگوییم چه باید کرد . وقتی که آوردند او خود چنگال در دست کرده و لقمه لقمه بر داشته دور سر بیمار میگردانید و بدهان میگذاشت تا همرا خورد و کاملاً سیر شد . گفت امروز همین قدر معالجه بس است تا فردا . چون از خانه بیرون رفت طولی نکشید که رئیس مرد گفتند این چه معالجه بود که کردی . گفت اگر این معالجه را نمی‌کردم طبیب هم مرده بود .

راه محبس

شخصی دهاتی وارد شهر شد . از يك نفر پرسید که راه محبس نظمیہ کدام است . گفت راه محبس آن است که داخل در این حجره جواهر فروشی شوی و بهرچه دسترس پیدا کردی بر داشته و در جیب خود بگزاری و فرار بکنی ده دقیقه بیشتر طول نخواهد کشید که به محبس خواهی رسید .

حکم قاضی

نعلبند ده آدم کشته بود . حکم قتلش صادر شد . اهل ده حمیت کرده نزد قاضی رفتند و گفتند اگر این نعلبند کشته شود آن وقت کارهای ما لنگ شده و برای نعل کردن قاطر و الاغ معطل میمانیم خوب است بجای او بقال را که چندان احتیاجی باو نداریم حکم بقتل بدهید . قاضی فکری نموده گفت در این صورت چرا بقال را که او نیز منحصر بفرد است بکشیم از دو نفر تونتاپ حمام یکی را زیادی است میگوییم در عوض نعلبند بکشند .

آدم مقدس

شخصی مشغول نماز خواندن بود . رفقای وی از او تعریف و تمجید نموده گفتند خیلی آدم مقدس است که با این خضوع و خشوع نماز میخواند . آن کس نماز خود را قطع کرده گفت در عین حال روزه دار هم هستیم .

آدم پرگو

شخصی پرگوئی که تقریباً نیم ساعت بود گوش طرف را خسته کرده بود گفت : گمان میکنم خیلی پرگوئی نموده اسباب تصدیع خاطر شما میشوم . گفت خیر خیر ابدأ آسوده باشید حرف خودتان را بزنید من خیالم جای دیگر است .

آش گرم و سرد

از ملا نصرالدین پرسیدند که شوربای سرد را در شهر شما چه میگویند ؟ گفت ما هیچ وقت نمیگزاریم که شوربا سرد شود همان وقت که گرم است داغ داغ میخوریم .

شعر دزدی

روزی انوری در بازار بلخ میگذشت . جمعیتی را دید که بدور شخصی حلقه زده و ازدهام نموده اند . پیش رفت و سر در میان آن حلقه در آورد و دید مردی ایستاده و معر که گرفته قصاید او را میخواند و مردم او را تحسین و تمجید نموده قدر دانی میکنند . انوری پیش رفت و گفت این اشعار را که میخوانی از کیست؟ گفت بلی از انوری است . گفت آیا انوری را هیچ دیده ای و میشناسی آن شخص خندید و گفت : عجب چگونه نه شناسم و حال آنکه انوری خود من هستم . انوری نیز خندید و گفت شعر دزدی را شنیده بودم شاعر دزدی ندیده بودم .

ابو علی سینا

شیخ الرئیس ابو علی سینا در اوقاتی که فراری بود و سلطان وقت جاذبه برای دستگیر نمودن او معین کرده بود وارد همدان

شده در کوچه قدم میزد رسید بمطب یکنفر حکیم باشی که چهار
 زانو بروی توشک نشسته مشغول معالجه مرضا بود. شیخ رئیس
 بمناسبت همکاری وارد مطب شده دریک گوشه از اطاق نشست.
 حکیم باشی مریضها را یک بیک رسیدگی نموده و دستور العمل
 میداد. شیخ رئیس باکمال دقت تماشا میکرد. زنی که مریض
 بود از پشت پرده دست خودرا جلو آورده حکیم باشی نبض اورا
 گرفته بمحض گرفتن نبض گفت ماست خورده؟ زن گفت صحیح
 است ماست خورده ام شیخ رئیس تعجب کرد که چگونه از گرفتن
 نبض دانست که ماست خورده است. حکیم باشی باز کمی دقت
 نبض کرده گفت دیشب خروس پلو خورده؟ زن گفت صحیح است.
 تعجب بر تعجب شیخ رئیس افزوده شد. باز پس از کمی وقت
 مجدداً حکیم باشی گفت درب خانه تان روبه مشرق است؟ زن گفت
 بلی همین طور است. آنوقت حکیم باشی نسخه و دستور العمل باو
 داده اورا راه انداخت و به مریض دیگری پرداخت. شیخ رئیس
 خود پیش خیال کرده گفت که اگر فرضاً خوردن ماست و خروس
 پلورا بتوان از نبض تشخیص داد یحتمل ولی اینکه از نبض تشخیص
 و تعیین بکنند که در خانه مریض روبه مشرق است این را هیچ
 عقلی باور نکرده پس آنجا سری است که باید آنرا دانست و من
 تا آنرا تحقیق نکنم از اینجا نخواهم رفت بهمین ملاحظه وقتی که
 حکیم باشی روبه شیخ رئیس کرده گفت شما چه خبرتان است مرض
 من خیلی مفصل است. سایر مریضها را راه بیندازید تا در آخر
 دفعه به من برسید. حکیم باشی مریضها را یک به یک راه انداخته مطب
 خلوت شد و کسی باقی نماند شیخ رئیس کم کم نزدیک آمده وصل
 بمسند نشست بود. چند جلد کتاب ضخیم در جلوی حکیم باشی
 روی مسند گذارده شده بود شیخ رئیس گوشه یکی از آنها را با
 انگشت بلند نموده یک نظر فوری بصفحه که باز شده بود انداخته
 به حکیم باشی گفت این کتاب قانون است؟ گفت بلی شما هم شیخ
 رئیس هستید که فرار کرده اینجا آمده اید. مجال انکار شیخ
 رئیس باقی نمانده گفت بلی صحیح است. آن وقت که حکیم باشی
 مقدم وی را یزیرفته و چندی اورا مهمان کرده معماها را برای وی حل
 نموده گفت اما اینکه بان زن گفتم ماست خورده ای دیدم یک قطره
 ماست بروی چادر او چکیده بود دانستم وقتی که چادر بسر کرده
 اینجا میآمده است قدری سر کشیده بود و از لهجه آن زن وقتی که
 گفت بلی ماست خورده ام دانستم که یهودی است و چون بالنسبه
 محله بود دانستم خانواده متمولین کلامیان است آن روزی هم روز

شنبه بود و شب شنبه یهود یهای ممتول غالباً خروس پلو میخورند این بود که گفتم دیشب خروس پلو خورده ای اما اینکه پس از دقت در نبض گفتم درب خانه تان روبه مشرق است برای این بود که محله یهودیهای همدان بیشتر آن در يك ضلع کوچه بسیار بلندی واقع شده است که درب خانه های آن قسمت همرو به مشرق باز میشوند . شیخ رئیس گفت اینهارا فهمیدم ممنونم اما از کجا دانستی که من شیخ الرئیسم . گفت این کتاب قانون را من چند سالی است که خریده ام اولاً تا مدتها نمیدانستم که این کتاب قانون است ثانیاً در ظرف این مدت همه وقت آنرا مطالعه نموده يك کلمه نه من از آن چیزی فهمیده ام نه دیگران یقین کردم که کسی بيك نظر در گوشه یکی از صفحات آن فوراً تشخیص بدهد که این کتاب کتاب قانون است . آن شخص جز مصنف آن کسی دیگر نتواند بود .

از بهارستان جامی

حکایت اسکندر یکی از کارداناان را از عمل شریف عدل کرده و عمل حسیس بوی داد . روزی آن مرد بر اسکندر در آمد . اسکندر او را گفت چگونه میبینی عمل خویش را گفت زندگانی خداوند دراز باد نه مرد بعمل بزرگ و شریف گردد بلکه عمل بمرد بزرگ و شریف گردد در هر عمل که هست نیکو سیرتی میباشد و انصاف و داد اسکندر را سخن وی خوش آمد عمل وی را باز داد .

حکایت حاتمرا پرسیدند که هرگز از خود کریمتر دیدی گفت بلی روزی بخانه یتیمی فرود آمدم و اوده سر گوسفند داشت فی الحال يك گوسفندرا کشت و پخت و پیش من آورد مرا از و قطعه گوشت خوش آمد بخوردم و گفتم و الله بسی خوشست آن پسر بیرون رفت و یکیک گوسفندرا میکشت و آن موضعرا میپخت و پیش من می آورد و من از آن آگاه نی چون بیرون آمدم که سوار شوم دیدم که بیرون خانه خون بسیار ریخته است پرسیدم که این چیست گفتند وی همه گوسفندان خودرا کشت ملامتش کردم که چرا به چنین کردی گفت سبخان الله چون ترا خوش آمد چیزی که مالک آن باشم و در آن بخلی کنم پس زشت سیرتی باشد در عرب پس حاتمرا پرسیدند که تو او را در مقابله آن چه دادی گفت سیصد شتر سرخ موی و پانصد گوسفند پس تو کریم نباشی گفت هیهات وی هرچه داشت داد و من آنچه داشتم از بسیار اندکی بیش ندادم .

از اشعار علیشیر نوانی

مخترع

ما بکجا زهد و عبادت کجا
مست کجا تقوی و طاعت کجا
غنچه بزخم است و دلم دردمند
درد کجا بین و جراحت کجا
از کل و سرور دگر ای باغبان
دم مزن آن عارض و قامت کجا
کان نمک نایدم ای دل بکار
کوی که آن کان ملاحه کجا
خانقه زهد زما شد بتنک
شاه ره دیر ملاحه کجا
شیخ ریا پیر مغان می نمود
زرق کجا کوی و کرامت کجا
فانی اگر بی تو نخواهد حیات
کار چو صعب آمده طاقت کجا

تبع مخدوم (جامی)

زهی از تاب می کل کل شکفته باغ رخسارت
زهر کل خارخاری دردل عشاق بیمارت
بدان رخسار و قامت کر نمایی جلوه در کلبش
قیامت او فتد از قامت آفت زرفتارت
بدام زلف هر سو دانه خالت عجب نبود
اگر مرغان باغ قدس را سازی گرفتارت
بدانسان حسن و استغنای خوبی کر نکه داری
حق یاری امیدم آنکه باشد حق نگهدارت
مرا شد عشق و می قسمت ترا زهد و ریای شیخ
بکار من مرا بگذار و تو هم رو پی کارت
برون از دورت ای کردون محقر کلبه دارم
که می بارد غباری درد و غم از طاق زد کارت
دمم بکشمای پیر دهر کاینک آمدم سرخوش

بعذر توبه و تقوی بکردن بسته زنارت
کدای عشق را اندک تفقد کر کنی امروز
بود ای پادشاه حسن فردا اجر بسیار
تو ای فانی که در سر هر چه بودت رهن می کردی
عجب نبود که سر مانی کنون چون نیست دستارت

تتبع خواجه حافظ

کر آن ترک خطایی نوش سازد جام صهبارا
نخست آرد سوی ما ترکتاز قتل و یغمارا
رخش در ناز کی بریاد داده صفحه کلرا
قدش در جابگی بر خاک شانده سرو رعنارا
بمنع بوس آن لب چون دوصد تبرست از ان مؤگان
که در خاطر تواند راه دادن این تمنارا
بهار عارضش را تازه کلهای عجب بشکفت
خدارا مدعی مانع مشویک دم تماشارا
من و کوی مغان و ان مغبچه کز لعل جان پرور
بنکته کرده زین دیر کهن بیرون مسیحارا
چو در کوی خرا باتش بیک ساغر نمیگیرند
بر آتش افکنم به این لباس زهد و تقوی را
چه پوشانم زمردم کاتش عشق و می روشن
زچاک سینه ظاهر کرد سر مخفیء مارا
بکو کارند جام جم زمخرن ای شه دینی
که بنمایم بشاهان بی وفاپهایی دنیارا
غزل گفتن مسلم شد بحافظ شاید ای فانی
نمایی چاشنی در یوزه زان نظمی جهان ارا

تتبع میر (خسرو دهلوی)

اگر فرهاد و شیرین هر دو در دوران من بودی
یکی شرمنده از من آن یک از جانان من بودی
اگر مجنون بد شت عشق همراهم شدی یک ره
بجان زاشفتگی های دل ویران من بودی
مکو کز اشک در کوی وفا روید نهال ای دل
که کر بودی چنین از دیده کریان من بودی

چو کل چاک کریبانم نکشتی هر سحر ظاهر
 چو در اشک اگر آن شوخ در دامان من بودی
 هزاران شب به بیداری بروزم نامدی در هجر
 شبی کر آن مه نامهربان مهمان من بودی
 زنازو غمزه گاهی چشم اگر وا کردی آن مهوش
 زحیرانی که دارم در رخس حیران من بودی
 وفارا در دل خوبان اثر کر بودی ای فانی
 نبود یار از ان بیو فایان زان من بودی

ابولقاسیم لاهوتی

بندگی در کار نیست

زندگی آخر سر آید بندگی در کار نیست
 بندگی گر شرط باشد زندگی در کار نیست
 گرفتار روزگار آهت کند مسکین مشو
 مرد باش ای خسته دل شرمندگی در کار نیست
 با حقارت گر ببارد بر سرت باران در
 آسمان را بگو: برو! بارندگی در کار نیست
 گربه شرط پای بوسی سر بماند بر تنت
 جان ده ورد کن که سر افکنده گی در کار نیست
 زندگی آزادی انسان و استقلال اوست
 بهر آزادی جدل کن بندگی در کار نیست

افراشته

خطاب بد هاتی ایران

چه توفیر داری تو باخان دهاتی؟
 چه فرق است بین تو و آن دهاتی؟
 چرا او چنان مست عیش است و عشرت
 چرا تو چنین زار و نالان دهاتی؟
 چرا هرچه رنج است و غم قسمت تو
 چرا گنج سهمیه خان دهاتی؟
 چرا خربزه هرچه خوبست و شیرین
 نصیب شغال بیابان دهاتی؟

همه تخم مرغ و کره کبک و تیهو
 تو آری... کند کوفت اعیان دهاتی
 ندارد مگر معده ات قابلیت.
 نداری مگر سی و دو دندان دهاتی؟
 مگر دکتری داده دستور طبنی
 که محرومی از هر چه جز نان دهاتی؟
 همه پشم و ایریشم و پنبه از تو
 خودت در عوض لخت و عریان دهاتی!
 مگر زیر پیر آهن کرک بره
 تنت را زند سیخ و سوهان دهاتی
 مبادا بگوئی خدا خواست این را
 میاور خدارا بمیدان دهاتی؟
 خدا بندگان را همه دوست دارد
 نخواهد ستم بهر آنان دهاتی
 خدا کد خدانیست تا چاق و لاغر
 نهد فرق در گوسفندان دهاتی!
 «قلمزن چنین زد» چیه این سخن‌ها!
 بود حربۀ شیخ شیطان دهاتی!
 قلمزن برای سگ خان قلم زد
 جل ترمه دارو و درمان دهاتی!
 و لیکن برای تو زد مرگ و ماتم.
 قلمزن مگر بوده نادان دهاتی؟
 بگوش تو خواندند این یاوه هارا
 به پشتت نهادند پالان دهاتی!
 که گفت است یک قریه انسان کند جان
 برای یکی یا دو حیوان دهاتی؟
 تفنگ شکاری برای چه داری؟
 چرا میکشی خوک‌را هان دهاتی؟
 به این جرم لابد که حیوان موذی
 رساند به محصول خسران دهاتی!
 مگر شاخ و دم دارد این خوک خرمن
 چرا جسته از تیر باران دهاتی؟
 شود من نمیرم به بینم که ده شد
 بد ست و بد ستور دهقان دهاتی!

«صدف شکسته»

شنیدم اوستادی را میگفت
 بشاگردان خود رازی نهانی:
 جهان باشد بنزد مرد دانا
 یکی دریا مثل در بیکرانی
 خرد در پهنه این ژرف دریا
 کند که لنگری که باد بانای!
 ترا از عقل کوتاه ریسمانی است
 بکف تا عمق این دریا بدانی
 من سرگشته اندر ساحل بحر
 طلب کردم بسی در معانی
 پی یک نقطه سر گردان چوپر کار
 بماندم زین محیط جاودانی!
 به پیمودم که کرانه تا کرانه
 بدست عجز و پای ناتوانی!
 نصیب من صدف بشکسته ای بود
 از این در یابد آن گوهر فشانی!!
 مرا شد دفتر دانش پریشان
 چو اوراق گل از باد حزانی!
 مبادا کز جهالت زورق و هم
 در این دریای بی پایان برانی
 نشانی در نیابی از تک او
 و گریابی بود در بی نشانی!
 مرا اندر زمین از راز گردون
 سخن باشد چو وحی آسمانی

ا. س. پوشکین

حکایت ماهیگیر و ماهی

یکی بود و یکی نبود.
 در ساحل بحر کبود
 یک پیر مرد بود با پیر زنش

آنها تماماً سی سال و سه
 در کلبهٔ خاکی به سر بردند.
 پیرزن با دوکش ریسمان میریسید
 پیر مرد با تورش ماهی میگرفت.
 او یک بار تورش را به آب انداخت
 تورش با لجن بالا آمد
 او دوباره تور خود را انداخت
 تورش با علف بالا آمد.
 او سه باره تور خود را انداخت
 تورش با ماهی بالا آمد.
 ماهی ساده نه زرینه
 به التماس آمد زرین ماهی
 بالفظ آدم ها سخن میگفت:
 «مرا به دریا ول کن پیرا!
 فدیة ام را گران خواهم داد
 همان خواهم داد که بخواهی...»
 به حیرت افتاد پیر هراسان شد.
 سی سال و سه او ماهیگیری کرد
 هیچ نشنید ماهی گفتگو کند
 زرین ماهی را پیر مرد رها کرد
 با مهر بانی سخن گفتنش:
 «خدا یارت باد زرین ماهی!
 به من فدیة تو روا نیست.
 در بحر کبود شناکن دلشاد
 تفرج کن در فضای آزاد»
 پیر مرد به پیش پیرزنش بر کشت.
 معجز عالی را حکایت کرد:
 «امروز یک ماهی گرفته بودم
 ماهی ساده نه زرینه.
 ماهی مثل ماها سخن میگفت
 به بحر کبودش خواست بر گردد
 فدیة گرانی تکلیف میکرد
 تکلیف میکرد آنچه را بخوام.
 جرئت نکردم فدیة بگیرم
 گفت انداختمش به بحر کبود»

با پیر مرد پیرزن دعوا سر کرد:
 «ای تو احمق ای کله کدو!
 نتوانستی فدیہ بگیری
 لااقل تغاری میگرفتی.
 مال خودمان که داغان شده»
 پیر اینک پیش بحر کبود رفت
 دید کمی دریا می جنبد.
 زرین ماهی را بلند صدا کرد.
 ماهی شناور آمد پرسید:
 «چه حاجتی داری تو پیرا؟»
 پیر مرد با تعظیم پاسخش داد:
 «بمن رحم کن ای ملکه ماهی!
 پیر زنم بامن دعوا میکند
 دست نمیکشد از من پیر مرد:
 او تغار نو لازم دارد.
 مال خودمان که داغان شده»
 به وی پاسخ داد زرین ماهی:
 «غم نخور برو خدا یارت!!
 خوب تغار نو خواهید داشت»
 پیر مرد پیش پیرزنش برگشت:
 پیرزن تغار نو دارد.
 با پیر مرد بیشتر دعوا میکند;
 «ای تو احمق ای کله کدو!
 تغار بدست آورده است احمق!
 از تغار چه آید بیار؟
 بر گرد ای احمق به پیش ماهی
 پوزش کن بلکه خانه بدهد.»
 پیر اینک پیش بحر کبود رفت
 (دریای کبود تیره گون بود).
 زرین ماهی را بلند صدا کرد
 ماهی شناور آمد پرسید:
 «چه حاجتی داری تو پیرا؟»
 پیر مرد با تعظیم پاسخش داد:
 «بمن رحم کن ای ملکه ماهی!
 پیرزن پیش از پیش دعوا میکند

دست نمیکشند از من پیر مرد.
 خانه میخواهد جنگره عجزه.
 به وی پاسخ داد زرین ماهی:
 «غم نخور برو خدا یارت!
 خوب باشد! خانه خواهید داشت»
 پیر پیش کبله خاکی بر گشت
 از کلبه اثر هم نیست.
 جایش خانه و بالاخانه
 با دودکش آجری سفید
 با دروازه از تخته بلوط،
 پیر زن پیش پنجره نشسته
 بشوهر یکدنیا فحش میدهد:
 «کله کد و هستی تمام احمق!
 خانه گدائی کرد کله کدو!
 برگرد به ماهی تعظیم بکن.
 نمیخواهم عامی دهقان باشم.
 میخواهم اصلزاده اعیان باشم»
 پیر مرد پیش بحر کبود رفت
 (دریای کبود بی آرام بود)
 زرین ماهی را بلند صدا کرد.
 ماهی شناور آمد پرسید.
 «چه حاجتی داری تو پیرا؟!»
 پیر مرد با تعظیم پاسخ داد:
 «بمن رحم کن ای ملکه ماهی!
 پیر زن پیش از پیش جنی شده
 دست نمیکشند از من پیر مرد.
 دیگر نمیخواهد دهقان باشد
 میخواهد اصل زاده اعیان باشد»
 به وی پاسخ داد زرین ماهی:
 «غم نخور برو خدا یارت!»
 پیر مرد به پیش پیرزنش برگشت
 چه چیز میبیند؟ - سرای بلند
 پیر زنش در آستانه ایستاده
 با جامه سنجاب پر قیمت
 به روی سرش کلاه زربفت

دور گردنش درهای براق
 در انگشتانش انگشتر زر
 به پاهایش چکمه‌های قرمز
 نوکرهای صادق در خدمتش
 زده کاکلها شانرا میکشند.

به پیر زن خود میگوید پیر مرد:
 «سلام خانم خاتون اصلزاده!
 انشالا اکنون دلکت راضی است؟»

پاسختی به وی پیرزن فریاد کرد
 به خدمت اسبها فرستادش.
 اینک يك - دو هفته میگذرد
 پیرزن از پیش هم جنی ترشد:
 پیررا باز پیش ماهی فرستاد:
 «بر گرد التماس بکن به ماهی:
 نمیخواهم دیگر اعیان باشم
 میخواهم باشم مختار ملکه.»

هر اسان شد پیر مرد التماس کرد:
 «چه ات شد عجوز خر مغز خورده‌ئی؟
 نه رفتار بلد هستی نه گفتار
 ملک ترا سراسر خواهی خندانند»

پیرزن دیگر بدتر غضبناک شد
 به صورت شوهرش سیلی زد:
 «جواب میدهی دهقان ساده
 جواب بمن - اعیان خاص اصلزاده؟
 باخوشی میگویم رو سوی بحر
 نروی تورا با زور میبرند.»

پیرك بسوی دریا راه افتاد.
 (دریای کبود سیا شده بود)
 زرین ماهی را بلند صدا کرد
 ماهی شناور آمد پرسید:
 «چه حاجتی داری تو پیرا؟»

پیر مرد با تعظیم پاسخش داد:
 «بمن رحم کن ای ملکه ماهی!
 باز هم عصیان میکند پیرزتم:
 دیگر نمیخواهد اعیان باشد

میخواهد باشد مختار ملکه»
 به وی باسخ داد زرین ماهی:
 «غم نخور برو خدا یارت!
 باشد! ملکه خواهد شد پیرزن.»
 پیرك به پیش پیرزنش برکشت؟
 این چیست؟ در پیشش دربار شاهی
 آنجا پیر زن خود را می بیند
 سر سفره شاهی نشسته
 اعیان و اشراف خدمت میکنند
 شراب تاب میریزند بجامش
 مزه اش کلیچه های مهر دار
 فوج مهبی پاسبان در دورش
 تبر زینها بر سر دوششان.
 پیر انرا که دید به و حشت افتاد
 تا زمین تعظیم کرد پیش زن
 به او گفت: سلام سهمگین ملکه!
 انشالا حالا دلکت راضی است؟»
 پیر زن برویش نگاه هم نکرد
 فقط حکم داد از چشم دورش کنند
 قوری اشراف و اعیان دویدند
 پس گردنی به پیر مرد زدند.
 پاسبانانهم در پیش دروازه
 با تبر نزدیک بود بکوبندش.
 مردم هم او را ریشخند میگردند:
 «سزای تست پیر مردبی ادب!
 برای تو بی ادب درس باشد!
 به حد گلیمت پا دراز کن!
 به جایی ننشین که شان تو نیست
 باز هم يك هفته دو هفته گذشت
 پیرزن دیگر بیشتر دیوانه شد
 درباری های خود را فرستاد
 پیرك را یافته پیشش کشاند ند.
 پیرزن به پیر مرد چنین میگوید:
 «برگرد به پیش ماهی تعظیم کن!
 من نمیخواهم ملکه باشم

میخوام باشم حکمران بحر ها
 تا در اقیانوس زندگی کنم
 تا خدمت کند به من زرماهی
 یکی از نوکرهای من باشد.»
 پیر جرئت نداشت يك و دو کند
 جسارت نکرد حرفی ضد گوید.
 اینک او سوی بحر کبود رفت
 طوفان سیاه روی دریا دید
 هی موجها خشم آلود بر میخیزند
 هی میجنبندهی غران میگردند!
 زرین ماهی را بلند صدا کرد.
 ماهی شناور آمد پرسید:
 «چه حاجتی داری تو پیرا؟»
 پیر مرد با تعظیم پاسخ داد:
 «بمن رحم کن ای ملکه ماهی!
 چه کنم با این ملعون عجوزه؟
 او نمیخواهد ملکه باشد
 میخواهد باشد حکمران بحر ها
 تا در اقیانوس زندگی کند
 تا خود تو او را خدمت کنی
 یکی از نوکرهای او باشی.»
 ماهی در پاسخ هیچ چیزی نگفت
 فقط بادم شلاقه به آب زد
 پس به دریای عمیق فرو رفت
 پیر خیلی به پاسخ منتظر شد.
 بیجواب پیشش پیر زنش برگشت.
 می بیند: باز هم آن کلبه خاکی
 پیش آستانه نشسته پیروز
 با همان تغار داغان شده.

(ترجمه ابوالقاسم لاهوتی)

شکایت از پیری

مرا بسود و فرو ریخت هرچه دندان بود
 نبود دندان لابل چراغ تابان بود
 سبید سیم زده بود در و مرجان بود
 ستاره سحری بود و قطره باران بود
 یکی نماند کنون زآن همه بسود و بریخت
 چه نحس بود همانا که نحس کیوان بود
 نه نحس کیوان بود و نه روزگار دراز
 چه بود منت بگویم قضای یزدان بود
 جهان همیشه چو چشمیست گرد و گردانست
 همیشه تا بود آئین گرد گردان بود
 همان که درمان باشد بجای درد شود
 و باز درد همان کز نخست درمان بود
 اکهن کند بزمانی همان کجا نو بود
 و نو کند بزمانی همان که خلقان بود
 بساشکسته بیابان که باغ خرم بود
 و باغ خرم گشت آن کجا بیابان بود
 همی چه دانی ای ماهروی مشکین موی
 که حال بنده ازین پیش برچه سامان بود
 بزلف چوگان نازش همی کنی تو بدو
 ندیدی آنکه او را که زلف چوگان بود
 شد آن زمانه که رویش بسان دیبا بود
 شد آن زمانه که مویش بسان قطران بود
 چنانکه خوبی مهمان و دوست بود عزیز
 بشد که باز نیامد عزیز مهمان بود
 بسا نکار که حیران بدی بدو در چشم
 بروی او در چشم همیشه حیران بود
 شد آن زمانه که او شاد بود و خرم بود
 نشاط او بفزون بود و بیم نقصان بود
 همی خرید و همی سخت بی شمار درم
 بشهر هر که یکی ترک نارستان بود
 بسا کنیزک نیکو که میل داشت بدو

بشب زیاری او نزد جمله پنهان بود
 بروز چونکه نیارست شد بدیدن او
 نهیب خواجه او بود و بیم زندان بود
 نبید روشن و دیدار خوب و روی لطیف
 اگر گران بد زی من همیشه ارزان بود
 دلم خزانه پر گنج بود و گنج سخن
 نشان نامه ما مهر و شعر عنوان بود
 همیشه شاد و ندانستمی که غم چه بود
 دلم نشاط و طرب را فراخ میدان بود
 بسا دلاکه بسان حریر کرده بشعر
 از آن سپس که بکردار سنگ و سندان بود
 همیشه چشم زی زلفکان چابک بود
 همیشه گوشم زی مردم سخن دان بود
 عیال نه زن و فرزند نه معونت نه
 از این ستم همه آسوده بود و آسان بود
 تو رود کی را ای ماهرو همی بینی
 بدان زمانه ندیدی که این چنینان بود
 بدان زمانه ندیدی که در جهان رفتی
 سرود گویان گوئی هزار داستان بود
 شد آن زمان که باو انس راد مرادان بود
 شد آن زمانه که او پیشکار میران بود
 همیشه شعر و رازی ملوک دیوانست
 همیشه شعر و را زی ملوک دیوان بود
 شد آن زمانه که شعرش همه جهان بنوشت
 شد آن زمانه که او شاعر خراسان بود
 کجا بگیتی بودست نامور دهقان
 مرا بخانه او سیم بود و حملان بود
 کرا بزرگی و نعمت زاین و آن بودی
 و را بزرگی و نعمت ز آل سامان بود
 بداد میر خراسانش چل هزار درم
 در و فزونی یک پنج میر ماکان بود
 ز او لیاش پراکنده نیز هشت هزار
 بمن رسید بدان وقت حال خوب آن بود
 چو میر دید سخن داد داد مردی خویش
 ز اولیاش چنان کز امیر فرمان بود

کنون زمانه دگر گشت و من دگر گشتم
عصا بیار که وقت عصا و انبان بود

* * *

بوی جوی مولیان آید همی
یاد یار مهربان آید همی
ریگ آمو و در شتی راه او
زیر پایم پر نیان آید همی
آب چیحون از نشاط روی دوست
خنک ما را تا میان آید همی
ای بخارا شاد باش و دیر زی
میر زی تو شادمان آید همی
میر ماه است و بخارا آسمان
ماه سوی آسمان آید همی
میر سروسست و بخارا بوستان
سرو سوی بوستان آید همی
آفرین و مدح سود آید همی
گر بکنج اندر زیان آید همی

از خسرو و شیرین نظامی

مناظره خسرو با فرهاد

نخستین بار گفتش کز کجائی
بگفت از دار ملک آشنائی
بگفت آنجا بصنعت درچه کوشند
بگفت اندوه خرنده و جان فروشند
بگفتا جان فروشی در ادب نیست
بگفت از عشقبازان این عجب نیست
بگفت از دل شدی عاشق بدینسان
بگفت از دل تو میگوئی من از جان
بگفتا عشق شیرین بر تو چونست
بگفت از جان شیرینم فزونست
بگفتا هر شبش بینی چو مهتاب
بگفت آری چو خواب آید کجا خواب

بگفتا دل زمهرش کی کنی پاک
بگفت آنکه که باشم خفته در خاک
بگفتا گر خرامی در سرایش
بگفت اندازم این سر زیر پایش
بگفتا گر کند چشم ترا ریش
بگفت این چشم دیگر دارمش پیش
بگفتا گر کسبش آرد فرا چنگ
بگفت آهنخورد و خود بود سنگ
بگفتا گر نیابی سوی اوراه
بگفت از دور شاید دید در ماه
بگفتا دوری از مه نیست در خور
بگفت آشفته از مه دور بهتر
بگفتا گر بخواهد هرچه داری
بگفت این از خدا خواهم بزاری
بگفتا گر بسر یابیش خوشنود
بگفت از گردن این وام افکنم زود
بگفتا دو ستیش از طبع بگزار
بگفت از دو ستان ناید چنین کار
بگفت آسوده شو کاین کار خامست
بگفت آسودگی بر من حرامست
بگفتا رو صبوری کن درین درد
بگفت از جان صبوری چون توانگرد
بگفت از صبر کردن کس خجل نیست
بگفت این دل تواند کرد دل نیست
بگفت از عشق کارت سخت زار است
بگفت از عاشقی خوشتر چکار است
بگفتا جان مده بس دل که باوست
بگفتا دشمنند این هر دو بیدوست
بگفتا در غمش می ترسی از کس
بگفت از محنت هجران او بس
بگفتا هیچ همخوابیت باید
بگفت از من نباشم نیز شاید
بگفتا چونی از عشق جمالش
بگفت آن کس نداند جز خیالش
بگفت از دل جدا کن عشق شیرین

بگفتا چون زیم بی جان شیرین
بگفت او آن من شد زو مکن یاد
بگفت این کی کند بیچاره فرهاد
بگفت از من کنم دروی نگاهی
بگفت آفاق را سوزم باهی
چو عاجز گشت خسرو در جوابش
نیامد بیش پرسیدن صوابش

لؤلؤ مثنوی معنوی جلال‌الدین رومی

قصه بازرگان که طوطی او را پیغام داد
بطوطیان هندوستان هنگام رفتن بتجارت

بود بازرگان و او را طوطی
در قفس محبوس زیبا طوطی
چونك بازرگان سفر را ساز کرد
سوی هندوستان شدن آغاز کرد
هر غلام و هر کنیزك را زجود
گفت بهر تو چه آرم گوی زود
هر یکی ازوی مرادی خواست کرد
جمله را وعده بداد آن نیک مرد
گفت طوطی را چه خواهی ارمغان
کارمت از خطه هندوستان
گفت آن طوطی که آنجا طوطیان
چون ببینی کن زحال من بیان
کان فلان طوطی که مشتاق شماست
از قضای آسمان در حبس ماست
بر شما کرد او سلام و داد خواست
وز شما بچاره و ره ارشاد خواست
گفت می‌شاید که من در اشتیاق
جان دهم اینجا بمیرم در فراق
این روا باشد که من در بند سخت
که شما بر سبزه گاهی بر درخت
این چنین باشد وفای دوستان
من درین حبس و شما در گلستان

یاد آرید ای مهان زین مرغ زار
 يك صبوحی در میان مرغزار
 یاد یاران یار را میمون بود
 خاصه کان لیلی و این مجنون بود
 ای حریفان بت موزون خود
 من قدحها میخورم پر خون خود
 يك قدح می نوش کن بر یاد من
 گر همی خواهی که بدهی داد من
 یا بیاد این فتاده خاك بینز
 چونك خوردی جرعه بر خاك ریز
 ای عجب آن عهد و آن سوگند کو
 و عدهای آن لب چون قند کو
 گر فراق بنده از بد بندگیست
 چون تو باید بد کنی پس فرق چیست
 ای بدی که تو کنی در خشم و جنگ
 با طرب تر از سماع و بانگ جنگ
 ای جفای تو زدولت خوبتر
 و انتقام تو زجان محبوبتر
 نار تو اینست نورت چون بود
 ماتم این تا خود که سورت چون بود
 از حلاوتها که دارد جور تو
 وز لطافت کس نیابد غور تو
 نالم و ترسم که او باور کند
 وز گرم آن جور را کمتر کند
 عاشقم بر قهر و بر لطفش بجد
 بو العجب من عاشق این هر دوضد
 والله از زین خار در بستان شوم
 همچو بلبل زین سبب نالان شوم
 این عجب بلبل که بگشاید دهان
 تا خورد او خار را با گستان
 این چه بلبل این نهنگ آتشیست
 جمله ناخوشها ز عشق او را خوشیست
 عاشق کلت و خود کلت او
 عاشق خویشت و عشق خویش جو

باب نوزدهم در فرق دوست

و دشمن

بباید فرق کردن دشمن از دوست
که دانستن ز دشمن دوست نیکوست
همه کس راز داری را نشاید
درست از آب هر کوزه نیاید
کجا دشمن سر شت دوست باشد
که مغز دوستی بی پوست باشد
سگی کش باتو پیوندست جانی
به از یاری که دارد سر گرانی
نباشد عیش بی هم دوستانرا
چنان چون ذوق بی گل بوستانرا
کسی کش آزمودی مازمایش
که بس باشد یکی بار آزمایش
هما نست او گرش صد آزمائی
که ناید هر گز ازوی آشنائی
نشاید طبع مار آشوفتن را
نشاید مار جز سر کوفتن را
و گرچه دوست بینی راز ازو پوش
که دارد به ز تو راز ترا گوش
چه دانی تو که دشمن گردد آن دوست
بعمد از مغز اسرار ت کشد پوست

خامرو
از سعادت نامہ
باب دوم در نیکی

ولا پنوم نیوش و دل درو بندو
زتو توبہ ز پیران کھسن پنو
ازیرا گربخود خواری نخواہی
مکن کاری کہ باز آرد تباہی
مکن کاری کہ از نیک و نواہت
سیرہ روشی کشی انور قیامت
چو در نیکی رضای کرد گارست
بہ از نیکی نگہ کن تاچہ گارست

درون درو منوان شاد می دار
ز روز برگزشتن یاد می دار
مکن از حال مسکینان فراموش
پتو داری مایه در عمل دین کوش
چو از صحبت کنو بس نفس تاثیر
بصحبت دوستان معتبر گیر
دلت را راست کن گر راست کاری
که هست از راست کاری استکاری
فزون خواهی بقا دلها میازار
که دائم دیر نمی باشو کم آزار
ز آموزنده پند نیک برگیر
ز نیکوی گیر بدت افتد مگر گیر

باب هفتم در دوستی و دشمنی و وفا

چو خواهی کرد با کس دشمنی ساز
میفکن دوستی با او ز آغاز
فلندن دوستی با کس سلیم است
و نابردن سرکاری عظیم است
مهرنجان کس بخوابش عنز از آن پس
که بدکاری بود رنجاندن کس
مکن قصد جناگر با وفائی
ز سنگ طبعی بود گرگ آشنائی
پو رنجانیدن کس بهمت آسمان

بدست آوردنش نبود بد آنسان
در گنج معیشت سازگاریست
کلید باب جنت بر داریست
ز توفیق و کلید بی ریائی
همه درهای دولت بکشائی
چون توانی علاج درد کس کرد
میفزای از جاییش درو برود
سنان جور بر درویش کم زن
چو مرهم می نسازی نیش کم زن
ز مردم زاده با مردمی باش
چو باشد دیو بودن آدمی باش

باب هشتم در طمع و خواری

طمع در هر چه بستی پای بستی
چو دست از جمله شستی رو که رستی
طمع بسیار کردن خواری آرد
نتیجه خواریش غمخواری آرد
مدار از کس طمع هر دم چیزی
شود خوار از توقع هر عنیزی
طمع آرد بروی مرد زردی
طمع را سب برگر مرد مردی
هر آن سخنی که با تو روی بنمود
گر آسان گیریش آسان شود زود

بهر بادی مجنب از جای چون بید
بتمکین باش همچون ماه و خورشید
چو مردان پای محکم نه در این راه
ز آزو آرزو کن دست کوتاه
قناعت کن بنان خشک خویش
چو کردی از بروت سفله مندییش
خنگ باری بود بار قناعت
کجا باشد چو بازار قناعت
طمع داری گهر تیره کیشی
چو بریدی طمع سلطان خویشی

باب نوزدهم در فرق دوست و دشمن

بباید فرق کردن دشمن از دوست
که دانستن نزد دشمن دوست نیکوست
همه کس رازداری را نشاید
درست از آب هرگز نسیاید
کجا دشمن سرشمت دوست باشد
که مغز دوستی بی پوست باشد
سگی کش با تو پیوند بست جانی
به از یاری که دارد سرگرانی
نباشید عیشش بی هم دوستانرا
چنان چون ذوق بی گل بوستانرا

کسی کسش آزمودی مازمایشش
که بس باشد یکی بار آزمایشش
همانست او گرش صد آزمای
که ناید هرگز ازوی آشنائی
نشاید طبع مار آشوفتن را
نشاید مار جنز سر کوفتن را
و کرچه دوست بینی راز ازو پوشش
که دارد به ز تو راز ترا گوش
چه دانی تو که دشمن گردد آن دوست
بعمد از مغز اسرارش کشد پوست

عمر خیام رباعیات

دنیا دیدی و هر چه دیدی بهیچ است

وان نیز که گفتی و شنیدی بهیچ است

سرتاسر آفاق دویدی بهیچ است

وان نیز که در خانه خزیدی بهیچ است

گویند کسان ببحث با جور خوش است

من میگویم که آب انگور خوش است

این نقد بگیر و دست از آن نسیه بردار

کاواز دهل شنیدن از دور خوش است

گویند بجهشت و حوض کوثر باشد
جوی حی و شیر و شمشه و شکر باشد
یک جام بده بیاد آن ای ساقی
نقدی ز هزار نسیه بجهت تر باشد

ای کوزه گران که دست در گل دارید
عقل و خرد و بهوش بر آن بگمارید
بر گل لگد و تپانچه تا چند زنید
خاک بدنست تا چه می نپارید

وی کوزه گری بدیم اندر بازار
بر پاره گلی لگد همی زد بسید
و آن گل بزبان حال با او میگفت
ممن همچو تو بوده ام مرا نیکو دار

عمرت چه دو صد بود چه سیصد چه هزار
زین کسند سرا برون برنت ناچار
گر پادشهی و گر گدای بازار
این هر دو بیک نرخ بود آخر کار
گر باده خوری تو با خردمندان خور
یا با صمنی لال رخ و خندان خور
بسیار منور فاش مکن ورد مساز
اندک خور که گاه خور و پنهان خور

ای دوست غم جهان بیموده مخور
بیموده غم جهان فرسوده مخور
چون بود گزشت و نیست نابوده پدید
نوشش باشش و غم بوده و نابوده مخور

مانیم در افتاده چون مرغ بدام
دلخسته روزگار و آشفته بدام
سرگشته در این دایره بی درو بام
نا آمده بر مراد و نافرسته بکام

گفتم که دگر باده گلگون نخورم
می خون زانست دگر خون نخورم
پیر خردم گفت بجد می گوئی
گفتم که مزاج میکنم چون نخورم

پاک از عدم آمدیم و ناپاک شدیم
آسوده در آمدیم و غمناک شدیم
بودیم ز آب دیده در آتش دل
دادیم بباد عمر و در خاک شدیم

ای دوست بیا تا غم فردا نخوریم
این یکدم عمر را غنیمت بشمریم
فردا که از این دیر کهن در گذریم
با هفت هزار سالکان سربسبریم

در مسجد اگر چه با نیاز آمده ایم
حقا که نه از بهر نماز آمده ایم
زینجا روزی سجاوه زدیم
آن کهنه شده هست دوباره باز آمده ایم

برخیز و موز غم جبران گذران
خوش باش و دمی بشادمانی گذران
در طبع جبران اگر وفائی بودی
نوبت تو خود نیامدی از دیگران

می خوردن و گرد گل و رخان گردیدن
بهتر ز هزار زاهدی و ز زیدین
گر مردم مینجواره بدوزخ باشند
پس روی بجهشت را که نخواهد دیدین

روزی که گذشتت از او دگر یادمکن
فردا که نیامدستت فریادمکن
برنامه و گذشته بنیاد منه
حالی خوش باشش و عمر بر باد مکن

از تن چو برفت جان پاک من و تو
خشتی دو نهند بر مفاک من و تو
و آنکه ز برای خشت گور دگران
در کالبدی کشند خاک من و تو

ناکرده گناه در جهان کمیت بگو
آنکس که گنه نکرد چون زیست بگو
من بد کنم و تو بد مکافات دهی
پس فرق میان من و تو چیست بگو

تن در غم روزگار بیداد مده
ما را از غم گذشتگان یاد مده
دل جز به تمنی پی پسر یاد مده
بی باوه مباحثش و غم بر یاد مده

تا چند ز مسجد و نماز و روزه
در میکرده با مست شواز و ریوزه
خیام بخور باده که این خاک ترا
که جام کنند و گه سبوغه کوزه

در کارگه کوزه گری کردم رای
در پایه چرخ دیدم استاده پای
میگرد و لیر کوزه را دسته و سر
از کله پادشاه و از پای گدای

گویند مخور می که بلاکش باشی
در روز مکافات در آتش باشی
این هست ولی زهر دو عالم خوشتر
این یکدم کند شراب سرخوش باشی

فریدالدین عطار

از پندنامه

در بیان چهار چیز که اندر خطر بود

چار چیز است ای برادر با خطر
تا توانی باش از آنها بر حذر
قربت سلطان و الفت بایان
رغبت دنیا و صحبت با زنان
قرب سلطان آتش سوزان بود
بایدان الفت هلاک جان بود
زهر دارد در درون دنیا چو مسار
گرچه بینی ظاهرش نقش و نگار
می نماید خوب و زیبا در نظر
لیک از زهرش بود جان را خطر

زهر این مار منقش قاتلست
باشد از وی دور هر کوی عاقلست
همچو طفلان منگر اندر سرخ و زرد
چون زنان مغرور رنگ و بو مگرد
زال دنیا چون عروس آراسته هست
هر زمانی شوی دیگر خواسته هست
مقبل آن مردی که شد زین جفت طاق
پشتت بروی کرد و دادش سه طلاق
لب به پیش شوی خندان می کند
پس هلاک از زخم دندان می کند

در بیان چهار خصلت پسندیده

بر بمرکس نیک باشد چار چیز
باتو گویم یادگیرش ای عزیز
اول آن باشد که باشی دادگر
هم ز عمل خویش باشی باخبر
باشی بای تقرب کردنست
حرمت مردم بجای آوردنت

در بیان اخلاق ذمیمه

چار چیز دیگر ای نیکو سرشت
همست از جمله خلائق نیک زشت
زان چهار اول حسد کینی بود
زان گذشته عجب و خود بینی بود
خشم خود دیگر فرو ناخوردنت
خصلت چارم بخیلی کردنست

ای پسر کم گروگرد این خصمال
از برای آنکه زشتت این فعال
غل و غش بگزار چون زر پاک شو
پیش از آنکه خاک گروی خاک شو
حرص بگذار و قناعت پیشه کن
آخر از مردن یکی اندیشه کن

در بیان چهار چیز که نباید حقیر شود

چار چیز آمد بزرگ و معتبر
می نماید خود لیکن در نظر
زان یکی خصمت و دیگر آشت
بازیاری کزو دل ناخوشست
چارمین دانش که آراید ترا
این همه تاخرو نماید ترا
هر که در چشمش عدو باشد حقیر

از بلاهی او کند روزی نفیر
زرد آتش چو شد افروخته
بینی از وی عالمی را سوخته
علم اگر اندک بود خوارش همار
زانکه دارد علم قدری می‌شمار
رنج اندک را بکن غمخوارگی
ور نه بینی عجز در بیچارگی
در دسرا اگر بنجوید کس علاج
خوف آن باشد که بدگردد مزاج
باش از قول مخالف بر حذر
پیش از آن که پا در آبی ای پسر
آتش اندک توان کشتن به آب
وای آنساعت که گیرد التهاب

در میان چهار چیز که آنها را باز

گردانیدن محالست

چهار چیز هست آنکه بعد از رفتنش
از محالاتست باز آوردنش
چون حدیثی رفت ناگه بر زبان
یا که تیری جست بیرون از کمان
باز چون آری حدیث گفته را
کس نگرداند قضای رفت را
باز کی گردد چو تیر انداختی
بهمچنین عمری که ضایع ساختی
هر که بی اندیشه گفتارش بود
پس ندامت‌های بسیارش بود
تا نگفتی می توانی گفتنش
چون بگفتی کی توان بهفتنش

عمرای داند غنیمت هر نفس
چون رود دیگر نیاید باز پس
پسچکس از خود قضا را رد نکرد
هر که راضی از قضا شد بد نکرد
هر که میجو اهدا که باشد در امان
هر می بایه نهادن بر دهان
می سزد گر عمر را داری عزیز
چون رود پیشش نخواهی دید نیز

جلال الدین رومی

از مثنوی معنوی

دیدن خواجه طوطیان هندوستان را در دشت
و پیغام رسانیدن از آن طوطی

چونک تا اقصای هندستان رسید

در بیابان طوطی چندی بید
مرکب استانید پس آواز داد
آن سلام و آن امانت باز داد

طوطی ز آن طوطیان لرزید بس

اوقتاد و مرد و بگسستش نفس
شد پشیمان خواجه از گفت خبر
گفت رفتم در هلاک جانور

این مگر خویشست با آن طوطیک
این مگر دو جسم بود و روح یک

این چرا کردم چرا وادم پیا
سوختم بیچاره را نین گفت خام
این زبان چون سنگ و هم آتش و شمش
و آنچه بجهد از زبان چون آتش
سنگ و آهن را مزن بر هم گذاف
که ز روی نقل و گاه از روی لاف
ز آنک تاریکست و هر سو پنبه زار
در میان پنبه چون باشد شرار
ظالم آن قومی که چشمان دوختند
ز آن سخنها عالمی را سوختند
عالمی را یک سخن ویران کند
رو بجهان مرده را بشیران کند
جانحسا در اصل خود عیسی دمست
یک دمش زخمست دیگر مرهمست
گر حجاب از جانحسا بر خاستی
گفت هر جانی مسیح آساستی

گر سخن خواهی که گوینی چون شکر
صبر کن از حرص و این حلوا مخور
صبر باشد مشت‌های زیرکان
هست حلوا آرزوی کودکان
هر که صبر آورد گردون برود
هر که حلوا خورد واپس تر شود

سعدی

از گلستان

حکایت یکی از ملوک عرب رنجور بود در حالت
پیری و امید زندگانی قطع کرده که سوارسی از در
در آمد و بشارت داد که فلان قلعه را بدولت خداوند
گشادیم و دشمنان اسیر آمدند و سپاه و عیت
آن طرف بجلگی مطیع فرمان گشتند ملک نفس
سرد بر آورد و گفت این مشرکه مرا نیست

دشمنانم راست یعنی وارثان مملکت

بدین امید بسر شد در بیغ عمر عزیز
که آنچه در دلم هست از درم فرار آید
امید بستر بر آمد ولی چه فایده زانک
امید نیست که عمر گذشته باز آید

حکایت. درویشی مستجاب الدعوه در بغداد پدید آمد
حجاج یوسف را خبر کردند بخواندش و گفت دعای
خیری بر من بکن گفت خدایا جانش بستان
گفت از بهر خدای این چه دعاست گفت
این دعای خیر است ترا و حمد مسلمانانرا

ای زبردست زبردست آزاد
گرم تاکی بماند این بازار
بچه کار آیدت جمانداری
مزدت به که مسردم آزادی

حکایت . یکی از ملوک بنی انصاف پارسائی را
پرسید از عبادتها کدام فاضلتر مهت گفت
ترا خواب نیمروز تا در آن یک نفس خاق را نیازاری .

ظالمی را خفته دیدم نیمروز
گفتم این فتنه است خوابش مده به
وانکه خوابش بهتر از بیداری است
آن چندان بد زندگانی مده به

حکایت . کسی مژده پیش انوشیروان عادل آورد
گفت شنیدم که فلان دشمن ترا خدای عز و جل
برداشت گفت هیچ شنیدی که مرا بگذاشتت

اگر بود عدو جای شادمانی نیست
که زندگانی مانیز جاودانی نیست

حکایت. یکی را از وزیرا پسری کودن بود
پیش یکی از دانشمندان فرستاد که مرین را تربیتی
میکن مگر که عاقل نشود روزگاری تعلیم کردمش و موشتر نبود
پیش پدرش کس فرستاد که این عاقل نمی باشد و مرا
دیوانه کرد

چون بود اصل گوهری قابل
تربیت را در و اثر باشد
همی صیقل نگو نداند کرد
آهنی را که بد گهر باشد
سنگ بدریای هفت گانه بشوی
که چو تر شد پایید تر باشد
خر عیسی گرشس بکه بزند
چون بیاید هنوز خر باشد

جام

از مسلمانان و ارباب

وصیت کردن پادشاه مسلمانان را

ای پسر ملک جهان جاوید نیست	بالغان را غایت امید نیست
پیشوا کن عقل و دین اندوز را	مزرع فردا شناس امروز را
پیش از آن کلید بسزین کشت زار	دولت جاوید را تخمی بکار
هر عمل دارد بعلمی احتیاج	کوشش از دانش سببی گردد رواج
آنچه خود دانی روش میکن بر آن	و آنچه فی محی پرس از دانشوران
هر چه میگیری و بیرون میدهی	بین که چون میگیری و چون میدهی
هر چه میگیری بحکم دین بگیر	فی بحکم مدبر دین ناپزیر
هر چه کجا گیری بحکم دین فره	آن فره را هم بحکم دین بده
کیسهٔ مظلوم را خالی مکن	پایهٔ ظالمه بان عالی مکن

آن قدر در فاقه و فقر شگرف
عاقبت این شیوه گردد شیونت
رو متاب از راههای مستقیم
او بدو رخ رفت تو در پی مسرو
جهد کن تا هر خطا و هوس خلل
نی که از تو عدل گیرد رنگ ظلم
تو شبانی و رعیت چون بر
خود تو منصف شو چونیکو بندگان
باید اندر گله سر بهنگان ترا
چون سگ گله ترا سر در کند
بر بره باشد بلایی بس بزرگ
از وزیران نیرت شاهان را گذیر

وین کند آنرا بفسق و ظلم صرف
خم شود از بار هر دو گردنت
کاین بود دستور شاهان قدیم
همی دوزخ بان وی مش
گردد از عدالت بصد خود بدل
خرد گردد جام ظلم از سنگ ظلم
در شبانی دور باش از دمه
چیت اصل کار گله یا شبان
بهر ضبط گله یکنگان ترا
لیک سگ بر گرگ نی بر گو سفند
چون سگ دزنده باشد یار گرگ
لیک دانا و امین باید وزیر

داند احوال ممالک را تمام
باشد اندر ملک و مال شه امین
ز آنچه باشد قسمت شاه و حشم
محصر بانی با همه خلق خدای
لطف او مرمز به پیرینه ریش
بنی بدی در سیرت صورت بدی
چون سنگ مسلح بهر آلودگی
تا دهمان خود بیالاید بخون
منبهی باید ترا هر سو پایی
تا رساند باتو پنهان از همه
آنکه باشد از وزیر اندر نفیر
هم بچو تختیش کن انحال را

تا دهمد بر صورت احسن نظام
ناورد بر غیر حق خود کمین
از رعیت بنی فزون گیرد و نکم
مشفق بر حال مسکین و گدای
قدم او کینه کش از هر ظلم کیش
پیش ارباب خود نابخردی
خوی او ز آلودگی آسودگی
خواهد اندر ذبح کاوی از بون
راست بین و صدق نوز و نیک رای
داستان ظلم و احسان از همه
پرسش او را میفکن با وزیر
ساز عالی پایه اقبال را

ظلم بر شهر و ولایت می کند	آنکه بر تو کفایت می کند
بیمه دوزخ بهم آوردنت	آن کفایت بی سعایت کردنت
کو کند آخذه خود را دوست	کافیست آبی و از وی دوست
نفس او طغیان کند کافر بود	حفظ کافی چون چنین وافر بود
حکم کافر بر مسلمان ناپسند	هست پیش زیرکان ارجمند
وز پی دنیات ترک دین کند	قصه کوتاه هر که ظلم آیین کند
کسی نخورد از خصلت نادان بری	نیست در گیتی زوی نادان تری

کار دین و دینی خود را تمام
جذب بدانایان میفکن و السلام

از بهارستان

حکایت . اسکندر یکی از کاروانان را از عمل شریف عدل کرد و عملی
خسب بوی داد روزی آن مرد بر اسکندر در آمد گفت چگونه می بینی
عمل خویش را گفت زندگانی پادشاه دراز باد نه مرد بعل بزرگ و شریف
گردد بلکه عمل ببرد بزرگ و شریف شود پس در هر عمل که هست نیکو سیرتی
می باید و داد و انصاف اسکندر را خوش آمد و عمل وی را بوی باز داد

قطعه

بایدت منصب بلند بکوش تا بفضل و همت کنی پیوند
نه بمنصب بود بلندی مرد بلکه منصب بود ببرد بلند

حکایت . نوشین روان روز نوروز یا مهر جان مجلس میدنشت دید که
یکی از حاضران که با وی نسبت خویش داشت جام زرین در بغل

نهاد تغافل کرد و هیچ نگفت چون مجلس بر شکست شرابدار
 گفت هیچ کس بیرون نرود تا تجسس کنم که یک جام زرین در می
 باید نوشین روان گفت بگذار که آنکس که گرفت باز نخورد داد و آنکس که دیدنهای
 نخواهد کرد بعد از چند روز آن شخص پیش نوشین روان آمد جامه های نو پوشیده
 و موزهای نو در پای کرده نوشین روان اشارت بجامه وی کرد که این از
 آنست وی نیز دامن از موزه برداشت که این نیز از آنست بجنید دانست
 که او بغرورت و احتیاج برگرفته است پس فرمود تا هزار مشقال زر بوی دادند

قطعه

برگناه تو چو آگاه شود شاه کریم
 معترف باش و ز کرمش عذر بخواه
 مکن انکار گنه ز آنکه گناه دگرست
 بلکه بسیار از آن هم بتر انکار گناه

واعظ کاشفی

از کلید و دمنه

حکایت . وقتی بازی شکاری با مرغی خانگی مباحثه در پیوسته بود و مجادله آغاز کرده میگفت تو مرغی بغایت بی وفا و بد عهدی و حال آنکه عنوان صحیفه اخلاق پسندیده و فاست و بالنگه و فابمضمون ان حسن العهد من الامان دلیل کمال ایمانست و جوانمردی و مروت نیز اقتضای آن میکنند که کسی صفحات احوال خود را بسمت بیوفائی مرقوم سازد

بیت

سگ که وفائی برپا نیستش
بهتر از آنس که وفائیستش

مرغ خانگی جواب داد که از من چه بیوفای دیده که ام بد عهدی مشااهده کرده باز گفت علامت بیوفائی تو آنست که با اینهمه که آدمیان درباره تو چنین تملطف مینمایند و بی زحمت و تکلف تو آب و دانه که ماده حیات از آن

حدومى يابد مهيا مى سازند و شب و روز از حال تو واقف بوده بحفظ و
 حراست قيام مى كنند و بدولت ايشان تو شمره و گوشه دارى بهر گاه
 بگرفتن تو مليل ميشوند از پيش و پس ايشان گريخته بام بام ميروى و
 گوشه بگوشه ميروى

بليت

حق نكلى نميشاس
 وز منعم خویش مierasا

ومن بانكه جانورى وحشى ام اگر چه دوسه روزى با ايشان الفت
 و از دست ايشان طعمه خورم حق آنرا نگاه داشته صيد كنم و بديشان
 دهم و هر چند دورتر رفته باشم بجزر و آوازي كه شنوم پرواز كنان باز آيم

بليت

مرغ دست آموز را چند آنكه كس دور افكنند
 بانشاط بال آيد باز چون گويد بيا

ماکیان جواب داد و گفت راست میگوئی باز آمدن تو و گریختن من
 از آنست که هرگز بازی را بر میخ کباب کرده ندیده و من بسیار مرغ خانگی را
 بر تابه بریان دیده‌ام اگر تو نیز آن میدیدی هرگز گرد ایشان نگشتی و اگر من
 بام بام میگریزم تو کوه بکوه میگریختی

علیشیرنویبی

حکمت‌ها

پدر را مهر و روز و سرفدا کن
 شود تا روز و شب بهایت فروزان
 براه مصر مادر جان ربا کن
 پدر، مادر مه و خورشید میدان

بیت

نوائی علم را مقصود خود دان
 بعلم آنکه عمل را یار گردان

گر بیدی ظاهر کند از خویش کس
بابدی همدم شود در هر نفس

پرگو این همیشه مغرور بهاست
پر مغز اینهم به نفس خود جفاست

اگر خلاق پشت و پناه تو نیست
بغیر از تو آیا گنص کار کیت

بی و فارا حیانیست
بی حیارا و فانیست

زلذت های گیتی بس چشیدم
نکو تر ز عافیت هر گز ندیدم

سخن حق همیشه معتبر است
گفته خوش همیشه مختصر است

بزرگی باشد از همت نشانه
که بی همت شود پست از زمانه

بهتر از دانش و حکمت در جهان
غیبت زیب و زیوری بر مردمان

هر که شود بنده بیک کاسه آتش
هست سیر روی چو خسار دیک

کلمه کلید یاد گیر و مرد پس دانا شود
قطره قطره جمع گردد زان پس دیا شود

گرفتن یک درم باز حمت و رنج
به از آنکه دهندت رایگان گنج

مرا بر یار و بر دلبر هموس نیست
اگر آدم تو اوم گشت کافیت

در این چمن شکوفه و گل را ثبات نیست
گر نام نیک ماند از انسان سعادت است

گوهر و در زین گوش از اردان
تو سخن را گوهر شمشیر اردان

البته که نیکی از بدی دارد فرق
چسبند ز دو کشتی آدم اگر در غرق

کم گوی چون خواستار عدت هستی
کم خور تو اگر طالب صحت هستی

سخنی گرد دروغ گوید کس
راستش بهم دروغ پندارند

آنچه ببايد بگو او آنچه نشايد بگو!

بی لب هرگز نگوید ارجمند
خم کند زانو و را چرخ بلند

از علم جبهان آنچه مراد زیاد است
هر جا بل سرگشته بران امتداد است

هر کسی با جاهلان الفت کند
رو برو با صد هزار آفت شود

در جوانی از هنر گرد آر گنج
روز پیری خرج کن این دسترنج

هر کسی حنظل بکارد آورد تلخی ثمر
و نشانده نیست که گیرد ازان حاصل شکر

طیبیب یهنر شاگرد جلا د است در این شهر
یکی با تیغ آدم میکشد و آن دیگری با زهر

قند سفید است نمک هم سفید
شور یکی در مزه شیرین دیگر

آنچه بر خود روا نمی بینی
دیگران را روا بین ز نساء

گر عدو از دیده ات پنهان شود غافل مشو
شمع را خاموش کند باد و کندد شود عیان

هر که کند چاه براه کسان
تویش قند بر ته آن می گمان

مترجم از ازبکی جعفر افتخار

واحدی

از بدایع الوقایع

حکایت . روزی شخصی پیش الغزبیک میرزا آمده گفت که شما مرا مشکل امری واقع شد و قضیه عجیبی دست داد که در حل آن عقل من بلکه عقول همه عقلا حیران است و آن قضیه این است که من از عراق میآیم و بهراد کاروان خراسان متوجه سمرقند شده بودم چون کاروان بلب آب جیحون فرود آمدند من بپوشه رفتم و جامه بای خود را بیرون کردم و با خود لعل پاره قیمتی داشتم آن را در پاره چرمی گرفته در بازوی خود بسته بودم آنرا گشاده بر بالای پیراهن خود نهاده در آب درآدم چون برآدم آن لعل پاره را نیافتم چون مجزومم : [بود] که کسی برین جانب عبور ننموده بود شرم داشتم که آنرا از اهل کاروان تعینم و تنفیس غم حال این است و احوال اینچنین پادشاه فرمود که ترا در این امر یک سال صبر باید کرد اگر پیدا شود فبها و نعم و الا هر چه قیمت آن باشد تو رسانم آن شخص زین خدمت بوسید و برفت حضرت پادشاه دیوان رطلب نمود و فرمود که او ارجه تمام فکر و لورا نام بنام مطلوباری بنسخ تطبیق نوشته تسلیم نمود پادشاه آنرا مطالعه میکرد چون سال نوشتند باز دیوان را فرمود تا محاسبه

سنه اتیه را بهمان طریق اوارجه نمودند هر دو طولی را مقابله کرد دید که
 شخصی در قراکول در سال گذشته ولجیب مال او پنجاه تنگه بوده در این سال به
 پانصد تنگه رسید فرمود که آن شخص را در خلوتی حاضر ساختند از او پرسید
 که سبب این تفاوت چیست این چنین ترقی و ترفیع که ترا حاصل شده
 چیزی یافته یا ناه کس را شکافیه یا از مال میراث غنی شده یا از انعام صاحب
 کرمی این چنین مستغنی گشته راستی پیش آر و طریق کذب مسپار

بیت

راستی کن که بمنزل نرسد کج رفتار

مارتا راست نگرود در سوراخ ^{۳۳}

گفت شما با من مرد بافنده ام و در قصبه قراکول میباشتم روزی بکار خود
 مشغول بودم و در میان سراسی من درختیست دیدم که عکله بر سر
 شاخ آن درخت نشسته و در منقاوی گوشت مانند چیز است ناگاه از
 مستقاروی بر زمین افتاد عکله متوجه شد که آن را بردارد من از جای جستم
 و آن را برگرفتم پارچه چرمی بود چون آن را شکافتم در درون وی پاره
 لعل یافتم که از شعشع فروغ او آفتاب خاوری خیره میشد و از رشک
 لمعه او یاقوت لب دلبران خشک و تیره میگردد آن را عطیه الهی

دانستم و تحفه نامتناهی شناختم و فی الحال متوجه سمرقند شدم و آن را
بجوهری نمودم که

مصراع

❖ قدر زر گر شناسد قدر جوهر جوهری ❖

چون آن را بدید جزع دیده در حقه خدقه بگوش در آمد و رنگ خسارش
ماند لعل رطانی بر فروخت من دانستم که آن سنگ پاره قیمتی است پس گفتم
که این را از کجا آورده من گفتم ترا باین تفحص و تجسس چه کار اگر خریداری سنگ
در ترازو نیه و الا کالای مرا بدست من ده گفتم این را بچند میفروشی گفتم
بدو هزار تنگه گفتم این لعل هزار تنگه میازد بالاخره هزار پانصد خانگی
بوی فروختم و بازار در آمده غلام و کیزکی و اسباب زیب و زینت خانه
از کلیم و مس و اسپ بزین و لجام خریدم متوجه وطن شدم هر کس که
کیفیت حال پرسید گفتم که در سمرقند خوش منعمی داشتم و بجز از من
و ارثی نداشتم وی وفات کرد اینها از وی میراث رسید حضرت
الغ بیک میرزا فرمود که جوهری را حاضر ساختند اقرار کرد و آن لعل از حقه
خفا بر منضه ظهور آورد

مصراع

❖ همایون کشوری کان عرصه اشاهی چنین باشد ❖

پس حضرت پادشاه آن جوهری را زجر و عتاب نمود بواسطه آن که ناانصافی کرده مصاحبش را فریب داده بود و بجهت آن که در اول انکار نموده بود

مصراع

هزاران جان گرامی فدای تدبیرش *

حکایت . بجهت معروف داشته شد که وزی شخصی پیش پادشاه مذکور آمده گفت که شاهها ..... من مبلغ هزار اشرفی را در همیانی کرده سر آن را بموم و مهر مستحکم ساخته بشخصی سپرده بودم بعد از مدتی که آن را طلب نمودم و سر آن را گشودم صد اشرفی کم برآمد بوی که میگویم بمن تمسخر میکنند و میگویند که سر همیان که بمر تو بود و در آن خود هیچ تغییری نرفته بود و در همیان تو هیچ پارگی و درزی نیست بجز این که میستواند بود که فراموش کرده و ترا سهو کرده و اشرفیهای تو همان نه صد بوده ای پادشاه همچنان که در یگانگی خدای تعالی مرا شکلی و تردوی نیست در هزار بودن اشرفیهای تردوی ندارم پادشاه گفت بعد از دو روز بیا من این مهم ترا کفایت کنم پادشاه را گرد باشی بود از اطلس خطانی هفت رنگ که در شب بالای آن نشسته مطالعه میکرد وقت صبح دم که شاه

گردون دُرانه اطلس بیضای ببح را چاک زد حضرت پادشاه از روی آن
 گرد بالش برخاست و گوشه آن را بغنغ گرفته بدرید از خانه بیرون رفت
 کینزک توشکی آمده آن حال را دید گویا لباس زندگانی او بدرید او را شنوهری
 بود حال را بوی عرض نمود گفت غم منور که من این را تدارک نخایم و این گره از کار
 تو بگو شایم او را مصاحب رفوگری بود که بغیر از دریدگی لباس زندگانی هر
 چاک را بوجهی رفو کردی و بافتی که مبصران باریک بین که ستاره سهارا نصف
 انهار بر فلک لاجوردی مشاهده کردی تشخیص آن نکردی باو فرمود که آن توشک را
 رفو کرد چون شب شد توشکی بطریف معهود آن بالش را میانداخت پادشاه
 نظر کرد اثر آن پارگی در نظر او در نیامد گفت که من صبح که از روی توشک
 برخاستم بناخن پای من گوشه توشک دریده بود حالا از آن اثری پیدا
 نیست توشکی کیفیت را مشروح بعرض رسانید پادشاه فرمود که
 رفوگر را حاضر گردان با وی گفت اگر راست گفتی رستی و الا ساغر
 زندگانی خود را به سنگ جهالت شکستی

بیت

از کجی افقی به کم و کاستی
 از همه غم رستی گراستی

از راستیست جای الف در میان جان

و او از کجی همیشه بود در میان خون

راست برگوی که در این ایام هیچکس همیانی پر از اشرفی پیش تو آورد که
آن را شکافته یک صد اشرفی گرفته آن را فرو کرده باشی گفت بلی شخصی
همیانی پر از اشرفی پیش من آورد آنرا با اتفاق پاره کردم و صد اشرفی گرفتم
ده اشرفی بمن داد باقی را خود گرفت و من آنرا فرو کردم پادشاه فرمود که آن شخص
را حاضر ساختند زجر و سیاست فرمود حق آن کس را گرفته بوی تسلیم نمود

حکایت .

روزی سلطان حسین میرزا با امیرعلیشیر در خلوتی نشسته بودند و از
هر بابی حکایتی در پیوسته میرزا در درج حکمت گشود و از امیرعلیشیر
سوال فرمود که خلائق فقیر نینک حقیقانه سوز آیتادور را امیرعلیشیر
در جواب معروض داشتند که شمارا بداد و عدل و لطف و گرم و سخاوت
و شجاعت و بهادوری و دلاوری مردم میدانند میرزا گفت مقصود من
آن است که مردم در غیبت من از عیب من چه میگویند امیرعلیشیر

معروض داشت بیگامی در راهی میرفتم از بالاخانه آوازی بگوش
 من رسید استراق سمع نمودم کسی میگفت که همه اطوار و اوضاع
 و اخلاق سلطان حسین میرزا برگزیده و پسندیده و خوب و مرغوب
 و دلپذیر و بینظیر است

بیت

ز خوبی هر چه باید نازنینا ترا همه داری
 ولیکن از وفا خالی بر آن خسار بایستی

حکایت .

بعده مذکور شد که روزی شخصی پیش الغیبیک میرزا آمده گفت که شما با
 مراد اعینه سفر روم شد مبلغ پنج هزار اشرفی داشتیم که از ما بحتاج
 من زیاده بود بخاطر رسید که در این شهر بدیانت و امانت قاضی دیگری
 نیست آن را در آفتاب کردم و به قاضی سپردم بعد از آن که از سفر بازگردیدیم
 آن امانت را از قاضی طلبیدم مرا میگوید که تو دیوانه شده و من در کجا ترا دیده
 دیگر این حکایت مکتومی که میفرمایم دندانهای ترا میشکنند بلکه زبان ترا از پس
 سر بیرون میکنند پادشاه فرمود که من فردا بخانه قاضی خواهم رفت در وقت

سوار شدن زانورده حکایت خود را بگویی بعد از آن پادشاه قاضی را طلب نمود و خلوقی ساخت و گفت ای قاضی من در بحر فکر عمیقی افتاده‌ام و در لجه اندیشه غریبی مستغرق گشته‌ام مرا توبه و نفایس و جواهر لالی آن مقدار جمع گشته که در خزانه خیال هیچ کس در نمیکنند و گنجینه اندیشه بی‌مچ محاسبی راه نمی‌یابد و غرض از جمع این اشیا آن است که بعد از وفات من در وقتی که فرزندان مرا واقعه مشکلی و حادثه‌ای عالمی پیش آید اینها ایشان را بکار آید اگر اینها در سلسله و ما باشد در همان روز وفات من عرض تلغف میشود و بوقت طلبت به صلاه روزگار ایشان نمی‌شنید و بکسی اعتماد ندارم که اینها را بخانه لگو گذارم بخاطر رسید که شما جانشین حضرت پیغمبر باید بدیانت و امانت شما امروز کسی نیست می‌خواهم که این امانت را در خانه شما گذارم و این راز را شما دانید و من قاضی که این را شنید نزدیک بان رسید که از شادی روح از بندش مفارقت نماید باز خود را بمکلف نگاه داشت پادشاه گفت شما روید من بخانه شما می‌آیم تا از برای دینیه جایی تعمیر نمایم قصه پادشاه بخانه قاضی آمد و تمام منازل و مواضعش را احتیاط کرده جای تعیین نمود در وقت سوار شدن پادشاه آن شخص بزانورده آمد گفت شما با من امانتی در خانه قاضی گذاشته‌ام مجرد این گفتن تلغف کیفیت غریبی دست داد با خود گفت اگر اکلکار نمایم

پادشاه در بارهٔ من در شک افتد به از این نیست که اعتراف نمایم قاضی گفت که تو دیوانه شده زانوزدن چه معنی دارد تو کی از من طلب نموده که من احمال کرده باشم قاضی غلام خود را گفت زود آن امانتی وی را برار و بدو سپار غلام آفتابه را بر آورد و در حضور پادشاه به صاحبش سپرد.

حکایت .

از جمله ظرافتهای مولانا حسن شاه است که در زمستانی در کمال قلاش بود پس خود را فرمود که کبود بر سر خود بندد و جامعه کبود در بر خود کند و گفت بدرخانه امیر علی شیر رو میر که تزییند و پرسد گوی که پدرم از دار الفنا بدار البقا حلت نمود میر جهت تکفین و تجمین چیزی خواهد داد به بازار رفته اسباب معاش خریده به خانه آر چون باین صورت پیش امیر آمد امیر او را طلبید و پرسید که واقعه چیست گفت پدرم وفات کرد و عمر بشما بخشید میر ارتقی شد و گفت دروغ از مولانا حسن شاه که از نوادر روزگار بود مبلغ سیصد خانی بوی انعام فرمود پس مولانا به بازار رفت و آنچه مولانا گفته بود خرید و بدرخانه مولانا برد روز دیگر ملا بدرخانه میر آمد چون چشم میر بوی نقل از خنده پشت بر دیوار نهاد و گفت ای ملا شما مرده بودید این چه حالت است گفت ای میر اگر آن انعام نمیشد مرده بودم میر سوپای مناسب و مبلغ یک هزار دینار کپکی بوی انعام فرمود

ایرج میزرا

مصر مادر

گویند مرا چو زاد مادر
پستان بد مهن گرفتن آموخت
شبهها بر گاهواره من
بیدار نشست و خفتن آموخت
لبخند نهلا بر لب من
بر غنچه گل شکن آموخت
دستم بگیرت و پایا پرد
تا شیوه راه رفتن آموخت
یک حرف و دو حرف بزبانم
الفاظ نهاد و گفتن آموخت
پس هستی من ز هستی اوست
تا هستم و هست دارش دوست

محبت مادر

پسر رو قدر مادر دان که دایم
 برویش از پدر خواهش که خواهد
 زجان محبوب تر ازش که دارد
 نگه داری کند نه ماه و نه روز
 از این پهلو به آن پهلو نفاطد
 بوقت زادن تو مرگ خود را
 بشوید که نند و آراید دورا
 تمه زودی تر ساعت ساعت
 اگر یک عطسه آید از دماغت
 اگر یک سرفه بیجا نمائی
 برای اینکه شب راحت بخوابی
 دو سال از گریه روز و شب تو
 چو دندان آوری ز بنور گروی
 سپس چون پا گرفت تانینفتی
 تو یک مختصر جانی بگیری
 کشد زنج پسر بیچاره مادر
 ترابیش از پدر بیچاره مادر
 زجان محبوب تر بیچاره مادر
 ترا چون جان بر بیچاره مادر
 شب از بیم خطر بیچاره مادر
 بگیرد در نظر بیچاره مادر
 چو کمتر کار گری بیچاره مادر
 نماید خشک و تر بیچاره مادر
 پرده پوشش ز سر بیچاره مادر
 خورد خون جگر بیچاره مادر
 نخواهد تا سحر بیچاره مادر
 نداند خواب و خور بیچاره مادر
 کشد زنج دیگر بیچاره مادر
 خورد غم بیشتر بیچاره مادر
 کند جان مختصر بیچاره مادر

بکتاب چون روی تاباز گودی
اگر یک ربع ساعت دیر آئی
نبیند هیچکس زحمت بدنیا
تمام حاصلش از زحمت اینست

بود چشمش بدر بیچاره مادر
شود از خود بدر بیچاره مادر
ز مادر بیشتر بیچاره مادر
که دارد یک پسر بیچاره مادر

بهار دختر گدا

گویند سیم وزر بگدایان خدا نداد
از پیش ما گذشت خداوند چیز
جان پدر بگوی بدنام خدا نبود
گر او خدا نبود چرا اعتنا نکرد
شخصی خیال کرد که چیزی دهد ولی
گفتم که مرده مادر و بابام تلخوست
همسایه مدینه خواند و غذا داد پس چرا
دیدم کلاه ای زدم در تو را براند
وایم قبره خانه سمار صد و ه

جان پدر بگوی بدنامم چرا نداد؟!
دیشب که نان نسیه به ما نانو نداد
آن شخص خوش لباس که چیزی بخانداد؟
بر ما و هیچ چیز بطفل گدا نداد؟
آخوان میان فتاد و مردم کرد و جان داد
کس شاهی ای برای غذا و دو نداد
بیرون در بجمع فقیران غذا نداد
وز دوری خورش بتو یک لوبیا نداد
یکبار هم سمار بابا صدا نداد

بقال بی مروت از آن میوه با بمن
نزدیک ناز و اسباب بودم و کسی
مردی گرفت لب مرا فشر و در رفت
از این همه درخت که باشد میان شهر
گفتش پدر خموش که این زباجا و تو

یک آوی کفک زده کم به انداد
یک لقمه نان بدست من نداشت انداد
چیزی ولی بدست من بنیوان داد
یک شلخته نیز منتقل ما را جلان داد
در کار خود اجازه چون و چرا انداد

دوبیتی‌ها

در جستجوی جوانی

سحر که بر اسی یکی پسر دیدم
سوی خاک خم گشته از ناتوانی
بگفتم چه کم کرده ای اندرین ره؟
بگفتا جوانی جوانی جوانی

جای بی زحمت

جائی که در آن بشر نباشد
بی زحمت و دروسر نباشد

بی زحمت و دروسر چایست
کانجا که در آن بشر نهد پای

پند پدر
آنکه کمتر شنید پند پدر
روزگارش زیاده پند دهد
و آنکه را روزگار پند نداد
تیغ زهر آبداده پند دهد

جنگ داخلی و دشمن خارجی

چون عدو در کمین بود ز نهار
دست از شنفت رفیق بدار
دو کبوتر که بال بهم شکند
لقمه گریه را درست کند

لاہوت

از دیوان

ای شرف دودہ نوع بشر
ہیچ نبود ارکہ وجودت نبود
راحت اعیان شمرنج تست
یکسره نابود شود روزگار
رنجبرا معنی آدم - تونئی

شاد بجان ای ہنری رنجبر
ای ز تو آباد جہان وجود
دولت شہان اثر گنج تست
گر تو دوروزی ندہی تن بکار
باعث آبادی عالم تونئی

روز ہنر و کار بود ترک و عاکن
آزاد زد ویش و شرو شیخ و خداکن
برگرد از این غفلت و جبران خطاکن
ذنیای نوی خالی از اصناف بناکن
اندیشہ از این مردم اہل برگ و نواکن
این قصہ دیگر کہ نہ شد ای شیخ حیاکن

ای فعلہ مشرق علم سرخ چیاکن
مہوم و خرافات بدو را فکن و خود را
ہر قوم کہ دادی تو با شرف خطا بود
وین بکن این عالم پیدا و بجایش
ای خواجہ میمازار و گرنجہ ان را
غلمان کہ بود خور کہا نیست خداچیت

هی پول بز نه‌های اروپا بده‌ای شاه
کافی نشد از رشوه کابینه لندن
از غفلت ملت مگوا این قصه وزارت

و نیت حواالت به نریس الوز را کن
مالیه ایران که نموده است صفا کن
لا بهوت از این پس سر این شترتیه را کن

محمد حجازی پند روستا

یک دسته از رفقا به بهانه بهار دلهای حرم جوانی را برداشته بصحرا
رفتیم. دشت و کوه و آسمان و آفتاب از نشاط ما سبز و روشن و خندان
بود. هر چه میدیدیم و میگفتیم مایه وجد و سرور میشد طبعیت زیبا
گرد ما همچو قلاب تشنگی مینمود که به دانه دلاویز را دور گرفته باشد.
سفره را بر چمن گسترده با چشم و دست اشتها، گوارا ترین خوراکیها را
در آن میدیدیم و میخوردیم. در این ضمن پیر مردی دهاتی رسیده خاطرمان
را از یافتن موضوع تازه برای شوخی و خوشی پر از امید کرد. یکی گفت
پیر مرد. طاعات شما قبول باشد، خبر دارم که این ماه پیشباز رمضان
رفته‌ای. دیگری گفت اگر هم روزه نبودی نمیتوانستی با ما بر زمین غذا
بخوری، تهای شملوات خراب میشد. از این شوخیهای نمیشد که از

دل بی زهر جوانان بر می آید هر چه توانستیم در جانش فرو بریم . وقتی
ترکش ما خالی شد خنده ای کرده گفت اما اگر شما باده من آمده بودید
بعتر از این پذیرائی میکردم .

پرسیدیم ده شما کجاست ؟ گفت من صاحب غنی آبادم ، اگر بدانید
چه جای خوش آب و هوایی هست ! تا این جا پنج فرسخ راه است ، چرا
انجا نرفتید ؟ بیائید به بنیاد سبزی و صفا یعنی چه ؟ هزار میش و
گوسفند دارم ، گاوهایی مراد در این دهاات هیچکس ندارد .
بیائید و از آن نانهای شیرمال و ماستهای بهشتی بخورید ، بیائید ،

مهمان منید ...

یکی دو شوخی ناتمام ، همچو تیربازی شکسته از زبان رفقا در آمده ولی زود
پس گرفته شد . آهنگ صدا و معنی نگاه ها تغییر کرد ، خیلی طول
نکشید گفتیم پس ... بیائید به نشینید ... بفرمائید با ما ناهار بخورید .
پیر مرد غذائی مفصلی خورده گفت من نمک شناس نیستم
و حق احسان را نداده نمیگذرم ، بجای این طعام چرب که با شما خوردم
نصیحتی پیرانه میکنم بفرید ، اجر دنیا و آخرت خواهید برد ، هر کس صاحب
غنی آباد تصور کنید و با همه مذوب و مهر با باشید . اما من بخدا جز این لباس تنده
در این عالم هیچ ندارم ...

ФОРСЧА-ЎЗБЕКЧА ЛУФАТ

1

آب	об — сув
ابتدا	эбтэдо — бошлангиш, бошланғич, ибтидо
ابريشم	абришўм — ипак
ابلاغ	эблог — ахборот
ابنا	абно — фарзандлар, ўғиллар (Бирлиги ابن) ибн — фарзанд, ўғил)
اتحاد	эттэход — иттифоқ, уюшма
اتحاد جوانان	эттэходэ жавонон — ёшлар уюшмаси
آتش	оташ — ўт, олов
اثاث	асос — мебель. уй жиҳозлари, хўжалик буюмлари
اثناء	асно — пайт, момент, вақт оралиғи
اجتماعى	эжтэмоний — ижтимоий
اجتهاد	эжтэход — ҳаракат, уриниш
اخت	ўхт — а) опа-сингил; б) шундай, ўхшаш, шу каби
اختلاط	эхтэлот — аралашиниш, қўшилиш
آداب	одоб — одоб, адаблар (бирлиги ادب) адаб—адаб)
آدم	одам — одам
اديب	адиб — а) муаллим, ўқитувчи; б) адабиётчи
آرتش	ортэш — армия, қўшин
ارتفاع	эртэфоъ — баландлик, юксаклик
ارجمند	аржўманд — бахтли, қимматли, эътиборли
آرد	орд — ун
ارزیدن	арзидан — арзимоқ
ارمغان	армўғон — совға, туҳфа
آزاد کردن	озод кардан — бўшатмоқ, қўйиб юбормоқ
ازدحام	эздэхом — тўпланиш, тўдаланиш
آزمایش	озмойэш — синаш, текшириш
آزمودن	озмудан (ҳ.з.ўз آزما озмо) — синаб кўрмоқ, тотиб кўрмоқ

اژدر	аждар — аждар
اسب	асб — от
است	аст — дир (боғлама, кесимлик боғламасы)
استبداد	эстэбдод — зулм, истибдод, деспотия
استفاده	эстэфодэ — фойдаланиш
استفهام	эстэфҳом — сўроқ
آستين	остин — енг
اسرار	асрор — сирлар (бирлиги سر сэрр — сир)
اسم	эсм — исм, от, ном
آسودن	осудан (ҳ.з.ўз. آسا осо ва آسای осой) — тинчлан- моқ, хотиржам бўлмоқ
اشتباه	эштэбоҳ — хато, янглиш
کردن اشتباه	эштэбоҳ кардан — хато қилмоқ, янглишмоқ
آشفتن	ошўфтан (ҳ.з.ўз. آشوب ошуб) — ҳаяжонланмоқ
اصباه	асбоҳ — субҳлар, тонгла (бирлиги صبح сўбҳ — тонг).
اضافه	эзофэ — а) қўшиш, орттириш; б) аниқловчи билан аниқ- ланмишни бир-бирига боғлаш учун хизмат қиладиган грамматик кўрсаткич
اضطراب	эзтэроб — изтироб, ҳаяжон, безовталик
اطاق	ўтоғ — хона, уй
اطفال	атфол — болалар (бирлиги طفل тэфл — бола)
اظهار	эзҳор — изҳор, маълумот
اظهار نمودن	эзҳор намудан — изҳор қилмоқ, маълум қилмоқ, бил- дирмоқ
اعتراض	эътэроз — эътироз, қаршилик, норозилик
اعتصاب	эътэсоб — иш ташлаш, стачка
اعتماد	эътэмод — ишонч
اعتنا	эътэно — эътибор, ғамхўрлик
اعيان	аъён — улуғлар, амалдорлар
آغاز	оғоз — бошланиш
افاضل	афозэл — фозиллар (бирлиги فاضل фозэл — фозил)
آغاز کردن	оғоз кардан — бошламоқ
آفاق	офоғ — (бирлиги افق ўфғ) — уфқ, борлиқ, мамла- катлар
آفتاب	офтоб — офтоб, қуёш

آفتابه	офтоба — офтоба, обдаста
افتادن	ўфтодан (ҳ.з.ўз. افت ўфт) — тушмоқ
افزودن	афзудан (ҳ.з.ўз. افز афзо) — ортмоқ, кўнаймоқ
افسردن	афсўрдан — совқотмоқ, музлаб қолмоқ
افكندن	афкандан — отмоқ, ташламоқ
آغا	ого — жаноб
آگاه	огоҳ — огоҳ, хабардор
اغدام	эгдом — тадбир, чора
الا	элло — акс ҳолда, ёки бўлмаса
التهاب	элтеҳоб — шамоллаш, томоқ оғриғи
آمدن	омадан (ҳ.з.ўз. آ о) — келмоқ
الفاظ	алфоз (бирлиги لفظ лафз) — сўзлар, гаплар
امروز	эмруз — бугун
آموختن	омухтан (ҳ.з.ўз. آموز омуз) — ўрганмоқ, ўргатмоқ
آن	он — у (кўрсатиш олмоши)
انبساطی	энбэоти — шодлик, хурсандлик
انتقام	энтэгом — қасос, интиқом
اندك	андак — оз, бир оз
انداختن	андохтан (ҳ.з.ўз. انداز андоз) — отмоқ, ташламоқ
اندام	андом — бадан
اندوختن	андухтан (ҳ.з.ўз. اندوز андуз) — йиғмоқ, тўпламоқ
آندوه ناك	андухнок — хафа, ғамгин
انشا نمودن	иншо намудан — ёзмоқ, тузмоқ, яратмоқ
انقلابی	энғэлоби — инқилобий, революцион
انگشت	ангўшт — бармоқ
انگور	ангур — узум
انگيختن	ангихтан (ҳ.з.ўз. انگيز ангиз) — қўзғатмоқ
انها	онҳо — улар
او	у — у (кишилик олмоши)
اوت	ут — август
آوردن	овардан (ҳ.з.ўз. آور овар) — олиб келмоқ
اولا	аввалан — биринчидан
اوقات	авғот — вақтлар (бирлиги وقت вағт — вақт)
اولوس	улус — халқ, омма
آویزان	овизон — осилган, осиглик

آويختن	Овигтан (қ.з.у.з. Ауиз овиз) — илмоқ, осмоқ
آهنگ	оҳанг — товуш, куй
آيا	ойо — -ми (сўроқ юкламаси)
ايران	Ирон — Эрон
ايشان	ишон — улар
اين	ин — шу, бу (кўрсатиш олмоши)
اينجا	инжо — бу ерда, бу ерга
اينچنين	инчўнин — шундай, худди шундай
ايوان	эйвон — айвон

ب

باچشم	бо чашм — жоним билан, бажонидил
بادبان	бодбон — елкан
بار	бор — а) юк; б) мева
بار کردن	бор кардан — юкламоқ, юк ортмоқ
باران	борон — ёмғир
باریدن	боридан — ёғмоқ
بارها	барҳо — бир неча марта, такрор
باز	боз — а) яна, б) очиқ, в) бургут, г) Бахтан бохтан — ўйнамоқ феълнинг ҳозирги замон ўзаги
بازرگان	бозўргон — савдогар
باز کردن	боз кардан — очмоқ
باز گشتن	боз гаштан — қайтмоқ
باقی ماندن	боғи мондан — қолмоқ, абадий қолмоқ
بازو	бозу — билак, қўл
بازی	бози — ўйин
بافندگی	бофандэги — тўқимачилик
بافنده	бофандэ — тўқувчи
بالا	боло — юқори, юксак
بالنسبه	бэинэсбэ — висбатан, тегишли
بام	бом — том
بانو	бону — хоним, бека
بخت	бахт — бахт
برادر	бэродар — ака-ука, биродар

برادر بزرگ	бэродарэ бўзўрг — ака
برادر كوچك	бэродарэ кучэк — ука
بر آشفتن	бар ошўфтан — газабланмоқ, жаҳли чиқмоқ
بر حذر	барҳазар — сақланиш, ўзини тийиш
بر خوردن	бар хўрдан — учрашмоқ
بر داشتن	бар доштан (ҳ.з.ўз. بردار бардор) — кўтармоқ
برد بار	бўрдэбор — сабрли, бардошли
بردن	бўрдан (ҳ.з.ўз. بر бар) — олиб бормоқ, ташимоқ
برای	баройэ — учун
برف	барф — қор
بروت	бўрўт — мўйлов, мурт
بريا	бернё — иккиюзлама, мунофиқ
بز	бўз — эчки
بزرگ	бўзўрг — катта, улуғ, буюк
بزه	базаҳ — айб, жиноят
بستن	бастан (ҳ.з.ўз. بند банд) — боғламоқ
بسيار	бесйор — кўп
بسيط	басит — одд-й, содда
بعد	баъд — сўнг, кейин
بعد از ظهر	баъдаз зўҳр — тушдан сўнг
بغل	бағал — қўйин, қўлтиқ, пинж
بفرمائيد	бэфармонд — марҳамат
بلاد	бэлод — шаҳарлар (бирлиги بلد балад — шаҳар)
بلبل	бўлбўл — булбул
بلند	бўланд — баланд
بلند نمودن	бўланд намудан — кўтармоқ
بلوط	балут — дуб
بلى	бали — ҳа (тасдиқ билдирувчи сўз)
بنیاد	бўнийод — пойдевор, асос
بودن	будан (ҳ.з.ўз. باش баш) — бўлмоқ
بوسيدن	бусидан — ўпмоқ
بوم	бум — юрт, ер
بوييدن	буйидан — ҳидламоқ
بهار	баҳор — баҳор, кўклам
بييار	бибор — мевасиз

بيت	бэйт—байт, икки мисра шеър	
بيخ	бих — илдиэ, томир	
بيد	бид — тол, мажвунтол	
بيدار	бидор — уйгоқ, бедор	
بيدار شدن	бидор шўдан — уйғонмоқ	
بيرون	бирун — ташқари	
بيرون آمدن	бирун омадан	
بيرون رفتن	бирун рафтан	} — ташқарига чиқмоқ
بيست	бист — йигирма	
بيس	биш — кўп, ортиқ	
بيشه	бишэ—ўрмон	
بيضه	бэйзэ — тухум	
بيطار	бэйтор — мол доктори	
بيكران	бикарон — бепоён, соҳилсиз	
بيمارستان	биморэстон — касалхона	

پ

پا	по ва پای пой — оёқ
پاسبان	посбон — посбон, қоровул
پاسخ	посўх — жавоб
پاسگاه	посгоҳ — қоровулхона
پاك	пок — пок, тоза
پالان	полон — тўқим
پانزده	понздаҳ — ўн беш
پانصد	понсад — беш юз
پائيز	поиз — куз
پايه	пойэ—фундамент, база, даража, асос
پدر	пэдар — ота
پديدار شدن	падидор шўдан—кўрнимоқ, кўзга ташланмоқ
پرشمش	пўрсэш — сўроқ, савол
پرسيدن	пўрсидан — сўрамоқ
پرواز	парвоз — учиниш
پروردن	парвардан — парвариш қилмоқ, боқмоқ, тарбияламоқ
پرهيڭ	парҳиз—парҳез, сақланиш
پریدن	паридан — учмоқ

پز شکیار	пээшкйор — фельдшер
پزیر فتن	пазирўфтан (ҳ.з.ўз. پزیر пазир) — қабул қилмоқ
پستان	пэстон — кўкрак, она кўкраги
پسنديدن	пэсандидан — маъқулламоқ
پسنديده	пэсандидэ — маъқул, яхши, дуруст
پسر	пэсар — ўғил
پشته	пўштэ — тўплам, боғлам
پشته خار	пўштэйэ хор — бир боғ тикан
پل	пўл — кўприк
پنبه	памбэ — пахта
پنج	панж — беш
پنجاه	панжоқ — эллик
پنجره	панжарэ — дераза
پند	панд — панд, насиҳат, ўғит
پنداشتن	пэндоштан (ҳ.з.ўз. پندار пэндор) — ўйламоқ, фикр қилмоқ, тушунмоқ
پوشیدن	пўшидан — киймоқ, ёлнинмоқ
پهلو	пахлу — елка, ён, ёнбош
پير	пир — қари, мўйсафид
پيراهن	пироҳан — кўйлак
پيچیدن	пичидан — ўрамоқ, ёпинмоқ
پيمودن	пэймудан (ҳ.з.ўз. پيما пэймо) — ўлчамоқ, ўтмоқ

ت

تابستان	тобэстон — ёз (фасл номи)
تابه	тобэ — това
تباھی	табоҳи — бузилган, яроқсиз
تجارت	тежорат — савдо
تاریک	торик — қоронғи
تجسس	тажассус — қидириш
تحصيل	таҳсил — ўқиш, илм олиш
تحف	тўҳаф — тўҳалар, совғалар (бирлиги تحفه тўҳфэ — совға)
تخت	тахт — тахт
تراشیدن	тарошидан (ҳ.з.ўз. تراش тарош) — қирмоқ, кесмоқ

تراحم	тараххўм — раҳм
تراحم كردن	тараххўм кардан—раҳм қилмоқ
تردد	тараддуд — шубҳа, гумон, иккиланиш
ترسيدن	тарсидан — қўрқмоқ
تسليت	таслийат — таъзия, ачинниш
تسميه	тасмийэ—аташ, номлаш
تشخيص كردن	ташхис кардан — аниқламоқ, диагноз қўймоқ
تشريف آوردن	ташриф овардан — келмоқ
تشنيات	ташниот — тўхматлар (бирлиги ташниц ташнийэ — тўхмат)
تصرف كردن	тасаррўф кардан — босиб олиш, қўлга киритиш
تصفيه	тасфийэ — а) тозалаш, б) йўқотиш
تصويب كردن	тасвиб кардан — тасдиқламоқ
تصوير كشيدين	тасвир кашидан—расм солмоқ
تعطيل	таътил — дам олиш
تعرض	тааррўз—қаршилиқ, зиддият
تعرضات	тааррузот — қаршилиқлар, зиддиятлар
تغيير	тағйир — ўзгариш
تقريباً	тағрибан — тахминан
تكفين	такфин — кўмиш, дафн қилиш
تكلف	такаллўф — такаллуф, тортиниш, ийманиш
تلخ	талх — аччиқ
تلطف	талагтўф — меҳрибонлик
تناول كردن	тановўл кардан—емоқ
تنعم	танаъўм — роҳатланиш, лаззатланиш
تو	тў — сен
توده	тудэ — халқ, омма, тўда
توشه	тушэ — емиш, озиқ-овқат
توصيف	тўвсиф—тавсиф, таъриф
توضيح	тўвзиқ — тушунтириш, аниқлаш
توفيق	тўвфиг—ютуқ, ёрдам, кўмак
توقع	тавағғў — ўтинч, илтимос
تولد	таваллўд — туғилиш
تولد يافتن	таваллўд йофтан — туғилмоқ
تو تواب	тунтоб — гўлоҳ, олов ёқувчи

تهور	таҳаввур — жасурлик, ботирлик
تير	тир — ўқ
تينز	тиз — ўткир
تيهو	тиҳу — тоғ товуғи, каклик

ث

ثابت	собат — пишиқ, мустаҳкам, қатъий
ثانياً	сонийан — иккинчидан
ثانيه	сонийэ — секунд
ثبات	сабот — сабот, матонат, қатъийлик
ثبت	сабт — рўйхат, қайд этиш
ثروت	сарват — бойлик
ثنا	сано — мақташ
ثواب	савоб — тақдирлаш, хайрли иш
ثواب كردن	савоб кардан — яхши иш қилмоқ

ج

جابر	жобэр — эзувчи, жабр қилувчи
جارختي	жорахти — гардероб, кийим шкафи
جالب	жолэб — қизик, жозибали, ўзига тортувчи
جالب توجه	жолэбэ таважжўҳ — қизик, ажойиб
جامع	жомэъ — йнгилиш, тўплаш, жам қилиш
جامه	жомэ — қийим
جاويد	жовид — абадий, абадийлик
جاه	жоҳ — амал, юсак мартаба
جائزه	жойэзэ — мукофот
جدا كردن	жўдо кардан — ажратмоқ, айирмоқ
جديد	жадид — янги, янгилик
جز	жўз — бошқа
جزع	жазаъ — бетоқатлик, сабрсизлик
جستن	жўстан (ҳ.з.ўз. جو жу) — қидирмоқ
جستن	жастан — сакрамоқ, отилиб чиқмоқ
جشن	жашн — байрам
جشن زنانه	жашнэ занонэ — хотин-қизлар байрами
جلا	жало — шўъла, аланга

جلب	жалб — тортиш, эътибор бериш
جلد	жэлд — том, муқова, жилд
جلو	жэлов — олд, ён
جنبيدن	жўмбидан — ҳаракат қилмоқ
جو	жав — арпа
جوان	жавон — йигит, ёш
جيغ زدن	жиг задан — чақирмоқ, қичқирмоқ, сайрамоқ

ج

چابك	чобўк — чаққон, енгил
چاپ	чоп — нашр
چاشت	чошт — нонушта, тушлик
چاقو	чоғу — пичоқ
چاك	чок — йиртиқ
چاه	чоҳ — қудуқ, зиндон
چرا	чэро — нега? нима учун?
چريدن	чаридан — ўтламоқ
چسبيدن	часбидан — осилмоқ, ёпишмоқ
چست	чўст — а) чаққон; б) бирдан
چستى	чўсти — чаққонлик
چشم	чашм — кўз
چشمه	чашмэ — булоқ
چشيدن	чашидан — тотмоқ, сынаб кўрмоқ
چطور	чэтўвр — қандай? қандай қилиб?
چكاره	чэкорэ — ким бўлиб ишлайди? Нима иш қилади?
چكيدن	чакидан — томмоқ, томчиламоқ
چگونہ	чэгунэ — қандай? қандай қилиб?
چنان	чўнон — ундай, ўшандай
چند	чанд — қанча?
چنين	чўнин — шундай, бундай
چه	чэ — нима?
چوب	чуб — ёғоч, чўп
چهار	чаҳор — тўрт
چهارده	чаҳордах — ўн тўрт
چهاردهم	чаҳордахўм — ўн тўртинчи

چهار صد   чаҳор сад — тўрт юз
چهل   чәҳл — қирқ

ح

حال   ҳол — ҳозирги замон (грамм.)
حالا   ҳоло — ҳозир
حافظ   ҳофээ — сақловчи
حافظه   ҳофеза — хотира
حامی   ҳоми — ҳомий, ҳимоячи
حد   ҳадд — чегара
حديقة   ҳадагә — чуқурча, ўпирилган ер
حراست   ҳэросат — сақлаш, қўриқлаш
حرص   ҳэрс — очкўзлик, олғирлик
حرف زدن   ҳарф задан — гапирмоқ, сўзламоқ
حزب   ҳэзб — партия
حسد   ҳасад — кўролмаслик, бахиллик
حقة   ҳуғгә — қути, коса
حكيم   ҳаким — олим, табиб, ҳаким
حفظل   ҳанзал — ачиқ тарвуз, ит қовун
حيث   ҳэйс — ҳар томонлама, жиҳат

خ

خار   хор — тикан
خارج   хорәж — чет, ташқари
خارج شدن   хорәж шўдан — ташқарига чиқмоқ, четга чиқмоқ
خارجی   хорәжи — чет эллик, чет мамлакатлик
خاك   хок — тупроқ, кул
خاکستر   хокәстар — кул
خانه   хонә — уй
خراب   хароб — хароб, бузилган
خراب شدن   хароб шўдан — бузилмоқ, хароб бўлмоқ
خرس   хэрс — айиқ
خریدن   харидан — сотиб олмоқ
خزیدن   хазидан — судралмоқ

خسران	хўсрон — знең, зарар
خشك	хўшк — қуруқ
خشك شدن	хўшк шўдан — қуримоқ, қуриб қолмоқ
خشك کن	хўшккўн — сиеҳ шимгич, босма қоғоз
خشم	хашм — газаб, жаҳл
خشم آمدن	хашм омадан — газабланмоқ
خشمگين	хашмгин — хафа
خشوع	хўшуъ — итоатли бўлиш
خصال	хэсол — хислатлар, хусусиятлар
خصم	хасм — ёв, душман
خضوع	хўзуъ — келишиш, тобеллик
خفت راي	хўфтрой — снгилтак
خلاص کردن	халос кардан — қўйиб юбормоқ, бўшатиб юбормоқ
خلقت	хэлгат — яратиш, вужудга келтириш
خم	хам — эгилган, букилган
خم کردن	хам кардан — эгмоқ, букмоқ
خاموش	хомуш ва خاموش хамуш — хомуш, тинч
خنديدن	хандидан — кулмақ
خواب	хоб — уйқу
خوابيدن	хобидан — ухламоқ
خواستار	хостор — истамоқ, талабгор
خواستن	хэстан (ҳ.э.ўз. خواه хоҳ) — хоҳламоқ, истамоқ
خواندن	хондан — ўқимоқ
خواهر	хоҳар — опа-сингил
خواهر بزرگ	хоҳарэ бўзўрг — опа
خواهر کوچک	хоҳарэ кучэк — сингил
خوب	хуб — яхши
خود	хўд — ўз (ўзлик оломиши)
خوردن	хўрдан — емоқ, ичмоқ
خوشحال	хушҳол — хушҳол, хурсанд
خوشحال شدن	хушҳол шўдан — хурсанд бўлмоқ
خويش	хиш
خويشتن	хиштан
خويشتن بين	хиштанбин — ўз билармон, эгонист, худбин
خيابان	хийобон — хиёбон, кўча

دادگر	долгар — одил, адолатли
دار البقا	дорул-бақо — у дунё, абадий дунё
دار الفنا	дорул-фано — бу дунё, ўткинчи дунё
داشتن	доштан (ҳ.э.ўз. دار дор) — эга бўлмоқ
داعيه	донйё — сабаб, баҳона
دالان	долон — яширин йўл, йўлак
دام	дом — тузоқ
دامن	доман — этак
دانا	доно — доно, билармон
دانستن	донэстан (ҳ.э.ўз. دان дон) — билмоқ
دانش	донэш — билим
دانشجو	донэшжу — студент
دانشكده	донэшкадэ — институт, факультет
دانشگاه	донэшгоҳ — университет, дорулфунун
دانشمند	донэшманд — донишманд, билимдон
دانشیار	донэшйор — олий мактаб ўқитувчиси, доцент
دبستان	дабэстон — бошланғич мактаб
دبیر	дабир — а) секретарь, котиб, б) ўрта мактаб ўқитувчиси
دبیرستان	дабирестон — ўрта мактаб
دختر	дўхтар — қиз
در	дар — а) эшик, б) ўрин-пайт келишигини ифодалаш учун қўлланадиган кўмакчи
دُر	дўрр — дур (қимматли тош)
دراز	дэроз — узун
دراعه	дурроа — аёллар кўйлаги, жун кўйлак
درب	дарб — эшик, дарвоза
دربان	дарбон — подшоҳ саройбони
درشت	дўрўшт — қўпол, хунук, йирик
درشتی	дўрўшти — қўполлик
درماندگی	дармондэги — оғир аҳволда қолмоқ, бахтсизлик
دروغ	дўруғ — ёлғон
دروغگو	дўруғгў — ёлгончи
دریا	дарйо — денгиз

دریدن	даридан — йиртмоқ
دریافتن	дарйофтан (ҳ.з.ўз. дарйоб) — қутқармоқ, ёрдам бермоқ, тушунмоқ
دریغ	дариг — ачиниш, афсусланиш
دزد	дўзд — ўғри
دزدیدن	дўздидан — ўғирламоқ
دست	даст — қўл
دست باسلاجه نمودن	даст бэ аслаҳэ намудан — қўлга қурол олмоқ
دستور العمل	дастуруламал — қўлланма, йўлланма
دسترنج	дастранж — меҳнат, иш ҳақи
دست گیری	дастгири—а) ёрдам, ҳимоя қилиш, кўмаклашиш: б) тутиш
دسته	дастэ — тўда, гуруҳ, отряд
دشنام	дашном — ҳақорат, сўкиш
دشنام دادن	дашном додан — ҳақорат қилмоқ, сўкмоқ
دعوت	даъват — чақириқ
دعوت کردن	даъват кардан — чақирмоқ
دقیق	дағиг — аниқ
دقیقه	дағигэ — дақиқа, минут
دل	дэл — юрак, қалб, дил
دلایز	дэловиз — орзу қилинган, севилган
دلنواز	дэлнавоз — эркаловчи
دم	дўм — дум, қуйруқ
دو	дў — икки
دوازده	давоздах — ўн икки
دود	дуд — дуд, тутун
دوده	дудэ — оила, насл, қабила
دور	дур — узоқ
دورشدن	дур шўдан — узоқлашмоқ
دور کردن	дур кардан — узоқлаштирмоқ, кетказмоқ
دچار شدن	дўчор шўдан — учрашмоқ
دوختن	духтан (ҳ.з.ўз. دوز дуз) — тикмоқ
دوست	дуст — дўст
دویدن	давидан — чопмоқ, югурмоқ
دویست	давист — икки юз
ده	дах — ўн

ده	дәх — а) қишлоқ, б) дидан — бермоқ фез- лининг ҳ.з.ўзаги
دهقان	дәҳқон — деҳқон
دهل	дўҳўл — ногора, дўмбира
دى	ди — кеча, ўтган кун
ديدن	дидан (ҳ.з.ўз. بين бин) — кўрмоқ
ديده	дидэ — кўз
دير	дир — кеч (равиш)
ديروز	дируз — кеча
ديشب	дишаб — кеча кечаси, кеча кечқурун
ديك	дик — қозон
ديوان	дивон — девон, шеърлар тўплами

ذ

ذات	зот — шахс, табиат, моҳият
ذاتاً	зотан — зотан, ўз табиатича, ўз моҳияти билан
ذكاوت	заковат — зийрақлик, гидроклилик, фаросатлилик
ذکر	зэхр — зикр, зикр этмоқ, эсга олмоқ
ذكى	заки — зийрақ, фаҳмли, фаросатли
ذلت	зэллат — пастлик, пасткашлик, камситиш
ذمه	зэммэ — зимма, мажбурият, масъулият
ذمه دار	зэммадор — масъулиятли
ذميه	замимэ — ёвузлик, жиноят
ذغال سنگ	зўғгалэ санг — тошкўмир
ذوق	зўвғ — завқ, дид

ر

رابطه	робэтэ — алоқа, боғланиш
راجع	рожэъ — а) қайтиш; б) тегишли, онд
راز	роз — сир
رازدار	роздор — сирдош, ишончли, содиқ
راست	рост — а) тўғри, б) ўнг
راندن	рондан — ҳайдамоқ, қувмоқ
راه	роҳ — йўл

راه انداختن	роҳ андохтан — кузатмоқ, жұнатмоқ
راه آهنين	роҳэ оҳанин — темир йўл
راهرو	роҳрўв — йўлак, коридор
رايگان	ройгон — пулсиз, текин
رباط	рэбот — карвон сарой, работ
ربع	рўбъ — чорак, тўртдан бир
رحلت	рэҳлат — кўчиш, жұнаш
رستن	рўстан (ҳ.з.ўз. ره раҳ) — қутулмоқ, озод бўлмоқ
رستن	растан (ҳ.з.ўз. رو рў) — ўсмоқ, ўстирмоқ
رستگاري	растгори — қутқариш, озод қилиш
رسيدن	расидан — етмоқ
رسيدگي نمودن	расидаги намудан — кўриқдан ўтказмоқ
رشته	рэштэ — иш, арқон
رعيت	раиййат — халқ, омма
رغبت	рағбат — исташ, тиришув
رفتن	рафтан (ҳ.з.ўз. رو рўв) — бормоқ, кетмоқ
رقتي	рэғғати — 1) ачиниш, 2) нозиклик
رفوگر	рўфугар — ямоқчи, тузатувчи
رمه	рамэ — пода
رنج	ранж — қийинчилик, меҳнат
رنجبر	ранжбар — меҳнаткаш, заҳматкаш
رنجيدن	ранжидан — ранжимоқ, хафа бўлмоқ
رنديدن	рандидан — рандаламоқ, қирмоқ
رها کردن	раҳо кардан — қўйиб юбормоқ, бўшатмоқ
رهائي يافتن	раҳойи йофтан — қутулмоқ
روي	руй
رو	ру
روانه شدن	равонэ шўдан — жұнамоқ, жұнаб кетмоқ
رود	руд — дарё
روز	руз — кун
روزانه	рузонэ — а) ҳар кун; б) кундалик
روزن	рўвзан — тешик, ковак
روزنامه	рузномэ — газета, рўзнома
روستا	русто — қишлоқ
روشن	рўвшан — равшан, ёруғ, очиқ

روضه	рўвзэ — боғ, гулзор
روغن	рўвған — ёғ, мой
روی درهم کشیدن	руй дарҳам кашидан — юзини бужмайтирмақ
رهگذر	рахғўзар — ўткинчи
رياضت	рийозат — қийинчилик, машаққат
ريختن	рихтан (ҳ.з.ўз. رين ريز) қуймоқ, тўкмоқ
ريسمان	рисмон — арқон
ريش	риш — соқол
ريشه	ришэ — а) ўзак, б) илдиэ
ريشه افعال	ришэъэ афъол — феъл ўзаклари

ز

زال	зол — қари, чол, кампир
زانو	зону — тизза
زائيدن	зоидан (ҳ.з.ўз. زا زو) — туғмоқ, туғилмоқ
زبان	забон — тил
زحمت	заҳмат — меҳнат, заҳмат
زحمت فكري	заҳматэ фикри — ақлий меҳнат
زحمت کش	заҳматкаш — меҳнаткаш
زدن	задан (ҳ.з.ўз. زن зан) — урмоқ
زر	зар — олтин, тилла
زراعت	зэроат — деҳқончилик
زشت	зэшт — хунук, қўпол
زمام امور را بدست گرفتن	зэмомэ ўмурро бэ даст гэрэфтан — ҳокимиятни қўлга олмақ
زمستان	зэмэстон — қиш
زمين	замин — ер
زمين دار	заминдор — ер эгаси
زندگانی کردن	зэндэгони қардан — яшамоқ, умр кечирмоқ
زود	зуд — тез
زودی	зуди — тезлик
زهرة	заҳра — 1) ўт пуфағи, 2) мардлик, жасурлик
زيبا	зибо — чиройли, гўзал
زيبائي	зибойи — гўзаллик
زير	зир — ост, таг

زیرا	зиро — чунки
زیستن	зистан (ҳ.з.ўз. زی) — яшамоқ
زیور	зивар — зеб, зийнат

ژ

ژاپون	жолун — Япония, япон
ژاندارم	жондарм — жандарм, полиция
ژانویه	жонвийэ — январь
ژرف	жарф — чуқур
ژنده	жандэ — йиртиқ, эски
ژوئن	жуэн — июнь
ژویه	жуийэ — июль

س

ساختن	сохтан (ҳ.з.ўз. ساز соз) — қуриш
ساختمان	сохтэмон — қурилиш
سازگار	созгор — мос, яроқли
سازنده	созандэ — чолғувчи, музикант, мусиқачи
ساغر	соғар — коса, май ичадиган идиш
سال	сол — йил
سال نو	солэ нув — янги йил
سایر	сойэр — бошқа, ўзга
سبب	сабу — кўза
سپاه	сэпоҳ — армия, қўшин, лашкар
سپردن	сэпўрдан (ҳ.з.ўз. سپار сэпор) — топширмоқ
ستایش	сэтойэш — мақтов, маъқуллаш
ستدن	сэтадан (ҳ.з.ўз. ستان сэтон) — олмоқ, ундирмоқ
سجاده	сажжодэ — номоз ўқийдиган гиламча
سخن	сўхан — сўз, гап
سرافکندهگی	сарафкандэги — камситиш
سرخ	сўрх — қизил
سرد	сард — совуқ
سریشت	сэрэшт — яратиш, табнат
سرکار	саркор — жаноб, бошлиқ, эрон қўшинида офицерлик ун- вони

سرگران	саргерон — ғазабли, жаҳлдор
سرگرم	саргарм — берилиш, шавқ, иштиёқ
سرما	сармо — совуқ
سرود	сўруд — ашула, куй
سزیدن	сазидан — ярашмоқ, мос келмоқ
سعی	саъй — ҳаракат
سفر	сафар — сафар
سفله	сўфлә — паст, яроқсиз
سفید	сэфид — оқ (сифат)
سقف	сақф — шип
سگ	саг — ит, кучук
سليم	салим — соғ, тўғри, яроқли
سمت	самт — вазифа, унвои
سنگ	санг — тош
سنگپشت	сангпўшт — тошбақа
سوت	сут — ҳуштак
سوختن	сухтан (ҳ.э.ўз. سوز суз) — куймоқ, ёнмоқ, ёндирмоқ
سودن	судан (ҳ.э.ўз. ساي сой) — артмоқ, суртмоқ
سوسيالیستی	сусйолисти — социалистик
سوگند	сўвганд — қасам
سوهان	суҳон — эгов
سوی	суй — томон, йўналиш
سه	сэ — уч
سهو	сахв — хато, янглиш
سی	си — ўттиз
سیب	сиб — олма
سیر	сир — тўқ
سیر شدن	сир шўдан — тўймоқ
سیرت	сират — хулқ, ӯдат
سيزده	сиздах — ўн уч
سیصد	сэсад — уч юз
سینما	синэмо — кино
سینه	синэ — кўкрак, сийна

شاد کام	шодком — шод, хурсанд
شاعر	шоэр — шоир
شانزده	шонздаҳ — ўн олти
شاهين	шоҳин — лочин
شايد	шойад — эҳтимол, ажаб эмас
شب	шаб — тун, кечаси
شبانروز	шабонруз — сутка, бир кеча—кундуз
شېگير	шабгир — тунги сафар
شتا	шэто — қиш
شتافتن	шэтофтан (ҳ.з.ўз. شتاب шэтоб) — бошламоқ
شروع شدن	шўруь шўдан — бошланмоқ
شروع کردن	шўруь кардан — бошламоқ
شش	шэш — олти
ششصده	шэшсад, — олти юз
شصت	шаст — олтимиш
شعرا	шўро — шоирлар
شعشعه	шъшаэ — тобланиш, ялтираш
شك	шак — шак, шубҳа
شكار	шэкор — ов
شكافتن	шэкофтан — ажратмоқ, айирмоқ, ёрмоқ
شكستن	шэкастан (ҳ.з.ўз. شکن шэкан) — сийдирмоқ, сиймоқ
شكيبا	шакибо — сабрли, тоқатли
شما	шўмо — сиз
شمردن	шўмўрдан (ҳ.з.ўз. شمار шўмор ва شمر шўмўр) — санамоқ, ҳисобламоқ
شمشير	шамшир — қилич
شناختن	шэноҳтан (ҳ.з.ўз. شناس шэнос) — танимоқ
شنا کردن	шэно кардан — сузмоқ, чўмилмоқ
شناور	шэновар — сузувчи
شنت	шанъат — ёмонлик, қабиҳлик
شنیدن	шўнидан (ҳ.з.ўз. شنو шэнав) — эшитмоқ
شوخی	шухи — шўхлик, ҳазил
شوخی کردن	шухи кардан — шўхлик қилмоқ, ҳазиллашмоқ

شورای وزیران	шуройэ вазирон — вазирлар кенгаши
شوستن	шустан (ҳ.з.ўз. шуй) — ювмоқ
شوق انگیز	шўвғ ангиз — шавқ келтирувчи, завқлантирувчи
شہوار	шаҳвор — йирик, аъло
شیرکت	ширкат — қатнашиш

ص

صاحب کرم	соҳэбэ карам — саҳий, ҳимматли
صاحب منصب	соҳэбэ мансаб — амалдор, мансаб эгаси
صادرات	содэрот — мол чиқариш, экспорт
صبح	сўбҳ — тонг, эрталаб, субҳ
صبحانه	сўбҳонэ — нонушта, эрталабки овқат
صحرا	саҳро — чўл, дала, саҳро
صحیح	саҳих — тўғри, рост
صد	сад — юз (сон)
صدر	садр — бошлиқ, раис
صفه	сўффэ — супа
صلح	сўлҳ — тинчлик, сулҳ
صندلی	сандали — стул, курси
صياد	сайёд — овчи
صيد	сайд — ов
صيف	сейф — ёз (фасл оти)

ض

ضایع	зойэ — зарарланган, бекорга кетган
ضخیم	захим — қалин, семиз
ضد	зэдд — зид, қарши
ضلع	зэль — томон, тараф
ضما ئر	замоэр — олмошлар (бирлиги ضمیر замир — олмош)
ضما ئر استفهام	замоэрэ эстефҳом — сўроқ олмошлари
ضما ئر تاكيد	замоэрэ таъкид — ўзлик олмоши
ضما ئر شخصی	замоэрэ шахси — кишилик олмошлари
ضما ئر مبهم	замоэрэ мўбҳам — бўлишсизлик олмошлари
ضما ئر متصله	замоэрэ мўттасилэ — эгаллик қўшимчалари

ضمن	зэми — ўрта, оралик
ضمير	замир — олмош
ضيق	зэйғ — зиқ, танғ

ط

طاق	тоғ — чуққи, қубба
طالب	толэб — талаб қилувчи, изловчи
طالع	толэъ — бахт, тақдир
طالع مند	толэъманд — бахтли
طامع	томэъ — очкўз, қизғанчиқ
طيانچه	таппонча — шапалоқ, тарсаки
طرب	тараб — шодлик, хурсандлик
طربناك	тарабнок — шод, хурсанд
طريق	тариғ — йўл
طفل	тэфл — бола
طفوليت	тўфулийат — болалик
طلبیدن	талабидан — талаб қилмоқ, чақирмоқ
طمع	тамаъ — очкўзлик, қизғанчиқлик
طول	тул — узунлик
طولانی	тулони — давомли, узундан-узоқ
طياره	таййора — самолёт, аэроплан

ظ

ظافر	зофэр — ғолиб, енгган, ғалаба қозонган
ظالم	золэм — золим, эзувчи
ظاهر	зоҳэр — очиқ, равшан
ظاهراً	зоҳэран — а) кўринишда, ташқи томондан; б) менингча
ظرافت	зарофат — а) нозиклик; б) ҳазил, қизиқчилик
ظرف	зарф — идиш
ظفر	зафар — ғалаба, муваффақият
ظلم	зўлм — зулм
ظلمت	зўлмат — қоронғилик, зулмат

ع

عادل	одэл—одил, адолатли
عار	ор — уят, шарм, ор
عارضه	орэээ — ҳодиса, бахтсиз ҳодиса
عاق	оғ—а) итоатсиз, исёнкор, б) лаънатланган
عاقبت	офийат — соғлиқ, саломатлик, муваффақият
عالم	олэм — олим
عبور	ўбур — ўтвиш
عتاب	этоб — койимоқ, уришмоқ
عدد	адад — сон, рақам
عدو	адўвв — душман
عرق	арағ — а) тер, б) арақ
عزا	азо — мотам
عزل کردن	азл кардан — бўшатмоқ, четлатмоқ, туширмоқ
عضو	ўзв — аъзо, муча
عطر	атр — атир
عطسه	атса — аксириш
عطيه	атийэ—совға, туҳфа, армуғон
عقلا	ўғало — оқиллар
عقول	ўғул — ақллар
عظيم	азим—катта, улуғ, буюк
عقيب	ағиб — орқа, сўнг, навбатдаги
علف	алаф — ўт, ўсимлик
عمد	амад — таянч, суянч
عمق	ўмғ — чуқурлик
عنف	ўниф — эзиш, сиқиш
عمل	амал — иш, меҳнат
عنايت	эноят—ғамхўрлик, ёрдам
عنقريب	анғариб — тез, дарров. яқин вақтда
عنوان	ўнвон — усул, тартиб, йўл
عيد	ийд — байрам, тантана

غ

غالب	ғоләб — голяб, енган
غالباً	ғоләбан—кўпинча
غرفه	ғўрфә — юқори хона
غزا	ғәзо — овқат, емиш
غزا خورى	ғәзохўри — овқатланиш
غش	ғәш — алдаш, мунофиқлик
غصب	ғасб — зўрлик, мажбур қилиш
غل	ғалл — душманлик, сотқинлик
غلط	ғалат — хато, янглиш
غلطیدن	ғалатидан — думаламоқ, думалаб тушмоқ
غمخوارگى	ғамхорағи — таъзия, ачиниш
غنى	ғани — бой
غوطه	ғутә — шўнғиш
غیر	ғәйр—бошқа, ўзга
غیر از	ғәйр аз — бошқа, бундан бошқа

ف

فتح	фатҳ — а) босиб олиш, бўйсундириш; б) олин
فته انگيز	фәтнә анғиз — орага фитна солувчи, совуқлик солувчи, хафагарчилик туғдирувчи
فتوى	фатво — фатво, мусулмон руҳонийлари томонидан бирор юридик масала бўйича чиқарилган ҳукм
فخر	фахр — фахр, ҳурмат, шараф
فداىى	фәдои — ўз жонини берувчи, ватанпарвар
فرار	фәроғ — қочниш
فرار کردن	фәроғ кардан — қочмоқ
فراغ	фәроғ — қутулиш, озод бўлиш
فرا موشى	фаромуш—унутиш, ёддан чиқариш
فراهم آوردن	фароҳам овўрдан — тўпламоқ, йиғмоқ
فربه	фарбәҳ — семиз, қалин
فرجام	фаржом — охир, тугаш, натижа
فردا	фардо — эрта, эртага
فرستادن	фәристондан — юбормоқ, жўнатмоқ

فرسوخ	фарсах — фарсах (6—7 км.га тұғри келадиган масофа ўлчови)
فرسوده	фарсуда—кийилган, эскирган
فرش	фарш — гилам, пояндоз
فرمودن	фармудан (ҳ.з.ўз. فرما фармо)—буюрмақ
فروختن	фўрухтан (ҳ.з.ўз. فروش фўруш) — сотмоқ
فروود آمدن	фўруд омадан — тушмоқ
فرو بردن	фўру бўрдан — ботирмоқ, чўктирмоқ
فرو رفتن	фўру рафтан — шўнғимоқ
فروزان	фўрузон — ялтировчи, нур сочувчи
فرو نشستن	фўру нишастан — тушмоқ, чўммоқ
فريب	фэриб — алдаш
فريفتن	фэрифтан (ҳ.з.ўз. فريب фэриб) — алдамоқ, фириб бермоқ
فشوردن	фэшурдан (ҳ.з.ўз. فشار фэшор) — эзмоқ, сиқмоқ, қисмоқ
فضله	фазлә—чиқинди, қолдиқ
فعال	фаъол—ғайратли, ишчан, фаол
فعل مجهول	феълә мажхул—мажхул феъл
ذورا	фўвран — тезлик билан, тездан
فوري	фўври — тезлик
فوق	фўвғ — қайд қилинган, зикр қилинган
فلاحت	фалоҳат—деҳқончилик, қишлоқ хўжалиғи
فيميدن	фаҳмидан — тушунмоқ
فی البدیہه	филбадиҳа—бирдан, тўсатдан

ق

قاب	қоб — оралик, миқдор
قاتل	қотэл — қотил, ўлдирувчи
قادر	қодэр — қодир, қудратли
قبل	қабл — олдин, бурун
قبل از ظهر	қабл аз зўҳр — тушдан аввал
قبيح	қабих—қабих, ярамас
قحط	қахт — қаҳат, қурғоқчилик, очарчилик
قد	қадд — қад, бўй
قدری	қадри — бир оз, озгина

قرار داد	ғарордод — шартнома
قرارگاه	ғароргоҳ — турар жой
قريب	ғариб — а) яқин, б) тахминан
قصبه	ғасабэ — қишлоқ
قضا	ғазо — тақдир, ҳодиса
قطره	ғатрә — томчи
قطعه	ғэтыэ — қитъа, бўлак, қисм
قلاده	ғэлодэ — а) бўйинбоғ, б) маржон, мунчоқ
قلاشى	ғаллоши — бекорчи, адашган
قلم	ғалам — қалам, ручка
قلمرو	ғаламрўв — район, вилоят, ҳокимият
قلمزن	ғаламзан — ўймакор
قول	ғавл — сўз, ваъда
قوى	ғави — кучли, қувватли
قهر	ғажр — қаҳр, ғазаб
قيام	қийом — туриш, қўзғолон

ك

كار	кор — иш, машғулот
كارخانه	корхонэ — завод, фабрика, корхона
كارگر	коргар — ишчи
كارگه	коргаҳ — иш жойи, корхона
كاشتن	коштан (ҳ.э.ўз. كار كور) — экмoқ
كافه	кофэ — қаҳвахона, кафе
كالا	коло — мол, мулк, нарса
كاهلى	коҳэли — дангасалик, таибаллик
كبك	кабк — каклик
كبير	кабир — катта, улуғ, буюк
كتاب	кэтоб — китоб
كتب	кўтуб — китоблар
كجا	кўжо — қаерга? қаерда?
كدام	кўдом — қайси?
كرانه	каронэ — қирғoқ, соҳил
کردگار	кардэгор — яратувчи, ижодкор

کردن	(ҳ.э.ўз. کن) — қилмоқ
کذب	кэзб — ёлғон
کس	кас — киши
کش	каш — ўчирши, чизиб ташлаш
کشت	кэшт — экиш, сочиш, экин
کلاغ	калоғ — қарға
کمی	ками — бир оз
کمین	камин — пистирма, тузоқ қурмоқ
کنار	канор — қирғоқ, соҳил
کنج	кўнж — бурчак
کوتاه	кутоҳ — қисқа, калта
کوثر	кавсар — жаннатдаги булоқнинг номи, кавсар
کوچک	кучэк — кичик, кичкина
کودک	кудак — бола
کوزه گر	кузагар — кўзагар, кулол
کودکستان	кудакэстон — болалар боғчаси
کوشیدن	кушидан — тиришимоқ, ҳаракат қилмоқ
کوفتن	куфган (ҳ.э.ўз. کوب куб) урмоқ, янчмоқ, тақиллатмоқ
کوه	куҳ — тоғ
کهنه	кўҳнэ — эски
که	кэ — (کی ки) — ким?
کی	кэй — қачон?
کیش	киш — дин, эътиқод, урф, одат
کیف	киф — портфель

ک

گارد	горд — гвардия
گام	гом — қадам
گاو	гов — сигир
گاهواره	гоҳворэ — бешик, беланчак
گچ	гач — бўр
گذاشتن	гўзоштан (ҳ.э.ўз. گزار гўзор) -- қўймоқ
گذشتن	гўзаштан (ҳ.э.ўз. گذر гўзар) — ўтмоқ, кечмоқ
گران	гэрон — қиммат

گرانمايه	гэронмойэ — қимматли
گر به	гўрбэ — мушук
گردانیدن	гардонидан — айлантирмоқ
گرسنه	гўрўснэ — оч
گرسنه ماندن	гўрўснэ мондан — оч қолмоқ
گرفتن	гэрэфтан (ҳ.з.ўз. گیر гир) — олмоқ, ушлэмоқ
گریختن	гўрихтан (ҳ.з.ўз. گریز гўриз) — қочмоқ, югурмоқ
گریه	гэрийэ — йиғи
گریه کردن	гэрийэ кардан — йиғламоқ
گراف	газоф — қўп, беҳисоб, асоссиз, мантиқсиз
گزیدن	газидан — чақмоқ
گستردن	гўстардан — ёймоқ
گسیختن	гўсихтан (ҳ.з.ўз. گسل гўсэл) — псртламоқ, ёриламоқ
گفتن	гўфтан (ҳ.з.ўз. گو гу) — гапирмоқ, сўзламоқ
گل	гўл — гул
گل	гэл — лой
گلاب	гэлэб — ботқоқ
گلشن	гўлшан — гулшан, гулзор
گلیم	гэлим — гилам, палас
گم شدن	гўм шўдан — йўқолмоқ
گماردن	гўмордан (ҳ.з.ўз. گمار гўмор) — белгиламоқ, ташламоқ
گنج	ганж — хазина, бойлик
گنجور	ганжур — хазиначи
گنجیدن	гўнжидан — сирмоқ, жойлашмоқ
گندم	гандўм — буғдой
گواره	гўворэ — ёқимли, тотли
گوساله	гусолэ — бузоқ
گوشت	гушт — гўшт
گوشمال	гушмэл — жазсламоқ, танбиҳ бермоқ
گوشه	гушэ — бурчак
گول	гул — алдаш
گول زدن	гул задан — алдамоқ
گیتی	гити — дунё, олам

لاشه	лоше — ўлик
لالی	лаоли (бирлиги لؤلؤ لؤلؤ) — марваридлар, гавҳарлар
لاغر	лағар — орик, озғин
لايحصی	лайўҳсо — сон-саноқсиз, беҳисоб
لافيدن	лофидан — мақтанмоқ, лоф урмоқ
لايعد	лайуад — сон-саноқсиз, беҳисоб, ҳисобсиз
لب	лаб — лаб, дудоқ
لبخند	лабханд — жилмайиш, табассум
لباس	лабос — кийим
لپ	лап — лунж, чакак
لجام	лежом — юган, жилов
لرزیدن	ларзидин — титрамоқ, қалтирамоқ
لطف	лўтф — лутф, яхшилик
لغو	лағв — бекор қилиш
لفظ	лафз — лафз, сўз, ибора
لگد	лагад — тегиш, муштлаш
لنگ	ланг — чўлоқ
لهجه	лаҳжэ — лаҳжа, шева
لئيم	лаим — очкўз, хасис

م

ما	мо — биз
مادر	модар — она
ماست	мост — қатиқ
ماشين	мошин — машина
ماضی	мози — ўтган замон
ماضی استمراری	мозийэ эстэмрори — ўтган замон давом феъли
ماضی بعید	мозийэ баид — узоқ ўтган замон феъли
ماضی مطلق	мозийэ мўтлағ — ўтган замон аниқ феъли
ماضی نقلی	мозийэ нағли — ўтган замон ҳикоя феъли
مالك	молак — эга, молик
ماندن	мондан — қолмоқ

مانند	монанд — ўхшаш
ماه	моҳ — ой
ماهى	моҳи — балиқ
ما يحتاج	мояҳтож — зарурат, эҳтиёж
مبارزه	мўборазэ — кураш
مباحثه	мўбоҳасэ — мунозара, баҳс, муҳокама
ميهوت	мабҳут — ҳайрон, ҳайратда қолиш
متأسف	мўтаассэф — ачиниш, афсусланиш
متناهى	мўтанохи — тугалланган, яқунланган
متحد	мўттаҳэд — бирлашган, қўшилган
متحد شدن	мўттаҳэд шўдан — бирлашмоқ, қўшилмоқ
متصور	мўътасаввар — тасаввур қилинган, тахмин қилинган
متعذر	мўтааззэр — узр сўраш, кечирим сўраш
متعلق	мўтааллэг — тегишли, доир
متوجه شدن	мўтаважжэ шўдан — а) жўнамсқ, ҳаракат қилмоқ; б) эътибор бермоқ
مجادله	мўжодалэ — жанжал, талашиш
مجتمع	мўжтамэъ — тўпланганлар
مجدداً	мўжаддадан — қайтадан, янгидан
مجله	мажаллэ — журнал
محاسب	мўҳосэб — ҳисобчи, ҳисобловчи
محبس	маҳбас — қамоқ, турма
محتشم	мўҳташам — чиройли, ҳашаматли
محفوظ	маҳзуз — роҳатланиш, хурсанд бўлмақ
محو	маҳв — йўқотиш, қириш
مخالف	мўхолэф — қарши ҳаракат қилувчи, зид, душман
مخبر	мўхбэр — мухбир
مختصر	мўхтасар — қисқа
مختلف	мўхталэф — ҳар хил, турлича
منخفي کردن	махфи кардан — бекитмоқ, яширмоқ
مراعات	мўроот — эътибор бермоқ
مربع	мўраббаъ — квадрат
مرتب	мўраттаб — тартибли
مرد	мард — киши
مرغ	мўрг — қуш, товуқ
مرفوم	марғум — ёзилган, зикр қилинган

مرکب	мўраккаб — снѣх
مرکب	марг — ўлим
مروت	мўрувват — мурувват, ҳиммат, тантлики
مريض	мариз — касал, бемор
مزيد کردن	мазид кардан — қўшмоқ, орттирмоқ
مژده	мўждэ — хушқабар, шодлик келтирувчи хабар
مژگان	мужгон — киприк
مستغرق	мустағрағ — ботган, чўккан
مستغنى	мўстағни — бой, бойиган, таъминланган
مستقبل	мўстағбал — келаси замон, келажак
مسرور	масрур — хурсанд, шод
مسلم	мўсаллам — шубҳасиз, мунозарасиз
مسند	маснад' — тўшак, кўрпача
مشاهده	мўшоҳадэ — кузатмоқ, ўз кўзи билан кўрмоқ
مشتري	мўштари — харидор
مشروح	машруҳ — баён қилмоқ, тушунтирмоқ
مشروطه	машрутэ — конституция, асосий қонун
مصحوب	масҳуб — кузатиб борниш
مصاحبت آمين	маслаҳатомиз — яхшиликка қаратилган маслаҳат
مصمم	мўсаммам — қатъий ҳал этилган
مصنف	мўсаннаф — автор, муаллиф
مضارع	мўзорэъ — ҳозирги-келаси замон (<i>грамм.</i>)
مضاف	мўзоф — аниқланмиш
مضاف عيله	мўзофун элэйҳ — аниқловчи
مضبوط	мазбут — мустаҳкам, пишиқ
مطابق	мўтобэғ — мос, барабар
مطب	матабб — табиб қабулхонаси
مطيع	мўтиъ — итоаткор, бўйсунган
معالجه	мўолажэ — даво, шифо
معاف	мўоф — озод қилинган, кечирилган
معتقد بودن	мўътағэд будан — ишонмоқ, ишонч ҳосил қилмоқ
معروض	маъруз — юқорида айtilган, зикр этилган
معلم	мўаллам — муаллим, ўқитувчи
معمول	маъмул — амалда, қабул қилинган
معين کردن	мўайян кардан — тайинламоқ, тайин қилмоқ

مغازه	мағозэ — магазин
مغاك	мағоқ — чуқур, зовур
مفارت	мўфэрэғат — ажралиш, айрилиқ
مقاومت	мўғовамат — қаршилиқ, душманлик
مقتضى	мўғтазо — зарурат, эҳтиёж
مقدم	мағдам — қадам
مقصود	мағсур — қисқа
مكار	маккор — маккор, алдоқчи
مكتب	мактаб — мактаб
مكتوب	мактуб — мактуб, хат
مكر	макр — макр, алдаш, ҳийла
مكرر	мўкаррар — такрор
مگر	магар — наҳотки, агар, аммо
ملازمت	мўлозэмаат — бировнинг хизматида бўлиш
ملاقات	мўлогот — учрашиш
ملتفت شدن	мўлтафат шўдан — тушунмоқ, фаҳхламоқ
ملوان	мэлови — матрос
ملون	мўлавван — ранг-баранг, ҳар хил рангли
ممالك	мамолэк — мамлакатлар
ممتاز	мўмтоз — олий, энг яхши, сара
ممنوع	мамнуъ — тақиқ, тақиқланган
من	ман—а) мен, б) ботмон (огирлик ўлчови)
منجس	мўнҳасэр — алоҳида ўрин тутувчи
منعم	мўнъэм — сахий, қўли очиқ
منقار	мэнғор — тумшуқ, (қушларга тегишли)
منقار زدن	мэнғор задан—чўқимоқ
مواخذت	муоҳазат — жазоламоқ, танбиҳ бермоқ
مواضع	мавозэъ — мавзулар, жойлар
موالد	маволэд (бирлиги مولد мавлед—туғилиш)
مودى	мўваззи—муғамбир, ҳийлакор
موزه	музэ — этик
دوش	муш — сичқон
موءلف	мўаллэф — муаллиф, автор
میز	миз — стол
میل	мэйл — майл, хоҳиш
ميچون	мэймун — а) бахтли; б) маймун

نايينا	нобино — кўр
نايسند	нопесанд — номаъқул, ўринсиз
ناتوانى	нотавони — ожизлик, қувватсизлик
ناحيه	ноҳийә — район, округ, ноҳия
ناخون	нохун — тирноқ
نارون	норван — қайрағоч, бужун
ناشتا	ношто — понушта, эргалабки овқат
ناگهان	ногәҳон — иттифоқан, тўсатдан, бирдан
نامه	номә — хат, нома, мактуб
نبض	набз — томир
نثر	наср — наср, проза, сочма
نخیر	нахәйр — йўқ (инкор билдирувчи сўз)
ندامت	надомат — ачишиш, пушаймон
نزاكت	назокат — нозиклик
نزديك	наздик — яқин
نشاط	нашот — шодлик, хурсандлик
نشان دادن	нәшон додан — кўрсатмоқ
نشستن	нәшастан (ҳ.з.ўз. نشين нәшин) — ўтирмақ
نظير	назир — ўхшаш, каби
نققه	нафағә — ёрдам
نفير	нафир — қарнай
نقش	нағш — нақш, расм
نقاش	нағғош — наққош, рассом
نكته	нўктә — нозик фикр
نمامي	наммоми — чақимчилик
نمودن	намудан (ҳ.з.ўз. نما نامо) — кўрсатмоқ
نمك	намак — туз
نو	нўв — янги
نود	навад — тўқсон
نور	нур — нур, ёруғлик
نورده	нуздаҳ — ўн тўққиз
نوشتن	навәштан (ҳ.з.ўз. نويس навис) — ёзмақ
نوشيدن	нушидан — ичмоқ

نومىدى	навмиди — умидсизлик
نويىسىندە	нависандә — ёзувчи
نە	нұх — тұққиз
نياز	ниёз — талаб, эҳтиёж
نيز	низ — ҳам
نيسىت	нист — йўқ, эмас
نيك بخت	никбахт — бахтли
نيكوسيرت	никусират — хушахлоқ, ахлоқли, раҳмдил
نيوشيدن	нийушидан — эшитмоқ, тингламоқ, эсхн қўймоқ

و

واجب	вожәб — зарур, шарт
وارد	ворәд — кириш, келиш
وارد شدن	ворәд шўдан — кирмоқ
واقف	воғәф — воқиф, хабардор
والد	воләд — ота
وجد	важд — шодлик, қувонч
وجه	важҳ — а) юз, юза, б) сабаб
وداع	вәдоъ — хайрлашиш
ورد	вард — гул, чечак
ورزيدن	варзидан — шугулланмоқ, машқ қилмоқ
وزير	вазир — вазир, министр
وصافي	вассофи — мақташ, мадҳ этиш
وصله	васлә — ямоқ
وضع	вазъ — шароит
ولى	вали — аммо, лехин, бироқ
ولى عهد	валиаҳд — тахт меросхўри
وى	вәй — у

والكظلمين الغيظ والعافين عن الناس Жаннат газабни ютқувчилар ва кншиларнинг гуноҳларини кечирувчиларникидир (Арабча.)

•

هاجر	ҳожәр — кўчувчи, эмигрант
هايله	ҳойилә — оғир ҳодиса, даҳшатли воқеа
هجا	ҳәжж — бўғин

هدايا	ҳадойо—ҳадялар, совғалар (бирлиги — совға)	هدیه	ҳадийё
هراسیدن	ҳаросидан — чўчимоқ, қўрқмоқ		
هزار	ҳазор — миңг		
هست	ҳаст—бор, мавжуд		
هشت	ҳашт — саккиз		
هشتن	ҳаштан — қолдирмоқ		
هفت	ҳафт — етти		
هفتاد	ҳафтод — етмиш		
هفده	ҳэфдаҳ—ўн етти		
همان	ҳамон — ўша		
همتا	ҳамто — бир хил, баравар, ўртоқ		
همچشم	ҳамчашм — рақиб, конкурент		
همچنان	ҳамчэнон—шундай, худди шундай		
همسایه	ҳамсойё — қўшни		
هم نشین	ҳамнэшин — суҳбатдош		
هنگام	ҳангом—вақт, пайт		
هوایما	ҳавопэймо — самолёт, аэроплан		
هوادار	ҳаводор — тарафдор		
هوادار صلح	ҳаводорэ сўлҳ — тинчлик тарафдори		
هجده	ҳэждаҳ — ўн саккиз		
هیچ	ҳич — ҳеч		
هیچ کدام	ҳич кўдом — ҳеч ким		

ی

یاد آوری	йод овари — эслаш, эслатиш
یاد داشت	йод дошт — эсдалик
یار	йор — дўст, ўртоқ
یارانه	йоронэ — дўстона
یاری	йори—ёрдам, кўмак
یاری کردن	йори кардан—ёрдамлашмоқ, кўмаклашмоқ
یازده	йоздаҳ — ўн бир
یافتن	йофтан (ҳ.з.ўз. یاب йоб) — топмоқ
یاقوت	йоғут — ёқут (қимматли тош)
یجتملى	йаҳтамэл — эҳтимол
يك	йэк — бир

МУНДАРИЖА

Сўз боши	6
Кириш	8

Фонетика

Унлилар	8
Ундoshлар	11
Сўз урғуси	14
Форс ёзуви ҳақида	16
Араб-форс алифбоси	17
Ҳаракатлар	20
Унлиларнинг ёзилиши	22
Абжад ҳисоби	34

Форс тилининг грамматик қурилиши

درس اول

Икки таркибли от кесимли гап	37
است боғламасининг ёзилиши	38

درس دوم

Сўроқ гаплар	40
------------------------	----

درس سوم

است боғламасининг тусланиши	42
Боғламанинг тўлиқ шакли	44

درس چهارم

ضمائر شخصی — Кишилик олмошлари	46
ضمائر متصله — Эғалик қўшимчалари	46
Эғалик қўшимчаларининг ёзилиши	47
ضمائر استفهام — Сўроқ олмошлари	48
ضمائر اشاره — Қўрсатиш олмошлари	49
ضمير نفس — Ҳзлик олмоши	49

درس پنجم

Изофа — اضافه	51
Изофанинг ёзилиши	52
Изофали бирикма англатган маънолар	53
Изофа занжири	54

درس ششم

Отларнинг кўплиги	56
Форс тилида арабча кўплик шакллари	57

درس هفتم

Сон — عدد	59
Саноқ соялар — اعداد اصلی	59

درس هشتم

Тартиб сон — عدد ترتیبی	62
-----------------------------------	----

درس نهم

Феъл — فعل	65
Феъл ўзаклари — ریشه افعال	65

درس دهم

Феъл замонлари	72
Ўтган замон феъли — فعل ماضى	72
Ўтган замон аниқ феъли — ماضى مطلق	73

درس يازدهم

Ўтган замон давом феъли — ماضى استمرارى	75
Ўтган замон давом феъли билдирган маънолар — ماضى استمرارى	77
Ўтган замон аниқ феъли ва ўтган замон давом феълларининг ёзилиши	77

درس دوازدهم

Кўмакчилар	80
----------------------	----

درس سيزدهم

ро кўмакчиси — را	85
-----------------------------	----

درس چهاردهم

Бирлик ёки ноаниқлик кўмакчиси — ياي وحدت	91
---	----

درس پانزدهم

صفت مفعولى — Утган замон сифатдоши	94
Ҳозирги замон сифатдоши	95
Келаси замон сифатдоши	97
Утган замон равишдоши — وجه وصفى	98

درس شانزدهم

ماضى نقلى — Утган замон ҳикоя феъли	100
Утган замон ҳикоя феълининг ясалиши	101
Утган замон ҳикоя феълининг бўлишсизли	101

درس هجدهم

Узоқ утган замон феъли — ماضى بعيد	104
--	-----

درس هجدهم

Ҳозирги-келаси замон феъли — حال	107
--	-----

درس نوزدهم

Феълининг орау-истак майли — مضارع التزامى	112
--	-----

درس بیستم

Феълининг гумон шакли — ماضى التزامى	117
--	-----

درس بیست و یکم

Келаси замон феъли — فعل مستقبل	119
---	-----

درس بیست و دوّم

Феълининг буйруқ майли — وجه امرى	123
---	-----

درس بیست و سوم

Феълининг мажҳуд нисбати — فعل مجهول	127
--	-----

درس بیست و چهارم

Феълининг орттирма нисбати — فعل اجبار	131
--	-----

درس بیست و پنجم

Сифат даражалари	133
----------------------------	-----

درس بیست و ششم

Сифатларнинг ясалиши	133
--------------------------------	-----

درس بیست و هفتم

Феълларнинг ясалиши 139

درس بیست و هشتم

Отларнинг ясалиши 142

درس بیست و نهم

Пайт эргаш гапли қўшма гаплар 146

درس سی ام

Шарт эргаш гапли қўшма гаплар 149

ИЛОВАЛАР

1-илова

Уқиш учун матнлар 152

2-илова

Форча-ўзбекча луғат 249

ХАЛИЛОВ ЛАТИФ
ПЕРСИДСКИЙ ЯЗЫК

Учебник для филологических факультетов
педагогических институтов

Издание второе, переработанное, дополнительное

Махсус муҳаррир *А. Рустамов*
Муҳаррир *Х. Ҳайитметов*
Бадний муҳаррир *Ж. Одилов*
Техн. муҳаррир *Т. Золотилова*
Корректор *Л. Марзааҳмедова*

ИБ № 4976

Тершига берилди 10.10.89. Босишга рухсат этилди 02.03.92. Формати 60×90^{1/16}. Литературная гарнитураси. Юқори босма усулида босилди. Шартли кр. -отт. 18,19. Шартли б. л. 18,0. Нашр л. 9,89. Тиражи 20.000. Зак № 1369.

«Ўқитувчи» нашриёти. 700129 Тошкент, Навоий кўчаси, 30. Шартнома 13—162—89.

Типография № 3 ТИПО «Китоб» Госкомпечати Республики Узбекистан. Ташкент, массив Юнусбад, ул. Мурадова 1.

Ўзбекистон матбуот давлат комитети «Китоб» матбаа-нашриёт ишлаб чиқариш бирлашмасининг 3-босмахопаси. Тошкент, Юнусобод массиви, Мурадов кўчаси, 1. 1992.